

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIDEN SAXO

UDGIVET AF STATENS ARKIVER • NR. 1, 12. ÅRG. 1995

Udgiver:
Statens Arkiver

Ansvarshavende
redaktører: Henrik Stevns-
borg, Bent Blüdnikow,
Poul Olsen og Anette War-
ring. Desuden medvirkede
Jacob Ørum.

Øvrige redaktion:
Henrik Skov Kristensen og
Steen Ousager.

Redaktionspanel:
Anders Bøgh (Aarhus Uni-
versitet), Søren Eigaard
(Odense Universitet), Erik
Gøbel (Rigsarkivet), Lotte
Hedeager og Gunner Lind
(Københavns Universitet)

Lay-out:
Kristin Wiborg

Tryk:
Nofo-Print, Helsingør

ISSN: 01 09 6028

Abonnement:
Tegnes ved henvendelse til
Rigsarkivet,
Rigsdagsgården 9,
1218 København K,
tlf. 3392 3310,
Gironr.: 640-1368.

Pris:
Årgang 1995 kr. 140.
Løssalg pr.nr. kr. 60.
Udlandsabonnement
årgang 1995: kr. 200.

Distribution:
Avispostkontoret, til hvem
flytning meddeles.

© Copyright:
Siden Saxo 1995

INDHOLD

Danske søfolk i krig.....	4
<i>af Christian Tørtzen</i>	
Besat?.....	11
<i>af Poul Erik Olsen</i>	
Krigen om vejrmeldingen fra nord	19
<i>af Johanne Maria Jensen</i>	
Uafhængig udenrigstjeneste.....	33
<i>af Bo Lidegaard</i>	
- Frihedsrådets meget udiplomatiske repræsentant i Sovjetunionen –	40
<i>af Hans Kirchhoff</i>	
Kryssing og de østfrontsfrivillige	50
<i>af Claus Bundgård Christensen, Peter Scharff Smith og Niels Bo Poulsen</i>	
Vipperød-Hamborg retur.....	59
Danske tysklandsarbejderforhold i brevcensurens spejl <i>af Therkel Stræde</i>	
“... de danske sydslesvigere blev udenfor”	65
<i>af Nils Vollertsen</i>	

Forsiden: En lille serie plakater, trykt omkring 1943, skulle gøre folk i de allierede lande opmærksom på danske søfolks bidrag til krigsførelsen. Foto: Tage Ludvigsen, Rigsarkivet.

BESÆTTELSEN – SET UDEFRA

7/
2

Ontet i vor historie sætter sindene så meget i kog som besættelsestiden. Der er stadig skarpe konfrontationer, når man diskuterer kommunistinterneringer, samarbejdspolitik, politi, tyskerpiger eller departementschefsstyre. Sidst har planerne om en laserskulptur vakt stærke følelser til live.

Disse konfrontationer og følelsesudbrud viser, at erindringen om besættelsestiden stadig lever, og at den betyder noget for mennesker i dag.

Siden Saxos redaktion har ønsket at markere 50-året for befrielsen med et utraditionelt perspektiv: Besættelsen set udefra. Hvordan oplevede danskere uden for Danmark krigen, besættelsen og befrielsen?

Christian Tortzen fortæller historien om sømændene; Johanne Maria Jensen skildrer slædepatruljen i Nordøstgrønland. Tysklandsarbejdernes forhold behandles af Therkel Stræde, og tre specialestuderende fra Roskilde Universitetscenter, Claus Bundgård Christensen, Peter Scharff Smith og Niels Bo Poulsen, bringer os til Østfronten.

De danske embedsmænd i udlandet var i en særlig prekær situation. Skulle de parere ordre og følge

samarbejdspolitikken, eller skulle de markere en modstand mod den tyske besættelse? Bo Lidegaard har set nærmere på Danmarks gesandt i Washington, Henrik Kauffmann, der snart kom i opposition til udenrigsministeriets politik i Danmark. Om vor mand i Moskva, Thomas Døssing, skriver Hans Kirchhoff. Amtmanden på Færøerne, Carl Aage Hilbert, var ligeledes vanskeligt stillet. Poul Erik Olsen beretter om Hilbert og færingerne, der flirtede med uafhængighedstanker, da Danmark blev besat.

Endelig beskriver Nils Vollertsen de danske sydslesvigere i årene umiddelbart efter befrielsen – og på dén måde kom vi næsten kompasset rundt.

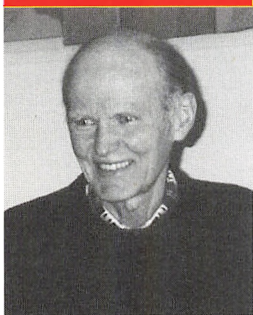
Artiklerne i dette nummer af Siden Saxo rummer ny viden om besættelses- og befrielsestiden. De sætter en række hændelser i perspektiv. Hver for sig og tilsammen er de en værdig markering af 50-året for befrielsen. Redaktionen retter samtidig en tak til statsministeriets 5. maj-udvalg, der økonomisk har støttet dette nummer af magasinet.

Redaktionen

DANSKE SØFOLK I KRIG

Den 9. april 1940 blev Danmarks handelsflåde delt i to: en hjemmeflåde (1/3 af tonnage) og en udeflåde (2/3). Om udeflåden handler docent ved Roskilde Universitetscenter, dr. phil. Christian Tortzen, artikel. Spørgsmålet er: hvordan oplevede danske søfolk i den frie verden krigsårene 1940-1945?

Christian Tortzen

For nogle tusinde danske søfolk var 2. Verdenskrig en ubarmhjertig virkelighed mange måneder før besættelsen. I perioden fra september 1939, da krigen brød ud, og til april 1940, da Danmark blev besat, sejlede de over Nord-søen til og fra England eller fremmede verdensdele. 29 skibe krigsforliste. Næsten alle blev torpederet af tyske ubåde. 362 danske søfolk mistede livet.

Disse begivenheder er blevet overskygget af alt det, der skete efter den 9. april. Sådan har det også været i Norge, som blev ramt ligeså hårdt, og en norsk forfatter har kaldt denne første fase af 2. Verdenskrig for "den glemte krig".

Men de søfarende glemte ikke, hvad der var sket. De havde følt mere og mere vrede, for ikke at sige had, mod ubådene og mod Nazi-Tyskland. Dét vejede tungt, da de skulle beslutte sig til at gå i allieret tjeneste efter den 9. april.

DANSKE I DEN ALLIEREDE VERDEN

Søfolkenes situation var den, at de ikke havde nogen regering at holde sig til. Polakker og nordmænd, og senere hollændere, belgiere, franskmænd, jugoslaver og grækere havde eksilregeringer i London, og de var allesammen allierede. Hvad var danskerne?

Og de oplevede krigen på havene, i allierede konvojer, eller når deres skib sejlede alene. I farvandene omkring De britiske Øer, på Nord-

atlanten og Ishavet, på Det mellemste og sydlige Atlanterhav, Det indiske Ocean, Stillehavet, i Nord-og Sydamerikanske farvande, på Middelhavet. Angrebet af tyske, italienske og japanske ubåde, af fly, af tyske krigsskibe og – nær De britiske Øer – små hurtigbåde, af tyske og japanske "raiders" (store handelsskibe, bygget om til at kapre eller sænke andre skibe). På havene var der ingen, der spurgte, om de var allierede eller ej.

Selve krigssejladsen med dens farer og stress, frygt og lidelser, rutine og endeløse ventetider skal ikke behandles her. Emnet er: søfolkenes situation som danske i den allierede (og specielt den britiske) handelsflåde.

APRIL 1940

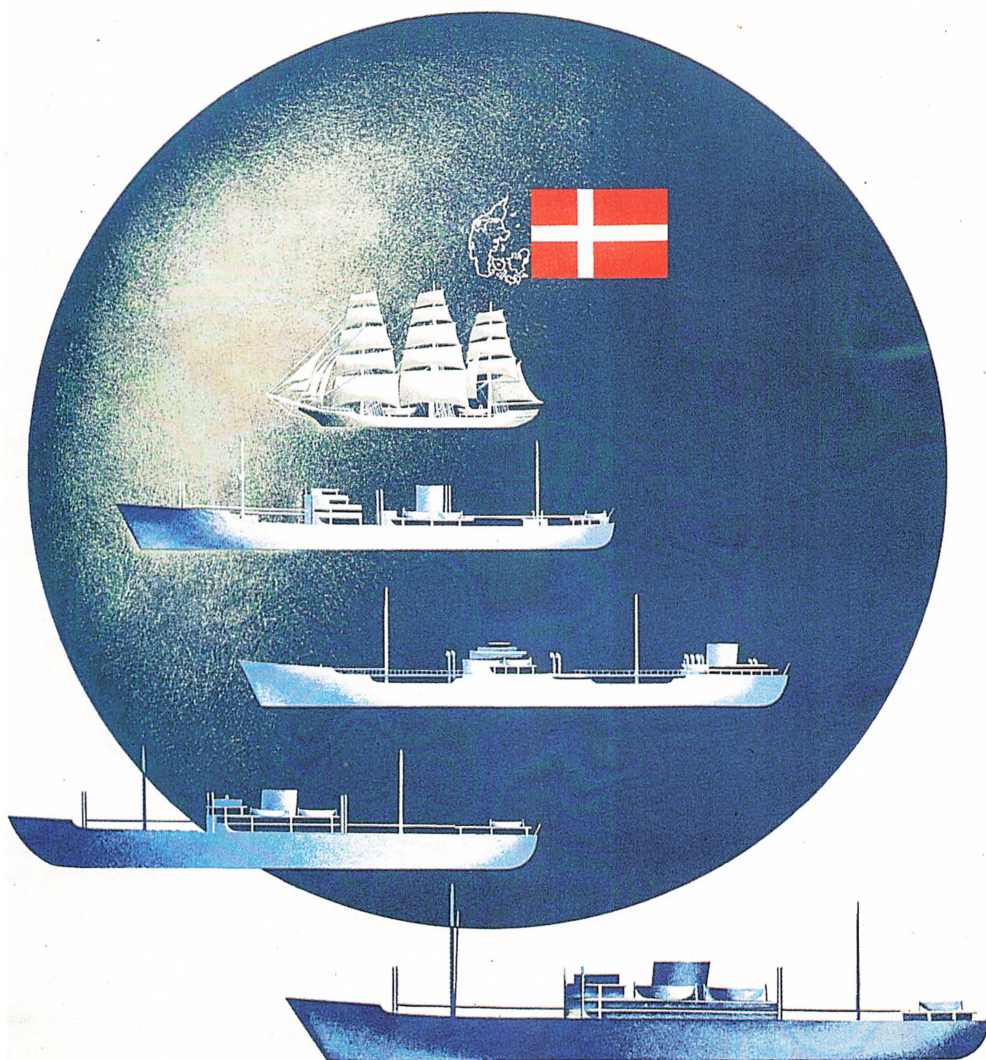
Først oplevede de den 9. april. Britiske, amerikanske eller andre radiostationer fortalte nyhederne om den tyske indrykning i Danmark og Norge. Meget hurtigt blev det klart, at regeringen i København havde kapituleret og fundet sig til rette med en tysk besættelse.

Det kom bag på de fleste. Mange nægtede at tro det, fejdede det til side som løgn og rygter. Men efterhånden måtte de forstå, at det var alvor. Det var, som om grunden blev slået væk under os, er en typisk skildring af situationen om bord på skibene.

Vrede, usikkerhed, afmagtsfølelse.

Med ét slag var de afskåret. Allerede om formiddagen blev telegrammer sendt til Lyngby Radio ikke besvaret. Det første døgn var udef-

5000 DANISH SEAMEN SAILING FOR UNITED NATIONS ON 800,000 TONS OF DANISH SHIPS

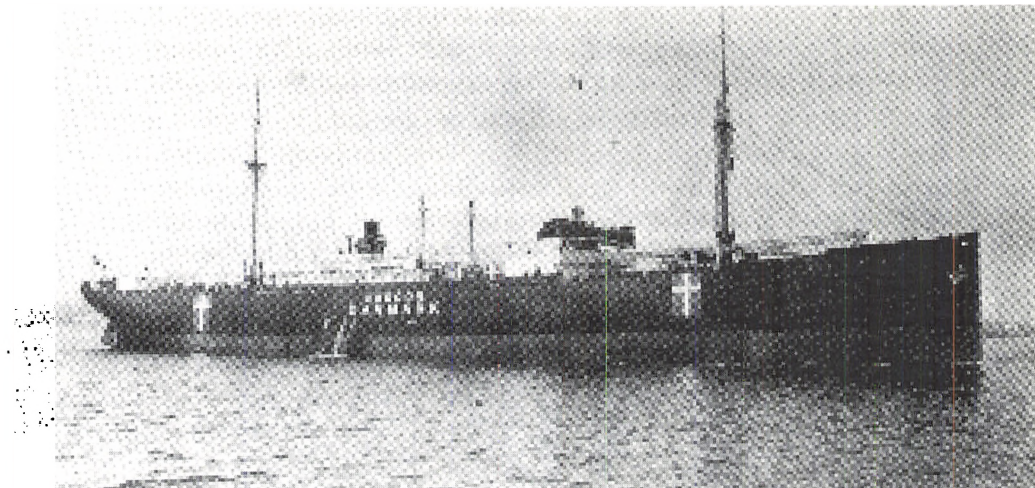

Plakat fra omkring 1943.

Tallet 5000 svarer til besætningerne på danske skibe, men yderligere 1000 gjorde tjeneste i andre landes handelsflåder

(Foto: Tage Ludvigsen, Rigsarkivet)

M.S. OREGON. 4774 brt., bygget 1916, fotograferet 1939 (givet efter Christian Tortzen: Søfolk og Skibe).

låden tilsyneladende glemt af myndighederne både i Danmark og i de allierede lande. Så begyndte en regn af telegrammer at nå skibene. Handelsministeriet i København og danske redere opfordrede dem til at søge til neutrale havne – englænderne appellerede til dem om at gå ind til allierede havne.

Der var knapt 240 danske skibe ude i verden i april 1940. Mellem 50 og 100 af dem var helt frit stillet, og deres kaptajner, ofte i samråd med andre om bord, kunne vælge, hvor skibene skulle sejle hen. Omkring halvdelen valgte allierede havne, den anden halvdel neutrale. Situationen var forskellig næsten for hvert enkelt skib, mange omstændigheder spillede ind. Var det dog ikke klogest at se tiden an?

M.S. OREGON

DFDSs store motorskib OREGON var på vej til Sydamerika – var sejlet nord om Skotland og skulle lægge ind til De kanariske Øer for at få brændselolie. Ankom til Las Palmas 13. april. Et engelsk firma skulle levere olien, og det stillede som betingelse, at OREGON sejlede til det britiske Freetown i Vestafrika.

Kaptajn Folkenberg drøftede situationen med besætningen. Fra rederiet var der endnu ingen forholdsordre. De havde modtaget Handelsministeriets telegram, men hvad var den danske regerings virkelige ønske? Hvis de sejlede til Freetown, ville tyskerne så hævne sig på deres

familier? Hvad med skibene? Og med dem selv?

Der lå to andre danske skibe i Las Palmas, og de tre kaptajner drøftede situationen. På LINDA og SLESVIG var man besluttet på at blive liggende foreløbig.

“Jeg beundrer den Dag i Dag vor gamle, stoute Skipper, der trods den givne Ordre turde paatage sig det store Ansvar at overgive Skibet til den engelske Regering ... Han havde det største Ansvar, nemlig Ansvaret over for Rederen og Regeringen, dertil kom, at han vidste, at hvis der blev tale om Repræsalier fra Tyskernes Side mod de paarørende hjemme, ville hans Familie være den første, det vilde gaa ud over”, skrev styrmand Rantzau Geisler kort efter krigen.

I FREETOWN

De traf altså deres beslutning og dampede af. Der lå også et skib under hagekorsflag ved Las Palmas. Tyskerne råbte og truede ad OREGONs folk, mens de gled ud på Atlanten. Undervejs sydpå modtog telegrafisten det ene telegram efter det andet fra New York, fra en komite af repræsentanter for danske rederier, som opfordrede dem til at søge ind til en neutral havn. Men de holdt deres kurs, og efter nogle døgn sejlads nåede de Freetown. Lodsens kom om bord, og de lagde ind i havnen. Kaptajn Folkenberg gik i land og sagde til myndighederne, at han og hans folk ønskede at sejle for den engelske regering.

“Vi syntes selv, at vi havde gjort det helt godt, men de engelske Marineofficerer, vi kom i Kontakt med, var uhyre flegmatiske og betragtede det nærmest som en Selvfølge, hvilket vi selvfølgelig var lidt skuffede over”, skriver styrmanden.

OREGON blev erklæret for “god prise”, og en ny skuffelse for de søfarende var det, at Dannebrog måtte vige for Union Jack, “the Red Duster”, som man kaldte det britiske handelsflag. Den 24. maj blev alle mand samlet agter i skibet “og under Afsyngelsen af ‘I alle de Riger og Lande’ blev Flagskiftningen foretaget. Vi syntes alle, at netop denne Sang gav Udtryk for de Følelser, vi nærrede.”

DANSKE SØFARENDE I ENGLAND

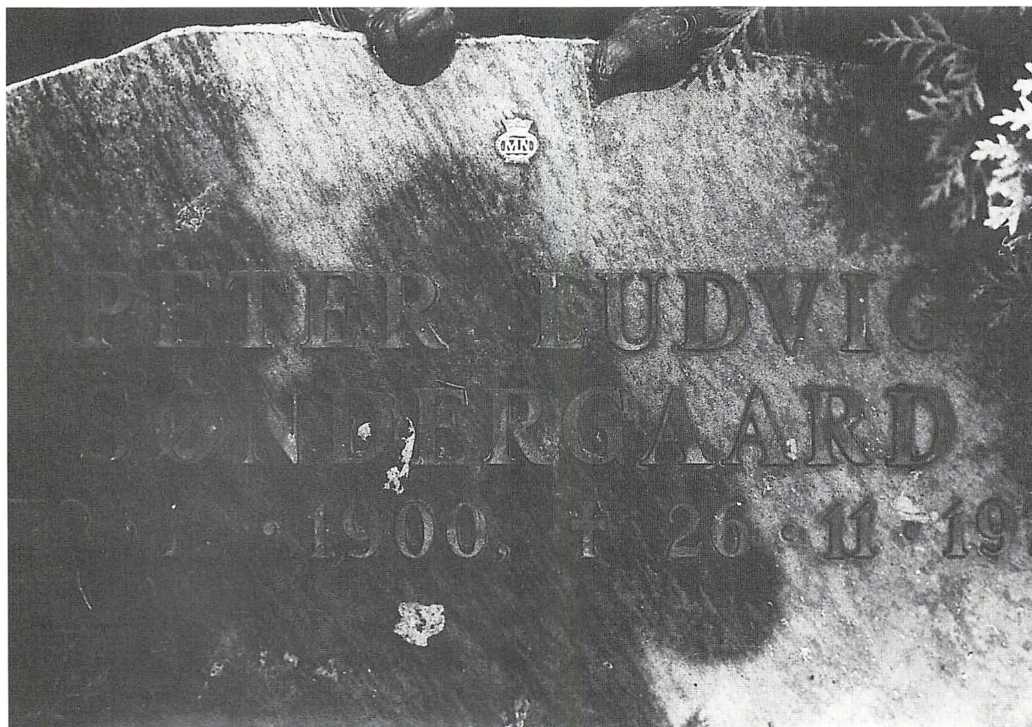
Omkring 6.500 danske søfolk var uden for tysk magtområde den 9. april 1940. De fleste havde hyre på danske skibe, men mange hundrede på andre landes skibe – norske, svenske, britiske, amerikanske.

I forsommeren 1940 var den danske handels-

flåde fordelt sådan, at omkring 130 skibe var beslaglagt i Det britiske Verdensrige, omkring 20 i franske områder, og 90 lå i neutrale havne, heraf 40 i USA.

Søfolkene oplevede krigen meget forskelligt. Henimod 3.000 var havnet på De britiske Øer, og mange af dem kom med i Englands overlevelseskamp i efteråret 1940. Dengang var faren for en tysk invasion meget stor, og Luftwaffe blev sat ind mod byer og havne og ikke mindst mod de konvojer af handelsskibe, som sejlede langs kysterne. Mindst et halvt hundrede små danske dampere var med i kystkonvojerne, lastet med kul og andet gods – nødvendigt for at holde det engelske samfund i gang. De søfarendes indsats på disse skibe var den mest krævende og opslidende – og netop på grund af tidspunktet den betydeligste, danske søfolk gjorde under krigen.

De fleste blev smittet af englændernes trodsige udholdenhed, og de fandt sig i de elendige forhold om bord på de gamle dampere. Men mange havde svært ved at holde modet oppe, afskåret fra deres familier i Danmark – hvordan skulle denne krig dog ende?

Peter Ludvig Søndergaards gravsten på Ribe Kirkegård bærer handelsflådens emblem, M N, Merchant Navy (gengivet efter Christian Tortzen: Søfolk og Skibe).

DANISH MERCHANT NAVY POOL

DANISH MERCHANT NAVY CLUB

DE MISTÆNKTE

Disse folk fra et land, som havde strakt våben uden kamp, blev mødt med mistro. Flere hundrede blev ofre for sikkerhedsmyndighedernes arrestationer uden lov og dom. Især gik det ud over kommunister. Hitler-Stalin pagten fra august 1939 gjorde dem lige så mistænkelige som nazister. Og sønderjyder – de lidt ældre af dem havde været tyske statsborgere før Genforeningen i 1920, måske havde de gjort tjeneste i den kejserlige tyske flåde under 1. Verdenskrig. De kunne være tyske spioner. Internering. Fængsling.

Norge havde kæmpet i to måneder mod tyskerne. Nu var kongen og regeringen kommet til England, og norske søfolk ude i verden havde nogen at holde sig til. Men de var frustrerede over, at deres land var faldet i fjendehånd. Nogle af dem lod det gå ud over deres danske kammerater, men de havde dog ikke noget ansvar for, at deres land havde kapitulert.

FORLADTHEDEN

Den mand, som skabte en organisation for menige danske søfolk i England, matros og forbundsrepræsentant Børge Møller, sagde i februar 1941, at mange af hans kammerater havde en følelse af, at ingen bekymrede sig om dem, og "det tager lang Tid at faa denne Følelse af Forladthed udryddet".

Samtidig skrev den danske gesandt i London, grev Reventlow, i sin dagbog om en sømand, som var kommet til England fra det besatte Danmark i oktober 1940 – sejlet over Nordsøen sammen med en kammerat i en båd med sejl og

motor – naturligvis fængslet ved ankomsten, men hurtigt på fri fod igen. Det var formodentlig i forbindelse med fængslingen, at Reventlow havde lært sømanden at kende. Og gesandten havde også blik for den sociale side af sagen:

"Mødte paa Gaden Sømand Søndergaard fra Ribe, der for nogen Tid siden kom hertil i aaben Baad. Han saa meget medtagen ud. Hvor er Dankses Skæbne drøj for Tiden. En lille bitte Ener, hørende hjemme i en dansk Provins, nu vandrende alene om i denne Kæmpeby med et Udtryk som om han forfulgte et Maal, der fyldte ham, og som i hvert Fald gav ham Mod til at leve videre ... og jeg synes at de fattiges Lod er saa urimelig meget sværere end de velhavendes ...".

"HJEMBYEN" NEWCASTLE

Børge Møller talte om forladtheden, da han var med til at åbne den danske sømandsklub i Newcastle den 5. februar 1941. Det var en vigtig begivenhed. Den nord-østlige engelske havneby Newcastle-upon-Tyne var valgt til "hjemby" for danske søfarende, som udmønstrede fra Storbritannien. Nu havde de fået et tilholdssted, hvor de kunne samles, når de var i land mellem rejserne.

Der var også oprettet en dansk afdeling af Det britiske Sømandsforbund. Den blev allerede 1. juli 1941 omdannet til et selvstændigt dansk forbund for matroser, fyrbødere og restaurationsfolk. Klubben blev flere gange udvidet, og der var efterhånden skabt et center for de danske søfolk. Forladtheden blev mindre. Englændernes mistænksomhed var forbi.

I november 1941 talte en britisk flådeofficer i

Fra det danske center i Newcastle, Sct. Nicholas Buildings. De søfarende havde fast ansættelse i Pool'en, Danish Merchant Navy Pool. I samme bygning var forbunds-kontorerne og Syge- og Hjælpekassen. Officerernes forening fik kontorer i 1943 (tegninger fra forbundsbladet "Kurer", 1943).

Det danske Newcastle-forbunds fane. Svær silkedug med broderede inskriptioner: D S D S (De Sammenluttede Danske Sømandsorganisationer), jordkloden med et anker bagved, rundt om kloden mottoet for Socialisme. Krigssammenlutningen af S M F D (Sømandenes Forbund i Danmark), D S R F (Dansk SøRestaurations Forening), S F F D (Søfyrbødernes Forbund i Danmark) (Foto: fra Sømandenes Forbunds sommerudflugt 1994. Venligst udlånt af Sømandenes Forbund i Danmark).

radioens Home News: "Når De ser en sømand, som bærer et lille rødt flag med et hvidt kors på jakkeopslaget ved siden af handelsflådens emblem, vil De vide, at han er en dansk sømand, en frivillig, der kæmper for os under det engelske flag. Han er muligvis på en kort orlov i land fra det ubarmhjertige Atlanterhavsslag. Husk på, at han er en fremmed, afskåret fra sit fædreland, en ven og en allieret i alt, blot ikke navn. Han vil muligvis føle sig en smule ensom og føle lidt hjemve. De skal tale venligt til ham, opmuntre ham og hjælpe ham, hvis De kan. Han fortjener det."

DET ENGELSKE SAMFUND

Søfolkene oplevede Englands forvandling fra en overlegen optimisme, som rakte ind i maj 1940, til sammenbidt og stædig modstandsvilje med

den nye premierminister Winston Churchill som samlingsmærke. Og videre til et enestående samfunds-engagement med debat om efterkrigstiden, hvor det store program for en social velfærdsstat, "Beveridge-planen" fra slutningen af 1942, var det vigtigste udgangspunkt. I forbundsbladet "Kurer" (1942-1945) var der en omfattende debat om efterkrigstidens problemer.

Fra år til år blev søfolkernes stilling ændret til det bedre. De mange restriktioner, de havde været underkastet i starten, blev lempet. Dannebrog fik danske skibe ret til at føre fra 25. december 1943 – efter Augustoprøret hjemme i Danmark og ikke mindst sænkningen af krigsskibene ved Holmen i København. For mange var flagskiftet et stort øjeblik, ligesom det – med modsat fortegn – havde været for styrmand Geisler i 1940. For andre betød det ingenting, for det gjorde det ikke reelt. En anerkendelse som allierede fik danskere ude og hjemme først lige efter Danmarks befrielse.

“ALLIERET I ALT, BLOT IKKE NAVN”

I 1940 havde britiske myndigheder været meget betænkelige ved at lade danske søfarende deltage i transporter under egentlige militære operationer. Senere var der ingen problemer. Da den store invasion i Normandiet var under forberedelse, kunne danske søfolk melde sig helt på linie med allierede til “Overlord”-tjeneste og få V-tegnet stemplet i deres søfartspapirer.

Da krigen i Det fjerne Østen var forbi, i august 1945, sagde en admiral i Den britiske Stillehavsflåde om handelsskibene: “Sammen med vore trofaste allierede, belgierne, danskerne, hollænderne og nordmændene byggede vi et stærkt samarbejde op ...”. Han forestillede sig sikkert, at disse danskere altid havde været allierede.

Men adskillelsen fra familier og venner i Danmark blev stadig tungere at bære. Den byrde delte de med belgierne, hollænderne, nordmændene og de andre landflygtige i den frie verden.

DEN GLEMTE KRIG

Det første afsnit af denne artikel handler om “den glemte krig”, perioden før 9. april 1940. Men hele den krig, danske søfolk førte for de allierede fra 1940 til 1945, kan med god grund kaldes en glemte krig. Når der skrives om Danmarks historie under 2. Verdenskrig, og når disse år omtales og mindes, er det som regel begivenheder og vilkår hjemme i det besatte land, man er opmærksom på.

Det er på tide, at der kommer mere ligevægt i billedet af Danmark 1940-1945 og den danske indsats i kampen mod Nazi-Tyskland.

LITTERATUR

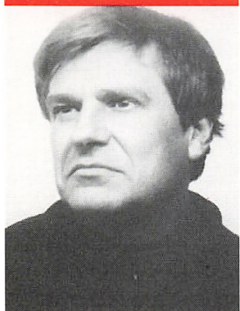
I denne artikel er tegnet et rids af de søfarendes vilkår ude i verden. Om deres indsats kan man læse i Christian Tortzen: Søfolk og Skibe 1939-1945. Den danske handelsflådes historie under Anden Verdenskrig, 1-4, 1981-1985 og samme: Krigssejlerne. Træk af dansk skibsfarts historie 1939-1945, 1995.

“Imperiets bedste vogter”. Bag Winston Churchill: The White Cliffs of Dover (tegning fra “Punch”, 1940).

BESÆT?

Ved den tyske besættelse af Danmark blev forbindelsen til Færøerne afbrudt. Færingerne og de danske embedsmænd med amtmanden i spidsen måtte nu se at klare sig, så godt det var muligt. Arkivar Poul Erik Olsen, Rigsarkivet beretter om denne situation, der desuden var præget af uløste konflikter mellem Færøerne og Danmark - som af brede kredse på Færøerne nærmest opfattedes som en besættelsesmagt.

Den 12. april 1940 kl. 13 ankom to britiske destroyere til Tórshavn. Skibsføjerne henvendte sig til den danske amtmand, Carl Aage Hilbert, med en anmodning om, at der fra den næste dag kunne huses 150 marinere i Tórshavn og 100 i Kongshavn, samt at der indførtes streng censur med al telegrafi og trådløs telefoni og endelig, at al postafsending til udlandet blev afbrudt. De 250 mand marinere, der blev landsat den 13. april, var kun fortroppen. På et tidspunkt var der 7.-8.000 mand britiske tropper på Færøerne.

Den britiske aktion var ikke helt uvarslet. Den britiske konsul havde allerede om aftenen den 9. april meddelt Hilbert, at han var blevet instrueret om at meddele de lokale myndigheder på Færøerne, at den engelske regering ville træffe alle nødvendige forholdsregler for at hindre, at tyskerne besatte Færøerne.

To dage senere – den 11. april – kunne man på Færøerne høre i engelsk radio, at en engelsk besættelse var umiddelbart forestående, og den 13. var besættelsen en realitet. Men var det en besættelse, der var tale om? Marineminister Winston Churchill havde udtalt, at øerne efter krigen ville blive givet tilbage til et frit Danmark.

Set fra København var der ingen tvivl. Den danske regering havde næppe nogen alternativer til at opfatte den britiske aktion som en besættelse. Antydningen af noget andet var simpelthen ikke på dagsordenen for en regering, der et par dage tidligere havde affundet sig med den tyske besættelsesmagts tilstedeværelse. Den danske ambassadør i Schweiz forsøgte at aflevere en protest til den britiske gesandt sammesteds, men denne nægtede at modtage klagen.

DANSK OVERHØJHED?

På Færøerne kunne det diskuteres, om der var tale om besættelse eller beskyttelse. Da de britiske styrker var landsat den 13. april, vedtog lagtinget enstemmigt en protest mod besættelsen og erklærede i øvrigt øerne neutrale i krigen: “Det er Tingets standpunkt at holde Færøerne uden for krigen og ufreden mellem landene”.

Amtmand Hilbert valgte hurtigt at opfatte de engelske styrker som en velkommen beskyttelse. Allerede den 10. april havde amtmanden i Tórshavn Radio proklameret, at Danmarks kapitulation ikke omfattede Færøerne, men at de fortsat ville blive styret af den lokale administration på den danske regerings vegne.

Samme dag blev amtmandens autoritet udfordret i det færøske lagting. Folkeløkkens ordfører gav udtryk for, at Færøerne nu ikke længere befandt sig under dansk overhøjhed, men var blevet selvstændige. Det måtte nu være lagtinget, der havde det fulde ansvar for lovgivning og administration. Denne opfattelse – som ikke deltes af de øvrige partier i lagtinget – blev helt afvist af Hilbert. Der kunne ikke være tale om at ændre på de statsretlige forhold.

VENLIG BESKYTTELSE

Amtmand Hilbert havde som nævnt accepteret den britiske besættelse uden så meget som en formel protest. Snarere havde han budt besættelses/beskyttelsesstyrkerne velkommen. Den 17. april 1940 talte han ved en – uofficiel – sammenkomst med de britiske officerer og sagde bl.a., at “Danmark befandt sig under nazi-tyranniets hæl, hvilket fyldte hvert dansk hjerte med den dybeste sorg. En lille del af det danske rige – vore øer – havde dog ikke måttet bøje sig under åget, tværtimod; de stod under Hans britiske

Meddelelse til Befolkningen paa Færøerne.

I Overensstemmelse med den britiske Regerings Meddelelse om midlertidig Besættelse af Færøerne for at hindre tyske Stridskræfter i at sætte sig fast her er britiske Tropper i Gaar landsat i Thorshavn og i Dag paa Østerø. Der vil senere kunne forventes Landsætning af yderligere Troppestykker.

Denne Besættelse af Færøerne er udelukkende af militær Art og ændrer ikke andet i Øernes hidtidige Stilling end, hvad der følger af Troppernes Tilstedeværelse.

Befolkningen opfordres til ikke at lægge Tropperne nogen Hindring i Vejen. De Henstillinger, som maatte blive gjort af Troppernes Befalingsmænd, bør efterkommes, og enhver Uenighed mellem Myndigheder eller private paa den ene Side og de britiske Troppers Befalingsmænd paa den anden Side vil kunne forebringes Amtet.

Chefen for Tropperne, Colonel (Oberst) Sandall, har overfor Amtet udtalt sin Forvisning om, at Forholdet mellem Befolkningen og Tropperne ved gensidig Hensyntagen vil blive fuldtud tilfredsstillende for begge Parter. Tropperne medfører deres egen Udrustning, og hvad de maatte ønske af Ydelser fra Kommuner eller private vil blive godtgjort, om fornødent ved Amtets Bistand.

Den britiske Regering har udnævnt Mr. Frederick Cecil Mason til britisk Konsul for Færøerne med Bopæl i Thorshavn. Mr. Mason er ankommet til Thorshavn og har overtaget sin Stilling.

Der er indledet Forhandlinger med de britiske Myndigheder om Ordning af Færøernes Handel med Udlandet, saalænge de nuværende Forhold bestaar, om Fastsættelse af et Omregningsforhold mellem dansk og fremmed Valuta og om de andre Forhold, som kræver en hurtig Løsning. Oplysning om Resultatet af disse Forhandlinger vil blive givet Offentligheden, saasnart det paa nogen Maade er muligt.

Det er en Selvfølge, at Øernes statslige og kommunale Administration fortsættes som hidtil. Dansk Mønt gælder saaledes stadig, og de hidtil gældende Love, Anordninger, Bekendtgørelser og andre lovlige Bestemmelser er stadig i Kraft.

Færø Amt, den 14. April 1940.

Hilbert.

Amtmand Hilbert i samtale med kaptajnen på broen af en britisk destroyer. Hilbert var i september 1941 i London for at forhandle med de britiske myndigheder og det danske gesandtskab dér og returnerede til Færøerne på destroyeren (engelsk foto).

Majestæts venlige beskyttelse...” Imidlertid var det et faktum, at de britiske besættelsesstyrker ikke kun beskyttede Færøerne mod tyskerne; de beskyttede også den bestående statsretlige stilling eller, som det af nogen kunne opfattes, den danske kolonimagt. Allerede det, at den danske amtmand af briterne konsekvent blev omtalt som “guvernør”, kunne bære ved til det politiske bål på Færøerne.

STATSRET, NATIONALITET OG POLITIK

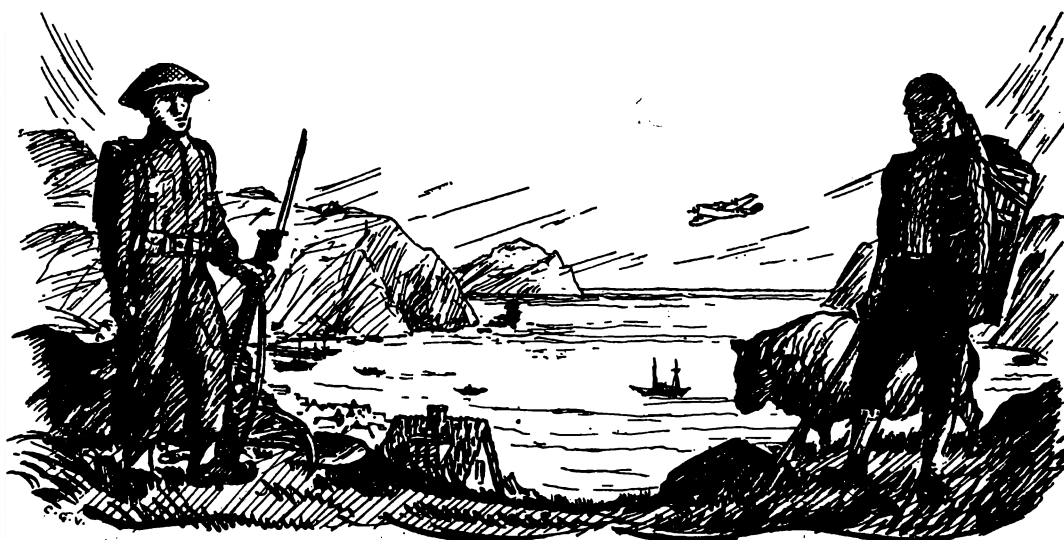
Og det flammede i forvejen lystigt. Siden 1906 havde spørgsmålet om Færøernes statsretlige stilling og i den forbindelse om færøsk nationalitet, sprog og flag, været placeret højt på dagsordenen i den politiske debat. Under krisen i 1930’erne var det for en tid gledet i baggrunden, men aldrig tabt af syne. Nu dukkede det frem, sat i yderligere relief af krigen og ufreden mellem landene. Det gav god mening, at det færøske

lagting erklærede at ville holde øerne uden for det store verdensomspændende slagsmål. Der var nok at slås om indbyrdes. Besættelsen kom – set i lyset af den dansk-færøske udvikling, som den gennem 1930’erne var planlagt – ubejligt.

Siden 1934 havde Færøerne været genstand for gennemgribende økonomiske reformer; en erhvervskommission havde i 1938 skitseret et omfattende fremtidsprogram. Det var blevet tiltrådt af lagtinget, men nåede ikke at blive behandlet i Danmark inden krigen. Under dette forløb havde det statsretlige færøske spørgsmål som nævnt hvilet, men i 1939 tog lagtingsmand Jóannes Patursson spørgsmålet op igen. Og det fik naturligt fornyet aktualitet, da koloni- eller, som den af nogle opfattedes, besættelsesmagten Danmark pludselig selv var blevet besat. Færøerne kunne nu med fuld ret løsrive sig fra Danmark og fra en regering, der ikke var herre i eget hus.

Under krigen 1940-45 var den politiske debat bitter og indædt. På den ene side stod Folkeflokkene for færøsk nationalitet og suverænitet og dermed løsrivelse fra Danmark, på den anden

Den britiske Tommy med gevær og tornyster og den stoute færinger med byrde på ryggen - leypur, der bæres i et bånd om panden - fetil (julekort fra det britiske pionerregiment på Færøerne 1944).

side stod Sambandspartiet – for en tæt tilknytning til Danmark – og socialdemokraterne, der nærmest gik ind for en personalunion. Selvstyrepartiet, der i 1940 havde fået 4 mandater af lagtingets 24, gled ud ved valget i 1943. Folket flokken fordoblede i 1943 de 6 mandater, partiet havde opnået i 1940, og heroverfor stod Sambandspartiet og socialdemokraterne med tilsammen 13. Det var ikke givet på forhånd, hvem der ville gå af med sejren.

Eet blev straks klart i april 1940 og stadig mere klart besættelsen igennem. Færøernes lagting, hvis formelle beføjelser i marts 1940 omtrent havde svaret til et dansk amtsråd, måtte spille en langt større rolle. Der opnåedes en ordening, hvorefter den lovgivende magt i praksis blev udøvet af lagtinget og amtmanden i forening. Og først indført kunne der ikke tænkes på at ophæve den. Den såkaldt midlertidige styreordning af 9. maj 1940 forblev i kraft indtil landsstyreloven af 1948.

FLAGET OG SPROGET

Den færøske flagsag havde aner tilbage til 1919, da en gruppe færøske studenter i København udformede det, der i dag er Færøernes officielle og anerkendte flag. Men i 1940 blev det af Danmark opfattet som højst uofficielt. Omkring 1930 havde flaget givet anledning til direkte kri-

ser i det dansk-færøske forhold. Det vajede ved Det islandske Altings 1000-års fest på Thingvallir-sletten, men blev taget ned efter protester fra den danske delegation ved festlighederne.

Kort tid efter fejrede man i Tórshavn den 900. Olaidag, og da blev flaglinen til Dannebrog på lagtingsbygningen skåret over. Det gav anledning til en skarp dansk reaktion: Enten måtte rigsfællesskabet ophøre, eller også måtte færingerne respektere det danske flag og grundloven. Var der grundlag for en folkeafstemning? Grundlaget ville i givet fald bestå af et enigt lagting, og det var der ikke. Tanken om folkeafstemning blev opgivet.

Men i 1940 fik flagsagen pludselig en ny betydning. Det britiske Admiralitet kunne ikke tillade, at færøske fartøjer førte nationalitetsmærker, der kunne forveksles med de danske. Og da der jo fandtes et færøsk flag, omend ikke officielt, kunne det efter englændernes mening næppe svare sig at finde på noget andet. Amtmanden protesterede voldsomt mod således at få det færøske nationalistsymbol anerkendt som officielt kendemærke, hvilket medførte en række offentlige møder, demonstrationstog o.s.v.

Resultatet blev, at briterne skar igennem, og fra sidst i april sejlede alle færøske skibe under færøsk flag. Amtmanden kunne notere sig et nederlag, Selvstyrepartiet en sejr. Og englænderne en forøget popularitet blandt de nationale sindede færinger. At amtmanden i 1938 havde

udtalt sig for anerkendelse af det færøske flag, var der næppe mange på Færøerne, der vidste.

Sejren i flagspørgsmålet blev hurtigt fulgt op af et krav i sprogsagen. Dansk var det officielle sprog, færøsk det talte sprog. I 1938 var færøsk blevet anerkendt som kirkesprog – også efter lang og sej kamp. Men nu krævede Selvstyrepartiet færøsk anerkendt også som retssprog og lovsprog.

Også her blandede briterne sig mere eller mindre uafvidende i striden; de engelske publikationer til den færøske befolkning blev nemlig til en begyndelse udfærdiget på færøsk. Amtmanden opretholdt her sine protester længere, men fra 1943 kastede han håndklædet i ringen. Dansk og færøsk ligestilledes som såvel lov- som retssprog ved amts kundgørelse nr. 8 af 4. januar 1944.

Nationalitetsspørgsmålet forbitrede det politiske liv på Færøerne gennem hele krigen. Der blev holdt nøje regnskab med, hvem der kom i hvilke selskaber, og tilfældigheder blev udlagt som provokationer. Men bevidste demonstrationer og provokationer var heller ikke få, og det kunne jo være vanskeligt at skelne. Blandt provokationerne må man nok regne Paturssons udtalelse, at han ikke rigtig huskede, om amtmanden hed Hilbert eller Hitler (hvorefter amtmanden forlod lokalet).

F R I T D A N M A R K F Æ R Ø E R N E

Da “Den Frie Danske Bevægelse” kom til Færøerne, vakte det også røre. I august 1941 kom en rekrutteringsofficer fra bevægelsen til Færøerne. Besøget havde andet militært formål, men det gav stødet til dannelsen af “Frit Danmark” på Færøerne. Fra britisk side fik foreningen alle velsignelser med på vejen, og officielt blev den oprettet 11. november 1941.

Selv moderate færing er blev urolige. En ting var, at øerne befandt sig under britisk besættelse og dermed kunne blive krigsskueplads, en anden var denne direkte provokation af Tyskland, som muligt kunne medføre repressalier. Tyske flyvere havde indtil da begrænset sig til ikke at bombe andet end militære mål – skibe og havne – men dette kunne jo hurtigt ændres.

Da foreningen fik en indmeldelsesblanket hus-

standsomdelt i Tórshavn, lod protesterne ikke vente længe på sig. En adresse gav udtryk for, at det stred mod al rimelighed, “at det fredelige folk færing er, som i århundreder hverken har villet eje soldater eller krigsvåben, nu skal gøres til manddrabere for at kunne kaldes et ordentligt folk, når krigen er slut. Det er også paradoksalt, at vi færing er skal gøres til manddrabere og slås for at få Danmark frit. Vi færing er ikke danskere og har derfor ikke nogen sådan pligtbyrde hvilende på os.”

Lagtingsmand Jóannes Patursson fandt også, at dannelsen af en “krigsførende” forening var i strid med lagtingsvedtagelsen fra den 13. april 1940. Foreningen burde forbydes af lagtinget. Såvidt kom det ikke; lagtingsflertallet afviste forslaget og Patursson trak det tilbage; men “Frit Danmark Færøerne” udsendte en erklæring om ikke på nogen måde at have til hensigt at drage Færøerne aktivt ind i krigen. Dens politiske formål var udelukkende et frit Danmark; navnlig ville den holde sig langt fra “ethvert færøsk-politisk spørgsmål”.

Timing for foreningens dannelse viste sig imidlertid heldig. Den 25. november 1941 kom

Britiske tropper på Færøerne
(Foto: Det kongelige Bibliotek)

Det færøske flag vøjede ved Det islandske Altings 1000-års fest på Thingvallir-sletten i 1930 – men blev strøget efter dansk protest (Foto: Det kongelige Bibliotek).

der meddelelse om, at Danmark havde tiltrådt Anti-Kominternpagten, og dette medførte et spørgsmål fra den engelske konsul Mason om, hvordan amtmand og lagting stillede sig hertil. Amtmanden måtte nu erklære sig: Ville han modtage ordrer fra den danske regering eller ej?

I lagtinget blev problemstillingen kædet sammen med oprettelsen af "Frit Danmark Færøerne" og forslaget til dets forbud, og det lykkedes herved amtmand Hilbert at tilsikre briterne fortsat loyalt samarbejde, erklære sig uafhængig af den danske tysk-kontrollerede regering, men samtidig at opnå, at erklæringen ikke blev offentliggjort. Dette ville automatisk have medført Hilberts formelle afsked, og dette igen en svækket position i den lokale politiske heksekedel. Hilbert måtte foreløbig undlade at melde sig ind i "Frit Danmark".

KRIG OG FÆRØ-POLITIK

Men da regeringen Scavenius tiltrådte et års tid efter, med et program om at styrke det gode og

nabovenlige forhold til Tyskland, var det nødvendigt med en klarere demonstration. Amtmanden meldte sig den 25. november 1942 ind i "Frit Danmark", hvilket han meddelte lagtinget, men gav samtidig udtryk for en mere smidig holdning over for de færø-politiske forhold, end der hidtil havde været tale om, bl.a. i flag- og sprogsagen.

"Mit standpunkt er, at et befriet Danmark efter krigen ikke bør diktere det færøske folk nogen ordning af det indbyrdes forhold, men bør tage fuldt hensyn til det færøske folks egne ønsker". Dette betød ikke, at alt nu var idyl. Dagbladet, den radikale løsrivelsesbevægelses talerør, bragte den 23. december 1942 en overskrift om "Danskerne på Færøerne – en parallel til tyskerne i Danmark".

Men det kunne jo også opfattes som en erkendelse af, at løsrivelsesbevægelsen tabte terræn i forhold til de moderate – socialdemokraterne – og de endnu mere moderate – Sambandspartiet.

De sidste år af den britiske besættelse blev måske relativt fredeligere. Løsrivelsesbevægelsen, politisk organiseret i Folkeflokken, vandt stærkt

frem ved valget i 1943. Løsrivelsesspørgsmålet blev igen sat på lagtingets dagsorden, men var på omtrent samme tid reduceret til et akademisk spørgsmål, i det mindste så længe krigen varede. Briterne ville ikke anerkende en løsrivelse som den, Folkeflokket forestillede sig. Den 3. august 1943 offentliggjorde den britiske konsul i Tórshavn en erklæring "concerning the attitude of His Majesty's Government regarding the administration of the Faroe Islands". Winston Churchill's erklæring fra 1940 blev gentaget: Færøerne ville blive givet tilbage til Danmark efter krigen. Dertil blev føjet, at den britiske regering ikke ville anerkende nogen ændring i Færøernes statsretlige stilling, så længe denne ikke kunne tilvejebringes inden for den gældende forfatningsretlige ramme. Med andre ord: Briterne støttede Sambandspartiet, socialdemokraterne og Hilbert.

Det kunne de så meget lettere gøre, som Hilbert omtrent samtidig havde erklæret, at der for ham "ingen som helst tvivl var om, at hvis det færøske folk efter krigen måtte ønske ved afstemning at tilkendegive sin anskuelse om øernes statsretlige stilling, så vil Danmarks myndigheder give det færøske folk lejlighed til sådan tilkendegivelse og rette sig efter den".

DANMARKS BEFRIELSE PÅ FÆRØERNE

Det blev åbenlyst, at Færøernes "befrielse" fra Danmark kom nærmere og nærmere. Der kunne under ingen omstændigheder være tale om en tilbagevenden til forholdene, som de var før krigen. Og ikke blot af forfatningspolitiske grunde. Færøerne havde også i krigsårene oplevet en økonomisk opblomstring, båret af krigskonjunkturerne, men ikke mindre mærkbar af den grund. Den politiske bevidstgørelse var også væsentlig. Færingerne kunne i 1943 rose sig af at være kommet først med nedsættelsen af valgretsalderen til 21 år.

Da amtmand Hilbert i januar 1943 sendte en politisk indberetning til gesandten i London, grev Reventlow, gav han udtryk for, at hele spørgsmålet om Danmarks befrielse næppe havde den menige færings store personlige interesse.

Naturligvis var man klar over, at det ville have konsekvenser på Færøerne, hvis eller når Danmark blev befriet, men færingerne nærrede i realiteten lige så stor interesse for Norges eller de andre besatte landes skæbne som for Danmarks, mente amtmanden. Det, der interesserede dem, var et frit Færøerne.

Så da befrielsesbudskabet den 4. maj 1945 kl. 20.30 lod sig aflytte på Færøerne, blev der ikke gjort de store anstalter ud af det. Amtmanden holdt reception og modtog ganske mange lykønskninger. Der blev holdt taler, "Frit Danmark Færøerne" samledes til selskab. Og den 6. maj var der takkegudstjeneste i Tórshavn kirke. Præsten talte på upåklageligt dansk, "men man kunne ikke undgå at lægge mærke til, at han

Lagtingsmand
Jóannes Patursson
(Foto: Det kongelige
Bibliotek).

konsekvent talte om den danske konge og Danmark som om Danmark var et for Færøerne fremmed land”.

BEFRIELSEN FORTSAT

Det store spørgsmål var herefter: Hvad nu? Vile den danske regering vende tilbage til udgangspunktet fra før krigen, når Færøernes status skulle diskuteres? Eller ville den danske regering anerkende de ordninger, der var etableret under besættelsen af amtmand og lagting? Amtmand Hilbert rejste i slutningen af maj 1945 til Danmark for at forberede de kommende forhandlinger.

Hans synspunkt var det samme, som det havde været i 1943. Den styreform, der havde udviklet sig igennem besættelsesårene, måtte danne udgangspunkt for forhandlingerne. Den danske regering godkendte, at Færøernes forhold under krigen var blevet administreret af amtmanden og lagtinget, og at administrationen foreløbig blev ført videre på samme måde. Man var fra dansk side klar til at gå ind i realitetsforhandlinger om Færøernes fremtidige stilling.

Regeringen erklærede i anledning af det lagtingsvalg, der blev udskrevet i efteråret 1945, at “ministeriet og rigsdagen nærer varmt det ønske, at den århundredgamle samhørighed mellem det færøske og det danske folk også i fremtiden må blive bevaret. Skulle det imidlertid klart og tydeligt blive tilkendegivet, at det færøske folk ønsker at træde ud af samhørigheden, vil dette ønske ikke møde afvisning fra dansk side”.

Samtidig blev der givet tilsagn om anerkendelse af færøsk sprogs rettigheder ved siden af det danske sprog, om anerkendelse af det færøske flag samt om udvidelse af lagtingets beføjelser og indflydelse såvel med hensyn til lovgivning som administration. Der var næsten tale om en kapitulation fra dansk side, sammenligner man standpunktet i 1945 med det, der havde været politikken før 1940.

I sommeren 1945 forlod de britiske tropper stille og roligt Færøerne. Der var næsten enighed om, at besættelsen alt taget i betragtning havde været gennemført på en hensynsfuld måde. Der havde ikke været problemer af større betydning mellem tropperne og befolkningen. Tværtimod havde besættelsen “bidraget til at fremme en venskabelig forbindelse mellem det lille færøske samfund og den britiske nation”, for atter at citere amtmand Hilbert.

Havde man på Færøerne en fornemmelse af at være befriet fra de engelske besættelsestropper? Muligt har nogle følt det sådan, men ganske givet har flere snarere haft en oplevelse af at være befriet fra det danske kolonihærdømme, en befrielse, der blev endelig stadfæstet med hjemmestyreloven af 1948. Skal man udpege den enkeltperson på Færøerne, der følte den dybeste glæde og lettelse ved befrielsen af Danmark den 5. maj 1945, går man næppe galt i byen, hvis man peger på amtmand Hilbert. For som han udtalte den aften: Han ville hellere have været på Amalienborg Slotsplads.

KRIGEN OM VEJR- MELDINGEN FRA NORD

Nordøstgrønlands Slædepatrulje blev oprettet i 1941 og fungerede indtil krigens slutning. Den var en forløber for slædepatruljen Sirius, der er vore dages militære enhed på Grønlands nordøstkyst. Patruljens opgave var at udsende vejrmeldinger og holde tilsyn med den lange øde kyststrækning nord for Scoresbysund. Eventuel tysk aktivitet skulle indberettes til den danske administration i Godthåb, der så ville bede amerikanerne gribe ind ifølge forsvarsaftalen mellem USA og Grønland. Men det viste sig, at slædepatruljens fangstmænd og telegrafister flere gange måtte klare sig alene i kampen mod landsatte tyske vejrekspeditioner.

Artiklen skildrer de uventede begivenheder i foråret 1943 og en del af slædepatruljens hverdag. Den er skrevet af cand. comm. Johanne Maria Jensen.

Johanne Maria Jensen

Langt nord for Polarcirklen ligger Nordøstgrønland som et næsten ubeboet øde. Vildræve, moskusokser, sæler og isbjørne er blandt de eneste større levende væsener. Havet langs kystens bjergrige fjordområder ligger tilfrosset de fleste af årets måneder. Og selv i de korte lyse sommeruger, hvor kysten som oftest kan besejles, driver isen gennem vandet. Efteråret slår hurtigt over i en arktisk vinter med mørketid og bidende kulde.

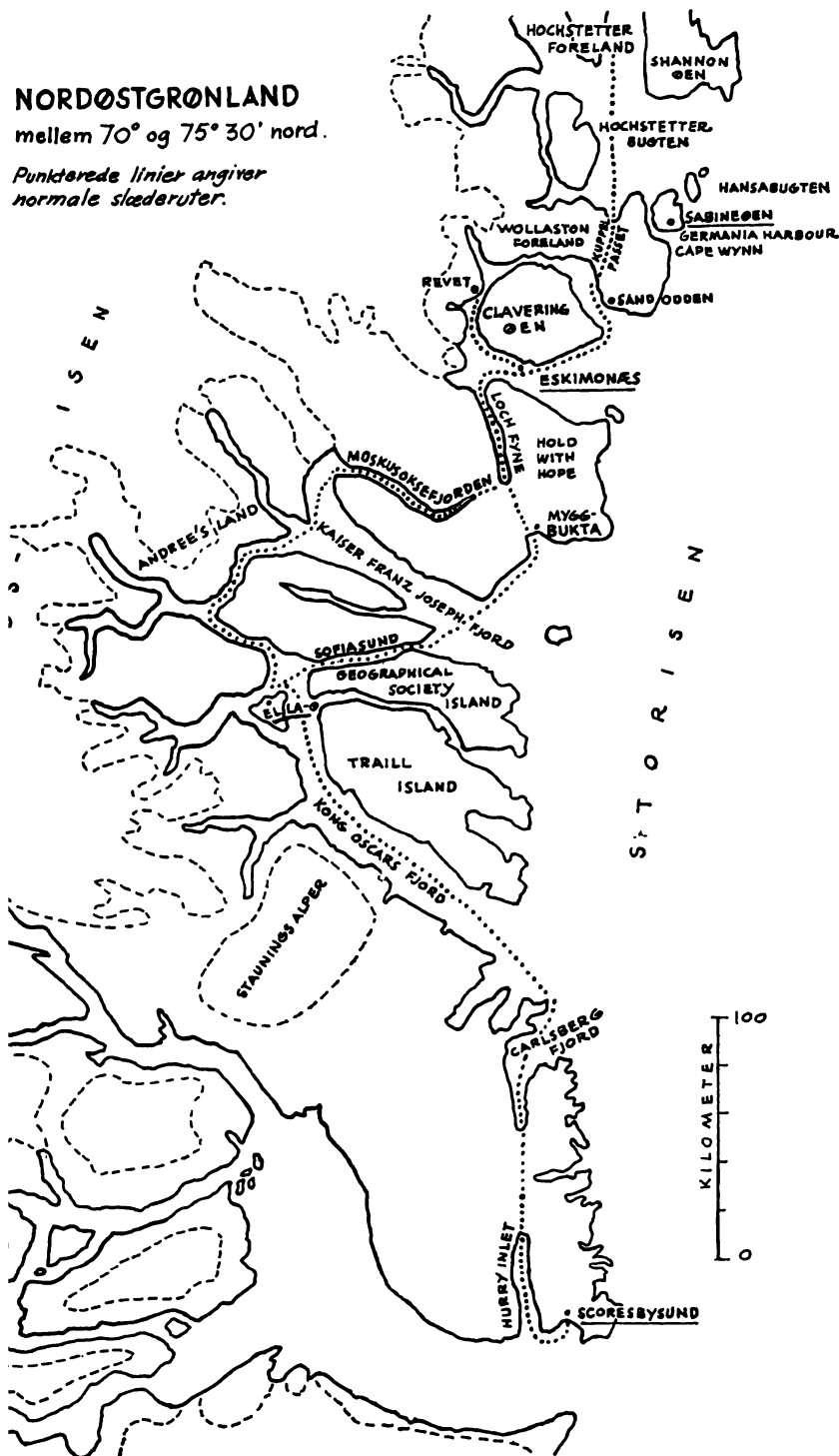
Polarnatten kan være stjerneklar med månen lysende omgivet af flammende nordlys. Men mørketiden bringer også lejlighedsvis frostdis, så verden ligger sløret og skyggeagtig. Eller pludselige voldsomme snestorme skaber et hvirvlende inferno, hvor overlevelse afhænger af hurtigt handling, arktisk erfaring og velfungerende udstyr.

I denne natur tilhører bilkørsel en anden verden, og muligheden for skibssejls og flyvning er stærkt begrænset. Hundeslæde er klart det bedste transportmiddel hovedparten af året. Og engang i marts 1943 var et slædehold på vej gennem området med kurs mod hytten i Germaniahavn, da den ene slædekusk stoppede sine hunde og bøjede sig over et uforståeligt mærke i sneen. Fodspor fra ukendte mennesker, fodspor fra støvler med hæle ...

FORBINDELSEN TIL USA

NORDØSTGRØNLAND mellem 70° og 75° 30' nord.

Punkterede linier angiver normale slæderuter.

Den 9. april 1940 lå skibet Disko i Københavns havn fuldt lastet med årets forsyninger til Grønland og parat til at bringe grønlandske varer med tilbage – herunder kryolit til fremstilling af aluminium. Men besættelsen betød, at der kom til at gå fem år, før Disko igen kunne foretage sin vanlige færd. Transport af mennesker og gods var med et slag afbrudt. Kun en overvåget og begrænset radiokontakt var mulig i første omgang.

På Grønland krævede situationen hurtige beslutninger, der kunne bære videre efter den første forvirring. De to danskfødte landsfogeder tog forbindelse til den danske gesandt Henrik Kauffmann i USA. Landsfogederne tilsluttede sig Kauffmanns linie, hvor henvendelser fra Danmark blev anset for udsendt under pres. De vedtog at administrere som frie repræsentanter for danske interesser og varetage den grønlandske befolknings tarv. Hvornår de normale forbindelser til Danmark igen kunne genoprettes, var ikke til at vide. Udgangen på krigen var uvis, og USA var ikke i krig med Tyskland. Så enhver beslutning afhang af fremsyn, handlekraft og politisk balancegang. Det kom til at kendetegne landsfoged Eske Bruns ledelse af Grønland – først som den ene ud af to ledende landsfogeder for det grønlandske landsråd, og fra foråret 1941 som afholdt og enevældig 'konge' i Godthåb, hvor administrationen blev samlet og brede vedtagelser fra det grønlandske landsråd ført ud i livet.

I løbet af det første krigsår udvikledes kontakten og forsyningslinierne mellem Grønland og USA, og den 9. april 1941 blev der undertegnet en forsvarsoverenskomst, hvor USA overtog forsvaret af Grønland for at forhindre en besættelse "fra en krigsførende magts side". Dansk suverænitæt over Grønland skulle fortsat anerkendes, og den grønlandske neutralitet sikres. Det førte til kystbevogtning med skib og fly. Og amerikanske baser og flyvepladser blev oprettet især på Grønlands vestkyst. De blev benyttet til tusindvis af mellemlandinger ved flyvninger over Atlanten gennem krigen.

På den 2400 km lange tyndt befolkede østkyst

var rekognoscering særdeles vanskelig. Eventuel tysk aktivitet i Grønland kunne forventes i det skjulte på Nordøstkystens øde strækninger. Tyske fly var set over kysten, og allerede den første krigssommer blev der afbrudt et forsøg på at landsætte tre vejrfolk med våben og radioudstyr. Tilsyneladende var det en dansk fangstekspedition, men folkene skulle udsende radiosignaler i tysk kode. Tyskerne dækkede sig under civile formål og gik forsigtigt til værks. Grønland lå inden for det amerikanske interesseområde, og USA skulle ikke provokeres unødigt.

SLÆDEPATRULJEN OG VEJRMELDINGEN

I sommeren 1941 befandt der sig 26 mand og en

kvinde nord for den lille by Scoresbysund på Nordøstkysten. Det var danske og norske fangstmænd, hvor en enkelt havde sin kone med, og en håndfuld mandskab på de fire radiostationer. For bedre at kunne opspore og afgrænse fjendtlige aktiviteter, ønskede den amerikanske kystvagt evakuering af Nordøstkysten, og modvilligt blev danskerne og senere nordmændene samlet fra stationernes huse og de spredte fangsthytter, der lå fordelt over godt 800 kilometer i luftlinie. Selve kyststrækningen med dens mange øer og dybe fjorde var mange gange længere.

Landsfoged Eske Brun i Godthåb var som chef for administrationen også den øverste politimyndighed på kysten. Med et nært kendskab til forholdene på Grønland, tog han initiativ til oprettelsen af en slædepatrulje, der kunne sende vejrmeldinger og opspore eventuel fjendtlig

Tåge i Godthåbs Golf. Akvarel af Kay Walther. Efter Birthe Lauritsen: Fangstmandsliv, Forlaget Komma u.å.

som boghandler og senere telegrafist. Han havde tilbragt seks år på Nordøstkystens videnskabelige stationer, havde fungeret som leder på den ene station og var velbefaren i polarlivet. Men hans baggrund for at befinde sig i Grønland under krigen var helt speciel. Da skibsforbindelsen til Grønland blev afbrudt, befandt Poulsen sig i København. Sammen med den syttenårige nyuddannede radiotelegrafist Kurt Olsen og den niogtyveårige tidligere fangstmand Marius Jensen afrejste han i sommeren 1940 mod Grønland via Norge. De skulle sørge for udskiftning af mandskabet på den nordligste af de danske videnskabelige stationer i Nordøstgrønland.

Som fra de andre stationer med radiosender blev der regelmæssigt udsendt vejrmedlinger. I krigens første fortravlede tid, hvor en ny administration på Grønland skulle bringes til at fungere, havde ingen tænkt på, at vejrmedlingerne burde bringes i kode. Begge krigens parter havde derfor glæde af oplysningerne fra nord med stor betydning for en forudsigelse af vejret, blandt andet ved planlægning af militære operationer. Populært sagt har Grønland nøglen til morgendagens vejr i Europa, på grund af de fremherskende vindsystemer fra dette verdenshjørne.

Det var derfor ikke mærkeligt, at tyskerne gav Ib Poulsen og hans to følgesvende udrejsetilladelse fra Danmark. Tyskerne ønskede fortsat at modtage vejrmedlinger. Men Poulsen havde en hemmelig anmodning med fra polarforsker Eigil Knuth, der havde været med til at oprette de meteorologiske vejrstationer på Nordøstkysten. Vejrmedlingen i internationalt klart sprog skulle stoppes, og det skete allerede i sensommeren 1940, da Ib Poulsen ankom til Grønland. Han og Kurt Olsen tilbragte det følgende år på den nordligste af Nordøstkystens fire radiostationer. Vejrmedlinger og andre meddelelser blev herefter sendt i aftalt radiokode til Vestkystens administration. Koden var kendt af amerikanere og englændere, der derved kunne modtage vejrprognoser på bestemte tidspunkter hver dag.

Ib Poulsen og Eske Brun, der sås første gang 1945. Her på skibet Disko. Kurt Olsens fotoalbum fra Grønland. I forfatterens besiddelse.

virksomhed i Nordøstgrønland. Slædepatruljen skulle ikke selv forhindre en fremmed landgang, men rapportere til Eske Brun, der så ville underrette amerikanerne. Et udvalg af de få mænd, kystvagten havde evakueret og samlet i Scoresbysund, kunne dermed udrette mere end kystvagtens skibe og fly alene. US Coast Guard sørgede til gengæld for fragt om sommeren af årets forsyninger til patruljen.

August 1941 indtrådte femten frivillige med erfaring fra området i patruljen, der fik navnet Nordøstgrønlands Slædepatrulje. Enkelte var telegrafister eller grønlandske fangere og slædekuske, men de fleste var tidligere danske fangstmænd. Alle var stærkt tiltrukket af det barske, men frie liv på kysten med jagt og årvågen færden i en stærk natur. Slædepatruljen var en politienhed oprettet som svar på verdenskrigen, men for mændene på Nordøstkysten syntes krigen langt borte.

Ib Poulsen, der var en fåmælt og ansvarsbevidst mand på 32 år, blev udnævnt som leder for slædepatruljen. Poulsen havde en uddannelse først

BLANDT SLÆDEPATRULJENS MÆND

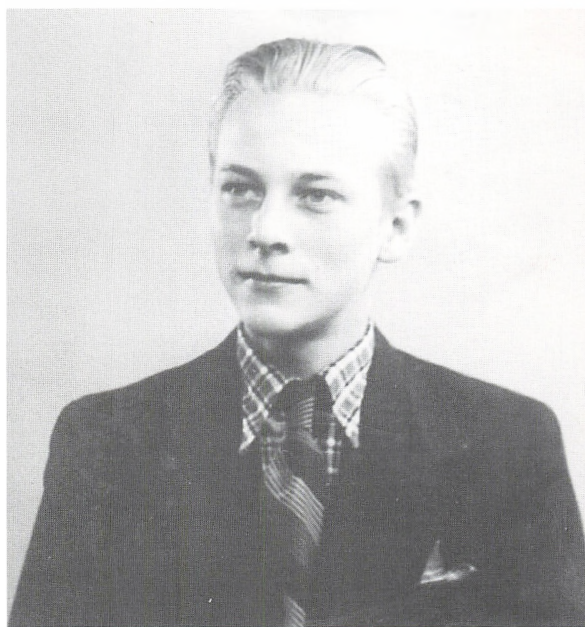
Både Ib Poulsen, Marius Jensen og Kurt Olsen kom til at tilbringe alle fem krigsåre på den grønlandske Nordøstkyst og de sidste fire år som aktive medlemmer af slædepatruljen. En lille norsk sælfangerskude havde med besvær bragt dem til Grønland, men der gik intet skib tilbage. De påtog sig en slidsom opgave i et ekstremt klima, hvor det væsentligste problem dag for dag var at opretholde livet, ofte med sparsomme hjælpemidler. Og ingen kunne fortælle dem, hvor længe deres opgave skulle vare. Det var vilkårene for slædepatruljen. De fleste var danskere bosat i Grønland, og nogle var grønlændere ansat lejlighedsvis eller for et par år ad gangen. Desuden var der tre nordmænd tilknyttet i ét af årene.

Kurt Olsen var udvalgt i Danmark, fordi han var årgangens dygtigste elev ved afgangsprøven fra telegrafistskolen. Da han ankom til Grønland, var han kun en stor spinkel dreng, men han voksede med udfordringerne – lærte at køre hundeslæde og gå på vildtjagt for at skaffe skind, hundefoder og føde, reparere alt udstyr fra båd-motorer til radiosendere og reagere rigtigt på ændringer i vejr og isforhold. Alle praktiske problemer skulle løses, når de opstod, enten alene eller i samarbejde med patruljens andre mænd. Ingen ude fra kunne tilkaldes i vintermånederne, og naturen var skånselsløs over for fejltrin. Men Kurt fulgte de mere erfarne, prøvede sig frem og lærte den omhu og opmærksomhed, der gjorde det muligt at færdes i landskabet.

Mens Kurt Olsen som telegrafist i højere grad var bundet til radiostationer, måtte flere af de forhenværende fangstmænd tage de længste patruljetogter med hundeslæde. Før sit fangstmandsliv havde Marius Jensen været jysk landbrugsmedhjælper og ønskede at spare op til en bondegård i Danmark. Patruljetjenesten blev derfor forenet med pelsdyrjagt, herunder udsætning af fælder for at fange ræve. Marius udførte sine pligter og passede sit eget med en tavs selvfølge. Det fortælles, at han godt kunne surmule lidt, når han blev sendt på patrulje i et område med ringe jagt. Det betød måske tabt fortjeneste.

På togterne blev benyttet grønlandske slædehunde. De fungerede ikke alene som trækdyr, men som en ekstra hjælp til at opsnuse alt usædvanligt undervejs. Desuden ville hundene tøjret uden for et telt eller en fangsthytte med det samme give sig til at gø, hvis noget eller nogen nærmede sig. Marius Jensen ofrede sit hundespand megen opmærksomhed og pleje. Det var store stærke veldresserede dyr, efter sigende patruljens bedste spand. Marius var på en måde smeltet sammen med sine hunde. De udgjorde en enhed, der var sig selv nok.

Marius var en ener, men han var samtidig grundlæggende til at stole på, i det daglige og når det virkelig gjaldt. Med forskellige særtræk kunne det samme siges om andre af slædepatruljens mænd. Blandt dens mangeårige medlemmer kan også nævnes Carlos Ziebell, værktøjsmager og fangstmand, der udviklede sin polarteknik til en

fin kunst. Han var fysisk udholdende, opmun-trende og ofte lykkelig for livet på Nordøstkysten. Det var Ziebell, der i september 1941 i skjul opdagede et forsøg på at landsætte et hold norske fangstmænd og en mindre tysk vejrstation med et skib udsendt fra det besatte Norge. Det blev rapporteret og derpå stoppet af et ame-

Kurt Olsen
1940. Kurt
Olsens fotoalbum
fra Grønland. I for-
fatterens besiddelse.

Kurt Olsen og Marius Jensen 1945. Kurt Olsens fotoalbum fra Grønland. I forfatterens besiddelse.

rikansk kystvagtskib. Nordgrønlands Slædepatrulje viste med det samme sin berettigelse.

Men livet gik sin gang. Der blev patruljeret og rapporteret. Vejrmeldinger og andre oplysninger blev sendt i radiokode. Og mens slædepatruljens forskellige hold asede deres ture langs den barske kyststrækning, blev det mørketid, og julen bragte en velfortjent fest. Også året 1942 kom og gik med de vanlige arbejds gange, med afhængighed af vejrets luner og årstidernes skiften. Sommeren betød nye skibsforsyninger, travlhed og omgruppering af mandskabet. Blandt andet kom tre nordmænd ind i patruljen og blev der for et år. Ib Poulsen ledede nu slædefolkene med stationen Eskimonæs som hovedkvarter. Da året igen vendte og blev til 1943, var der efterhånden ingen, der for alvor regnede med at møde tyskere på Nordøstkysten. Dårligt vejr og isbjørne var langt mere håndgribelige fjender.

VED GERMANIAHYTTEN PÅ SABINEØ

Marius Jensen var sammen med de to grønlandske slædekuske Mikael Kunak og William Arke sendt nordpå for patruljering. De skulle slutte sig til en af patruljens folk, der befandt sig nordligst i distriktet. Den 11. marts 1943 nærmede de tre sig en af fangsthytterne på Sabineøen, kaldet Germaniahytten, da Mikael opdagede uforklarlige spor i sneen fra støvler med hæle, støvler som ingen i patruljen brugte. Til sin undren så han også røg fra skorstenen i den hytte, de nærmede sig. Marius og William længere fremme fortsatte og fik øje på to mænd, der løb bort op ad fjeldet. Indendørs fandt de efterladt to soveposer, to dolke og en grøn uniformsjakke med ørn og hagekors.

Det stod pludselig klart, at der var tyskere i Nordøstgrønland – men hvordan var de kommet, hvor mange var der, og var det fredelige vejrfolk eller soldater, der ville angribe? Efter en kort undersøgelse, der ikke kunne besvare rækken af spørgsmål, vendte de tre mænd slæderne og kørte sydover igen for at overnatte otte kilometer nærmere hovedkvarteret. Næste dag måtte Eskimonæs have besked, ræsonnerede Marius. Trætte efter dagens rejse fik de hundene tøjret og fodret, lavede mad og begyndte at spise, da hundene pludselig begyndte at gå i mørket udenfor. Derpå hørte de skridt. Lynhurtigt fik de slukket for lampen, greb deres rifler og det nærmeste tøj. Der var ikke tid til at spænde for slæderne, og de måtte flygte til fods.

Tyskernes bytte blev tre hundespand med slæder og Marius' rejseinstruktioner og dagbøger. Så mens danskeren og de to grønlandere måtte flygte uden udrustning med hovedet fuldt af ubesvarede spørgsmål, så havde tyskerne til gengæld fået en masse oplysninger om patruljens færden.

Mikael og William drog først af sted sydpå mod Eskimonæs, mens Marius ventede og prøvede at opfange, hvad der foregik. Men tyskerne ventede tilsyneladende også på ham, og da Marius måtte erkende, at hundespand og oppakning var tabt, begyndte han sin tur mod Eskimonæs. Han havde allerede en lang dags

slæderejse bag sig, og ved flugten måtte han først klatre og dernæst vandre 90 kilometer i uvejsomt terræn, uden proviant og uden at kunne hvile sig. Hvert øjeblik kunne han vente tyskere dukke op bag sin ryg med hans egne slædehunde.

Den 13. marts kl. 11 nåede Marius frem til Eskimonæs efter to døgn på farten. Opbrugt og usammenhængende fik han givet beskeden om tyskere på Sabineø. Støvlerne var slidt af ham undervejs, og han nåede frem i strømpesokker, men slap med førstegradsforfrysninger. Og så sov han, mens Ib Poulsen i hast fik kodet og afsendt et telegram til Godthåb om tysk landgang. Derpå ankom Mikael og William nordfra efter den samme drøje tur. De to havde taget sig en lur i en kold hytte undervejs, så de var meget trætte, men ikke helt så udslidte som Marius.

ALARM OG ANGSTFULD VENTEN

De fleste af beboerne på stationen Eskimonæs var på kortere eller længere togter, og der gik nogle dage, inden Ib Poulsen fik givet flertallet af sine folk besked. Til gengæld fik han selv et langt telegram tilbage fra Eske Brun i Godthåb allerede næste dag. Der var forespørgsler om mulighed for flylanding og en opfordring: "Husk fjenden antagelig beslutsom derfor tag ingen chancer men skyd først".

Så snart Ib Poulsen havde modtaget Marius' besked om tyskerne, havde han sat et nødforvar i værk. Huset blev mørkelagt, de fleste vigtige papirer gemt bort, og der blev arrangeret vagt ved radioen og udenfor. Kulsække udfyldt med

Stationen på Ellø, som mændene flygtede til efter angrebet på Eskimonæs i 1943. Senere akvarel af Kay Walther. Stedet bruges stadig som sommerstation for slædepatruljen Sirius. Efter Birthe Lauritsen: Fangstmandsliv, Forlaget Komma u.å.

sand udgjorde bolværk ved en slags beskyttelsesrum og skydereder. Desuden blev der udlagt et reservedepot med forskelligt udstyr og proviant et stykke fra hovedbygningen.

Disse foranstaltninger var ledsaget af en urolig venten. Tyskerne kunne angribe når som helst, og måske ville de sende bombemaskiner. Til gengæld ventede patruljen at amerikanerne ville organisere en eller anden form for flystøtte – bombing af tyskerne, faldskærmsfolk eller i det mindste nedkastning af nogle kraftigere våben. Der blev spejdet over landjorden og kastet mange blikke mod himlen, men dagene gik, og intet skete. Hverken frygt eller forhåbning blev imødekommet.

Der var to forklaringer, som slædepatruljens folk først langt senere erfarede. Tyskerne kunne ikke styre et hundespand og køre slæde. Derfor fulgte de ikke efter Marius eller angreb Eskimonæs de første dage. Men tyskerne havde erobret tre gode hundespand og brugte dagene til at prøve sig frem som nybegyndere. De lærte hurtigt at få hundene til at lystre enkle kommandoer i godt slædeføre.

Hvad amerikanerne angik, var den nærmeste luftbase i Reykjavik omkring 1000 km borte, og uden landingsbane skulle den dobbelte afstand beregnes. Faldskærmsoldater til hjælpeaktioner fandtes ikke inden for flyradius, og antallet af så langtrækkende bombefly var begrænsede. Da det kom til stykket, viste prioriteringen sig at være en anden fra amerikansk side. Slædepatruljens folk havde udført deres rapporteringsopgave, men de følgende opgaver som fulgte med, måtte de åbenbart selv klare med de forhåndenværende midler. Det var en alvorlig opdagelse for en håndfuld civile fangstmænd, telegrafister og slædekuske bevæbnet med jagtrifler.

En uges tid efter Marius' alarmerende besked virkede det som om, at truslen fra tyskerne var stilnet lidt af. Måske ville de slet ikke angribe. Ib Poulsen sendte flere rekognosceringshold af sted for at undersøge, om nogen nærmede sig. Da de var få mand, deltog han også selv. Men intet mistænkeligt var at finde.

Flere af patruljens folk havde endnu ikke fået besked om tyskernes tilstedeværelse. Marius Jensen og Eli Knudsen blev derfor sendt nordover for at advare Peter Nielsen. Samtidig skulle

de prøve at skaffe sig lidt flere nøjagtige oplysninger om tyskerne på Sabineøen. Ingen kendte antallet, eller hvem de var.

ÅNGREBET PÅ ESKIMONÆS

Den 23. marts 1943 om aftenen var det overskyet og bælgmørkt. Alt var roligt på stationen Eskimonæs, der den aften husede fem af patruljens mænd. Kurt Olsen skulle til at afsende vejrobservationer over radioen, og nordmanden Henry Rudi var på vagt udenfor. Med et begyndte de yderste hunde at gø, og Rudi stak hovedet indenfor døren og sagde, at der var nogen ude på isen. "På post" var Poulsens svar, idet han i løb fik hentet sin revolver, greb et gevær og sprang udenfor til sin forsvarspost iført skjorteærmer.

Alt var aftalt og gennemprøvet. De to grønlandere Ewald og William skulle forspænde en let slæde med nødforsyninger og køre til et aftalt sted. Rudi og Poulsen skulle opholde tyskerne, mens Kurt fik brændt koder og vigtige papirer. Men intet gik som beregnet. De to grønlandere stak af til fods, Rudi stod som paralyseret det forkerte sted, og Kurt gav sig tid til at få taget sit overtøj og vanter på, da han i det første øjeblik ikke havde fattet situationens alvor. De vigtige radiokoder og Kurts dagbog blev tyskernes bytte.

Stemmer i mørket forlangte på en slags skandinavisk at komme til at tale med en hr. Poulsen, hr. Rudi og hr. Olsen. Poulsen forsøgte at holde tyskerne hen, men ordvekslingen endte med kraftig beskydning fra maskingeværer med lysprojektiler. Tilsyneladende var Poulsen den eneste, som besvarede tyskernes ild med sit forældede jagtgevær. Men hans våben havde kun den virkning, at glimtet fra munden fortalte tyskerne, hvor han befandt sig. Efter få minutter måtte Poulsen søge bort i mørket. Han forsøgte at kalde på de andre, men ingen svarede.

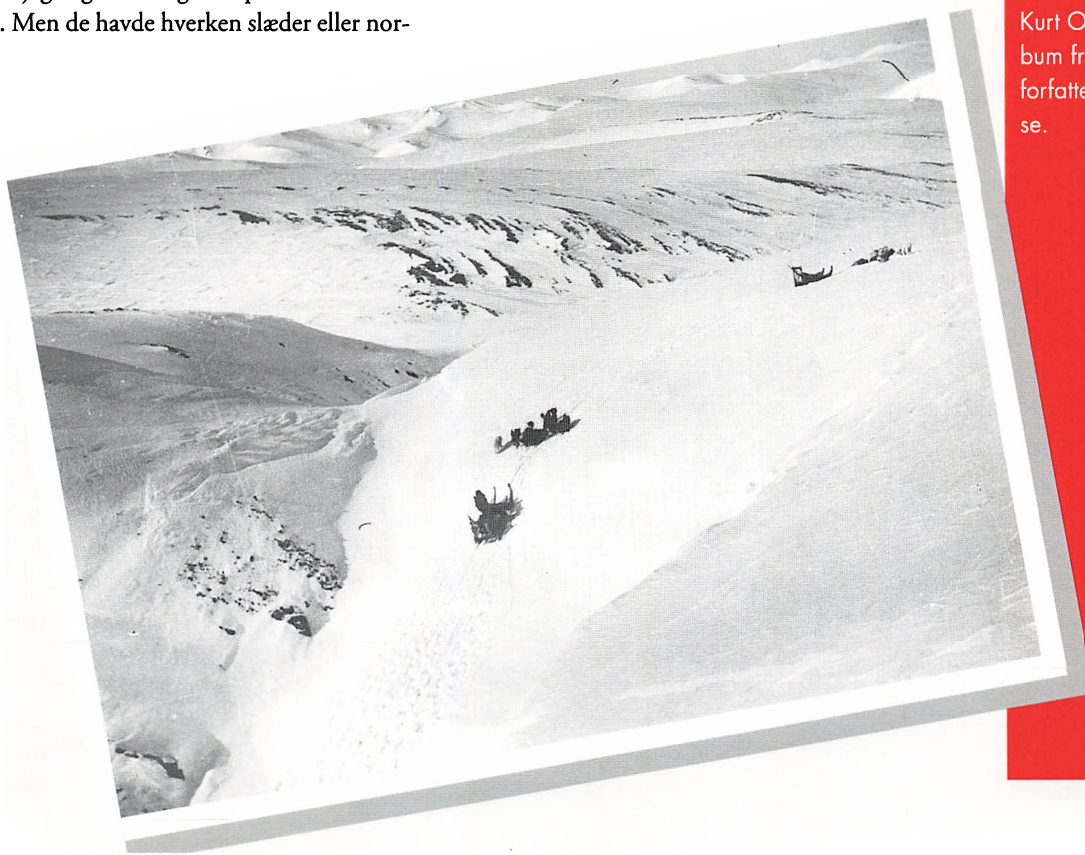
Men Kurt og Rudi havde sammen søgt bort fra huset. Rudi havde overværet den første ordveksling mellem Poulsen og tyskerne og havde chokeret opdaget, at han genkendte stemmen fra den tyske side. Det var Hermann Ritter, som

Rudi kendte fra sin tid som fangstmand på Svalbard. Ritter havde dengang overvintret sammen med Rudi, men stod nu over for patruljens folk med våben i hånd. For Henry Rudi virkede det helt ufatteligt og oprørende, at mennesker skød på hinanden. Forholdet mellem mennesker i arktis var normalt kendetegnet af gæstfri hjælp-somhed og samhørighed. Den fælles fjende plejede at være naturforholdene.

Nu var Eskimonæs' beboere jaget på flugt, i gensidig angst for at de andre var dræbt. Værst stillet var Ib Poulsen, der var kommet af sted alene uden overtøj, støvler og vanter i cirka 25 graders kulde. Ved et reservedepot skar han en telt-dug ud til at pakke sig ind i. Med lidt proviant til et par dage og en gammel sovepose begav han sig sydpå mod Ellaø stationen 300 kilometer borte. Poulsens færd de næste tolv dage er en lang beretning om lidelse og overlevelse ved den yderste grænse, et menneske kan klare. Men han nåede frem med forfrysninger og dybe gnavsår på fødderne. Det eneste gode, der kan siges om turen undervejs, var tegnene på, at de andre undslupne var i live. De fire andre mænd var sammen to og to. De havde bedre tøj og mulighed for at jage og skaffe sig føde på den sidste del af turen. Men de havde hverken slæder eller nor-

mal udrustning med. Så også deres overlevelse skyldtes erfaring med at færdes på Nordøstky- sten. Desuden undgik de voldsomme snestorme undervejs.

At jage mennesker fra deres hus kan i arktiske egne i sig selv betyde døden. Det vidste Her- mann Ritter, der var løjtnant og leder for den gruppe tyskere, der kom til Eskimonæs. Han selv havde prøvet at leve som fangstmand, var troende katolik og stiltiende uenig med nogle af de mere rabiate nazister ud af gruppen på 18 mand, der havde overvintret på Sabineøen efter en landsætning med skib. Helst havde Ritter undgået en konfrontation med patruljen. Men de blev opdaget, og da skuddene først var løsnet, udgjorde Eskimonæs en fare for tyskerne. Huset kunne fungere som base for gengældelsesaktio- ner. Som en form for kompromis samlede Her- mann Ritter derfor en del af patruljemændenes personlige ejendele og deres skind i en hytte, tog Dannebrog ned og lagde det pænt sammenfol- det mellem sagerne, inden han gav ordre til at brænde hovedbygningen af.

S lædepatrulje i Kuppelpasset. Kurt Olsens fotoalbum fra Grønland. I forfatterens besiddelse.

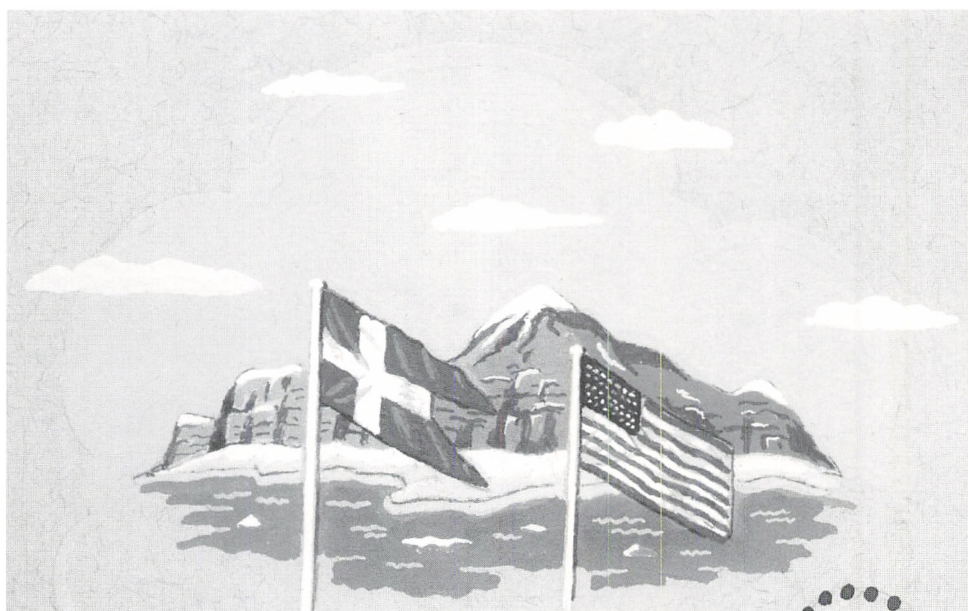
TAGET TIL FANGE

Mens alt dette skete, havde Marius Jensen og Eli Knudsen fundet Peter Nielsen oppe nordpå og var på vej tilbage til Eskimonæs. På Sandodden havde Eli Knudsen fået et forspring og satte intetanende kursen direkte mod sin tidligere fangsthytte. Men her befandt Hermann Ritter sig med fem af sine mænd på vej tilbage til deres lejr. Et råb om at stoppe fik Knudsen til at sætte farten op for at slippe væk. Tyskernes følgende skud mod hundene ramte også manden, og slæden kurede fremad, mens levende og døde hunde tumlede rundt mellem hinanden. Eli Knudsen blev undersøgt, men døde et øjeblik efter den 26. marts 1943. Hermann Ritter var oprigtig ked af hændelsen, har han senere fortalt. Den arktiske fred han var kommet til Grønland for at nyde fjernt fra krigen i Europa, var brutalt afbrudt af voldshandlinger, han selv var delagtig i.

Dagen efter fulgte Marius og Peter slædesporet til hytten og blev taget til fange. De to blev bevogtet og ført med til Sabineøen. Fangerne blev udspurgt lempeligt og behandlet nogenlunde godt. Den 2. april fik Peter overraskende lov til at køre en mindre tur alene med seks hunde. Og så gik det sydover i lange dagsrejser, så hurtigt han kunne.

Stadig under bevogtning blev Marius benyttet som slædekusk med sit eget hundespann, først på en længere tur mod nord med en lille gruppe tyskere og dernæst alene som slædefører for Hermann Ritter. Rejseruten virkede uforklarlig, og Ritter spekulerede i tavshed. Hans tro, menneskesyn og samvittighed var stillet på en hård prøve. Når de to en sjælden gang udvekslede bemærkninger, talte Marius dansk og Ritter norsk. Opgaverne på rejsen blev løbende ordnet. Som fangevogter passede Ritter godt på våbnene, som var livsnødvendige i et område med isbjørne. Og Marius forsøgte ikke at stikke af, da det endelig gik sydover i den rigtige retning for ham.

Men midt i april mødte de to til deres overraskelse fire tyskere i Myggbukta, heraf flere af de erklærede nazister. Marius havde forpasset sin mulighed for at slippe bort, mens han var alene med Ritter. Hvad der viste sig endnu værre var, at gruppen var på togt mod Ellø for at angribe slædepatruljens folk. Hermann Ritter skældte ud, fordi folkene ikke burde befinde sig der. Han selv sagde, at han skulle tilbage til Sabineøen med fangen. Ved overnatningen var stemningen meget dårlig mellem Ritter og de andre tyskere. Hermann Ritters færden må have virket forvirrende og mistænkelig, set fra et tysk militært synspunkt.

Næste morgen spurgte tyskerne Marius om den hurtigste vej til Ellæ. Og med Ritter som tolk fik de fire andre forklaret, at havisen var for farlig på denne årstid. Det bedste ville være at køre ind i landet gennem Moskusoksefjorden. Til alt held fulgte de fire tyskere det forkerte råd. De ukyndige slædekuske fik med besvær sat hundene i gang med slæderne, der var for tungt lastet med ekstra våben og ammunition. Den rute, Marius havde foreslået, var næsten ufremkommelig af dyb løs sne. Hundene kunne ikke få fodfæste og gik sprællende til bunds i sneen. Slæderne dykkede, og mændene måtte kæmpe sig frem. Forhåbentlig blev de forsinket et par dage, hvis de fortsatte.

MEDALJER OG SKJULT SYMPATI

Mens Ritter var inde i huset, opdagede Marius, at jagtriflen var efterladt på slæden udenfor. Han øjnede chancen, tog riflen og hentede Ritters revolver, der lå på et skab. Med en kort besked til den afvæbnede Ritter fik Marius spændt hundene for og kørte alene i rasende fart mod syd ad havisen langs yderkysten for at advare sine kammerater på Ellæ. Efter en rekordtur på 140 kilometer i et stræk ankom han til Ellæ og fandt stationen tom med en besked om, at patruljens mænd et par dage forinden var rejst på tilbage- tog til Scoresbysund. Der var kun én fornuftig ting at gøre – at fortsætte mod syd efter de andre i slædepatruljen. Med forsinkelse ville de fire

tyskere nå frem til Ellø og vejen sydpå blive yderst farlig.

Men Marius gjorde ikke det eneste fornuftige. I stedet vendte han slæden og drog tilbage samme vej for at hente Hermann Ritter, der befandt sig alene og ubevæbnet i Myggbukta. Ritter fulgte med som fange uden modstand og besvær. Marius havde sat sit liv og sin frihed på spil ved at hente ham, og spørgsmålet var, om Ritter selv havde andre muligheder, hvis han ikke ønskede at medvirke til flere konfrontationer mellem tyskerne og patruljens folk. På rejsen mod syd passerede det mærkelige par efter nogle dage gruppen af tyskere uden at blive opdaget. Værst var strækningen over de åbne fjorde forbi stationen på Ellø, og døgnets rejse længere sydpå udbrød Ritter: "Så er krigen slut for mig". Hvor-efter de kørte videre som et par almindelige fangstmænd.

I midten af maj ankom Marius så til Scoresbysund med sin fange, som han alene havde eskorteret 440 kilometer fra Myggbukta. Det var en præstation, som han modtog British Empire Medal for. Ligesom Ib Poulsen og den dræbte Eli Knudsen fik han også den amerikanske orden Legion of Merit. Hverken Marius Jensen eller Hermann Ritter har ønsket at kommentere disse begivenheder nærmere. Men det var vist ikke kun militære motiver, der fik Marius til at vende om og hente den tyske løjtnant.

Ligesom andre fra slædepatruljen i Scoresbysund fandt Marius ikke Ritter usympatisk, men krigssituationen levnede ingen mulighed for venskaber på tværs af stridende nationaliteter. Hermann Ritter var krigsfange og blev efter nogle uger i Scoresbysund afhentet til en fangelejr i USA, og slædepatruljens folk fortsatte deres arbejde.

Eske Brun besluttede at give patruljen militær status, så de ikke blev anset for friskytter, hvis de igen kom i konfrontation med tyskerne og blev taget til fange. Ib Poulsen blev udnævnt til kaptajn, og de andre danskere fik forskellige militære grader. Udnævnelsen betød ingen praktiske forandringer, ud over en uniformering med armbind, der blev syet af kolonibestyrerens kone i Scoresbysund. Grønlanderne fortsatte som civile hundekuske, og de tre nordmænd udtrådte igen af patruljen.

Endelig i slutningen af maj 1943 blev amerikanske fly sendt af sted på bombetogt og kastede deres bomber over den udbrændte station på Eskimonæs. Tidspunktet var flere måneder forpasset, og ingen befandt sig i brandtomten. Først en senere bombning af tyskernes lejr på Sabineøen anrettede en del skader og bragte tyskerne til evakuering.

De to måneders voldsomme begivenheder i foråret 1943 havde kun bragt Nordøstgrønlands Slædepatrulje halvvejs gennem krigen, og der lå mange opgaver forude. Blandt andet måtte slædepatruljens folk i foråret 1944 selv gå til angreb på en ny landsat vejrekspedition på Kap Sussi, der var udsendt fra Tyskland året før. Endnu engang uden amerikansk støtte på det vigtigste tidspunkt. En tysker faldt, men aktionen mislykkedes, og patruljefolkene trak sig tilbage under svær beskydning skjult af en pludselig tåge. Heldigvis kom ingen danskere til skade, og tyskerne forblev i deres lejr, inden også dette hold tyskere blev evakueret. Da et amerikansk kystvagtsskib nåede frem hen ad sommeren 1944, var den tyske lejr mennesketom.

Yderligere et par tyske landgangsforsøg på Nordøstkysten blev til alt held opdaget og stoppet af de amerikanske kystvagtsskibe. Pejleforholdene blev efterhånden forbedret, så eventuelle tyske radiosignaler lettere kunne opfanges. Og fra sommeren 1944 benyttede USA isbrydere, der betød en større mulighed for besejling af den vanskelige kyststrækning.

DEN USYNLIGE FJENDE OG FORSONINGEN

Under hele krigen, men især fra foråret 1943 og lige til krigens slutning, måtte mændene i Nordøstgrønlands Slædepatrulje være beredt på, at alle de stødte på, når som helst og hvor som helst, kunne vise sig at være deres fjender. Hvis de hørte lyde bag sig en taget dag, eller hvis hundene pludselig gøede om natten, kunne det være tyskere. Hvis et slædehold blev for længe borte eller ikke svarede på aftalte radiosignaler, betød det alarmberedskab hos de andre og spekulationer om pludselig død eller tilfangetagelse.

Det var et særligt psykisk pres at bevæge sig

rundt i den voldsomme natur med den konstante mulighed for, at en usynlig fjende ville dukke op. Dette pres er levende beskrevet i Kurt Olsens nøgterne og velskrevne erindringer om hans egen tid i slædepatruljen og mændene omkring ham. I bogen "Et hundeliv" skriver han især om den sidste halvdel af krigen, mens forfatteren David Howarth skildrer begivenhederne i foråret 1943 i sin halvdokumentariske roman "Fodspor i sneen", der er baseret på interviews med de implicerede.

Som erindringslitteratur fra krigens tid indeholder "Et hundeliv" et højst usædvanligt træk. Kurt Olsen har opsøgt og talt med nogle af mændene fra den tyske vejrekspedition. Han har lånt dagbøger og fotografier og skriver indgående om deres lejrliv. Da bogen blev udgivet i 1965, mødtes en gruppe af de tyske vejrfolk i Danmark med en del af slædepatruljens folk. "Bitre fjender mødes til gule ærter og pandekager", som det hed i pressen. Og dét blev anledning til en kontakt gennem mange år. Blandt andet sås Ib Poulsen med Hermann Ritter. Beg-

ge parter havde været undergivet de samme hårde vilkår på Grønlands nordøstkyst og havde en stor kærlighed til det arktiske liv. En del af deres tanker og følelser var for altid forbundet med disse oplevelser og løb som en erfaring på godt og ondt gennem deres liv.

Der havde ikke som i Danmark direkte været en brutal tysk statsmagt til stede. Den lille krig om vejrmeldingen var tilstrækkelig fjern til, at også taberne af krigen kunne få lov at komme til orde i den danske offentlighed, dengang 20 år efter krigen. Kurt Olsens bog blev en lille brik i en forsoningsproces, et forsøg på forståelse af modparten. Men det var ikke en forsoning med et nazistisk menneskesyn. Den udstrakte hånd til enkelte af de tyske vejrfolk skete på baggrund af slædepatruljens langvarige aktive krigsindsats mod den yderste ende af den tyske naziregerings aktiviteter – forsøget på at skaffe vejroplysninger fra en fjern, kold og øde del af verden.

TILBAGEBLIK

Vi befinder os nu i 1995, halvtreds år efter befrielsen. Beretningerne om slædepatruljen er i vidt omfang de samme, men tilbageblikket er et andet. Krigen og de tyske overgreb kræver stadig en stillingtagen og et forsøg på forsoning. Men ser vi også på krigsårene som en alvorlig udfordring, der satte mennesker i nye situationer, så er det muligt at ane en forandringsproces, som slædepatruljens mænd skulle igennem. De mænd, som kom til Nordøstgrønland fra Danmark, måtte møjsommeligt tilegne sig en levevis, der gjorde det muligt at overleve i den barske natur. De lærte nogle handlemåder over for naturforholdene og havde en række usagte spilleregler mændene imellem. Blandt andet var de danske mænd påvirket af de grønlandske fangersamfund, hvor gæstfri hjælpsomhed var et grundlæggende træk. Hjem og hytter var normalt fristeder for rejsende i arktis.

Med tyskernes tilstedeværelse i 1943 blev situationen pludselig en helt anden. De tillærte erfaringer blev sat på en hård prøve. Slædepatruljens mænd reagerede i vidt omfang stadig som civile telegrafister og fangstmænd, mens de var stillet over for en ny fjende og et krav om at agere som soldater. Selv om Marius Jensen fik en militær medalje for at hente den tyske løjtnant, handlede han snarere efter arktiske principper og de usagte regler, der gjaldt fangstmænd imellem. Og Eli Knudsen døde, da han kørte mod sin gamle fangsthytte på Sandodden og helt uventet blev beskudt af tyskerne. Han havde fået at vide, at der var fjender på kysten, men det virkede uforståeligt i forhold til alt, hvad han før havde oplevet. Det var en ny udfordring og indlæring af erfaring, der først lykkedes for de andre under voldsomt pres i løbet af foråret 1943. I den sidste del af krigen blev slædepatruljens mænd militære vejrfolk, en slags arktiske soldater med hundeslæde.

Foråret 1945 blev et glædeligt løft fra en enorm og slidsom opgave, og da sommeren kom, sejlede Disko for første gang i fem år mellem Danmark og Grønland. Blandt andet rejste Marius Jensen, Kurt Olsen, Carlos Ziebell og Ib Poulsen med det første skib tilbage. Men hjemkomsten var ikke kun en befrielse, men også en foran-

dring og en ny udfordring. Krigsårene på Grønland bed i sindet, og ingen siger, at erfaringerne fra et ensomt og slidsomt fælleskab mellem mændene i Nordøstgrønland direkte kunne bruges i Danmark efter krigen. Måske var det på en ny måde, både livgivende og lige så svært at opbygge et civilt liv og leve med kone og børn, som det oprindeligt havde været at udvikle sig fra fangstmænd til soldater.

De fire nævnte medlemmer af Nordøstgrønlands Slædepatrulje blev alle familiefædre med to til tre børn. Marius Jensen fik sin bondegård. Kurt Olsen blev civil flynavigatør, men medvirkede også til ekspeditioner i Pearyland. Carlos Ziebell og Ib Poulsen blev begge majorer i militæret og fortsatte på forskellig vis deres tilknytning til Grønland. Ib Poulsen var med til at starte og lede den slædepatrulje, som i vore dage færdes i Nordøstgrønland og er kendt under navnet Sirius.

Landsfoged Eske Brun, der fra Vestkysten havde ledet Grønland gennem de fem lange år, fik efter krigen en central placering i Grønlands udvikling fra et lukket kolonisamfund til et land med hjemmestyre og åbne forbindelser til omverdenen. Det var en udvikling, Eske Brun allerede havde medvirket til ved kontakten mellem Grønland og USA i krigsårene, hvor slædepatruljen kom til at indgå som en lille, men vigtig del af forholdet til de allierede.

KILDER OG LITTERATUR

Kurt Olsens dagbog, som tyskerne beslaglagde ved angrebet på Eskimonæs i 1943, blev ved krigen slutning fundet i Dagmarhus i København. Dagbogen findes sammen med andre dokumenter og fotografier om slædepatruljen på Arktisk Institut.

David Howarth: Fodspor i sneen, Steen Hasselbalchs Forlag 1957. Kurt Olsen: Et Hundeliv, Gyldendal 1965. Eske Brun: Mit Grønlandsliv, Gyldendal 1985. Anders Odsbjerg: Nordøstgrønlands slædepatrulje 1941-45, Forlaget Komma 1990.

UAFHÆNGIG UDENRIGS- TJENESTE

Ved Danmarks besættelse var i alt 73 danske diplomater udsendt til poster i 30 forskellige lande. I København blev det tillagt stor betydning, at de danske gesandter loyalt fulgte regeringens samarbejdspolitik. Men allerede den 10. april 1940 sagde gesandten i Washington, Henrik Kauffmann, fra, og i løbet af krigen blev han samlingspunktet for en alternativ "uafhængig" dansk udenrigstjeneste. Forskningsstipendiat Bo Lidegaard ved Københavns Universitet skriver for tiden på en afhandling om Kauffmann. Her fortæller han, hvorledes flere og flere af gesandterne, efterhånden som krigen skred frem, brød med København. Samtidig trækkes trådene tilbage til de forskellige udenrigspolitiske opfattelser, der medvirkede til denne deling af udenrigstjenesten.

Allerede i løbet af den 9. april 1940 færdiggjorde udenrigsministeriet en generel instruks til samtlige danske gesandter og udsendte konsuler. Instruksen gav oplysning om "den indtrufne situation" og gengav såvel det tyske tilsagn om at ville "sikre Kongerigets territoriale Integritet ... og Landets fremtidige politiske Uafhængighed" som regeringens opfordring: "Ro og Orden maa præge Landet og loyal Optræden maa udvises overfor alle som har en Myndighed at udøve".

Få timer efter udenrigsministeriets telegram var indløbet på gesandtskabet i Washington den 10. april, udsendte gesandten, Henrik Kauffmann, et alternativt cirkulæretelegram til danske diplomatiske repræsentationer i neutrale og allierede lande. Telegrammet, som gengav en udtalelse, Kauffmann samme dag havde givet den amerikanske presse, var udformet som en slet skjult opfordring til gesandterne om – ligesom Kauffmann – at tage forbehold over for det samarbejde med den tyske besættelsesmagt, regeringen i København var i færd med at indlede.

Kauffmanns indirekte opfordring til mytteri fik en blandet modtagelse blandt hans kolleger. I den ene ende af skalaen karakteriserede gesandten i Moskva, Bolt-Jørgensen, Kauffmann som en "forræder", idet han beklagede dennes "højest upassende opførsel". I den anden ende gjorde gesandterne i Argentina og Rio sammen med Fensmark, der var chargé d'Affaires i Teheran, straks fælles sag med Kauffmann. Midt mellem de to yderpunkter stod udenrigsministeriets mangeårige direktør, Eduard Reventlow, som siden 1938 havde været gesandt i London. Hans

Bo Lidegaard

forsigtige beslutning om *ikke* umiddelbart at bryde med København skulle vise sig at blive næsten lige så omdiskuteret som Kauffmanns skridt.

“EN BÅDE KRÆVENDE OG IKKE TILTRÆKKENDE OPGAVE...”

Nils Svenningsen, som med sin fremtrædende placering i udenrigsministeriet var en af hovedarkitekterne bag samarbejdspolitikken, gav så sent som i 1970 en stærkt personlig fremstilling af arbejdet med at holde sammen på den danske udenrigstjeneste under besættelsen.

Svenningsen beskriver, hvordan udenrigsministeriet som mellemed mellem okkupationsmagten og de danske interne myndigheder blev regeringens vigtigste instrument i “forhandlingspolitikken”, og minder om, at embedsmændene i udenrigstjenesten dermed blev pålagt “en både krævende og ikke tiltrækkende opgave”. Han understreger videre, at “forudsætningen for, at der skulle komme noget nyttigt ud af forhandlingspolitikken var, at embedsmændene loyalt opfyldte deres forpligtelser som statens tjener”.

Dermed rammer Svenningsen midt ned i en af de mest alvorlige konflikter, den danske udenrigstjeneste nogen sinde har gennemlevet: Konflikten mellem på den ene side de embedsmænd, der opfattede det som deres pligt loyalt at følge den politik, regeringen havde valgt at slå ind på den 9. april. Og på den anden side de – fortrinsvis udeværende embedsmænd – som omvendt fandt, at deres loyalitet over for et “frit Danmark”, Grundloven om man vil, bød dem at bryde med denne politik for i stedet at varetage Danmarks interesser uafhængigt af det besatte København.

BRUD ELLER LOYALITET?

Henrik Kauffmann var den første danske diplomat, der klart og offentligt tilkendegav sine forbehold over for den ejendommelige “suverænitetsfiktion”, som umiddelbart efter besættelsen var under udvikling i forhandlingerne mellem

Henrik Kauffmann før krig.

(Foto: Det kongelige Bibliotek).

udenrigsministeriet og repræsentanter for besættelsesmagten. Derfor, og fordi han siden som uafhængig gesandt tog en række markante skridt, som er enestående i diplomatisk historie, og som fik vidtrækkende betydning for Danmarks videre historie, er det nok ham, der bedst huskes.

Men flere fulgte hurtigt efter Kauffmann, og i løbet af krigen kom konflikten til at berøre de fleste udsendte danske diplomater. Fra næsten alle danske udenrigsrepræsentationer ligger der vidnesbyrd om de vanskelige personlige og diplomatiske valg, embedsmændene stod overfor.

Det er ikke helt let at tælle op præcist hvor mange, der brød med København, og hvor mange, der forblev loyale over for samarbejdspolitikken. Langt de fleste steder herskede der nemlig betydelig uklarhed om de danske repræsentationers status.

Det gjaldt faktisk også i Washington, hvor situationen, trods en række nok så skarpe presseudtalelser fra Kauffmann, blev holdt flydende gennem hele det første år efter besættelsen. Det var først, da Kauffmann den 9. april 1941 på Kongens vegne – men uden først at have indhentet monarkens eller regeringens bemyndigelse – underskrev en overenskomst med USA om Grønlands forsvar, at det kom til et klart brud. Kauffmann blev fyret, hans formue beslaglagt og, efter krav fra Tyskland, forberedes en retssag om højforræderi.

Det var unægtelig også et vidtgående skridt, Kauffmann havde taget. Ikke alene havde han bag om ryggen på regeringen i det tysk besatte Danmark givet USA stort set ubegrænsede baserettigheder i Grønland. Han havde også i en tæt bureaukratisk inffight udmanøvreret de grønlandske landsfogeder, overtaget kontrollen med indtægterne fra kryoliteksporten og overhørt advarslerne om, at overenskomsten var udformet på en måde, som bandt Danmark ud over krigens varighed. Efter krigen skulle landsfogederne – og Kauffmanns kritikere hjemme i København – vise sig at få ret i, at USA kunne bruge overenskomstens udformning som legitimation for en permanent militær tilstedeværelse i Grønland. Til gengæld fik Kauffmann ret i, at Danmarks interesser i en strategisk alliance med USA også var af længere varighed.

Selv ikke efter den tilspidsede situation i april 1941 kom det til en total afbrydelse af forbindelserne mellem gesandtskabet og København. For eksempel sendte udenrigsministeriet så sent som i april 1942 en embedsmand med toget tværs gennem Europa til Portugal med to sække

grønlandsk valuta, som han udskibede fra Lissabon sammen med en "frafalden" legationssekretær, der påtog sig at viderebefordre pengetransporten til adressaten: Kauffmann. Således bevarede gesandtskabet i Washington en vis kontakt med udenrigsministeriet. Der var nemlig en ting, alle sagens parter kunne enes om: Ikke at skabe for megen klarhed omkring de danske diplomaters stilling.

FÆLLES UKLARHED

Så længe udviklingen i Europa gik i retning af en kompromisfred, som kunne efterlade Danmark under langvarig tysk indflydelse, var det ikke for den amerikanske regering en særlig attraktiv løsning at anerkende Kauffmann som uafhængig gesandt. En selvbestaltet dansk gesandt, som ikke repræsenterede nogen som helst, kunne i lang tid fremover vanskeliggøre en pragmatisk amerikansk tilnærmelse til Danmark og gene-

Edvard Reventlow ved udnævnelsen til gesandt i London, 1938.
(Foto: Det kongelige Bibliotek).

tablering af normale diplomatiske forbindelser mellem de to lande.

Omvendt kunne USA ikke godt slå hånden af en mand, som klart tilkendegav, at han ville kæmpe for sit lands frihed og demokratiets genoprettelse. Tilsvarende overvejelser gjorde sig med vekslende styrke gældende i andre hovedstæder, hvor de danske diplomater begyndte at røre på sig.

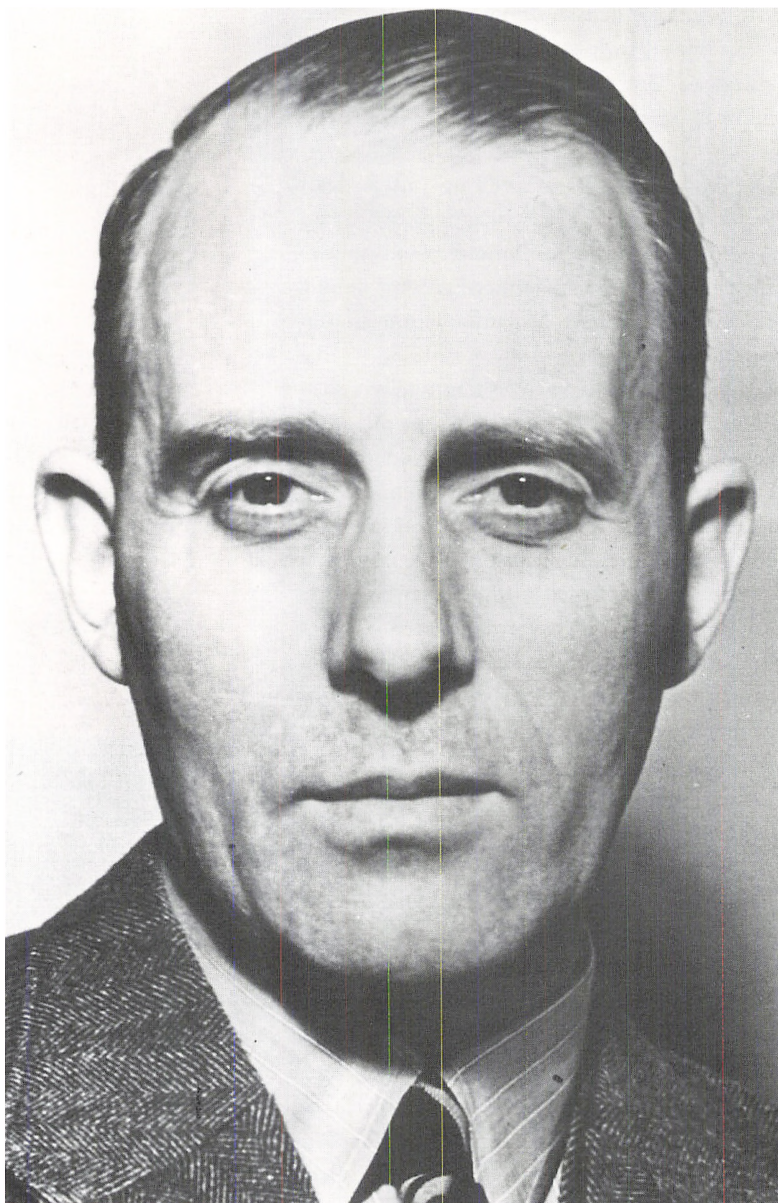
For Kauffmann selv – og tilsvarende for hans kolleger – var uklarheden i forhold til København ønskelig, indtil han havde fået et klart tilsgn fra det amerikanske udenrigsministerium om, at det ville anerkende ham som den eneste legitime officielle danske repræsentant. Så længe USA holdt situationen flydende i forhold til Kauffmann, måtte han også holde den flydende i forhold til København. Den værst tænkelige udvikling ville nemlig være, at han ensidigt og utvetydigt erklærede sin uafhængighed af regeringen i København, og at det derefter lykkedes denne at få den amerikanske regering til at acceptere udsendelsen af en anden og mere kompromisvillig gesandt.

Endelig var man også i udenrigsministeriet i København interesseret i uklarhed. Ganske vist protesterede besættelsesmagten jævnlige over de danske gesandters optræden i almindelighed, og Kauffmanns i særdeleshed, men så længe drastiske skridt ikke blev direkte forlangt, måtte det for udenrigsministeriets ledelse dreje sig om at opretholde illusionen om at udenrigstjenesten fungerede – næsten – normalt.

Det var nemlig af stor betydning, både som støtte for "suverænitetsfiktionen" og for at bevare udenrigstjenesten intakt som det instrument, hvorigennem samarbejdspolitikken blev ført ud i livet. Derfor ønskede de ansvarlige embedsmænd ikke at stille tingene på spidsen.

FØRST BLANDT LIGEMÆND

For de fleste af de repræsentationschefer, som i løbet af krigen besluttede sig for at bryde med København, fremstod Kauffmann som det naturlige samlingspunkt. Dels havde han vist vejen gennem sin tidlige og utvetydige oppositi-

Nils Svenningsen
i 1945.

(Foto: Det kongelige
Bibliotek).

on til samarbejdspolitikken. Dels befandt han sig i en enestående position til at påvirke sit mægtige værtsland til at intervenere over for andre landes regeringer med opfordring til at anerkende de "uafhængige" danske gesandter.

Sidst, men bestemt ikke mindst, havde Kauffmann som den eneste i udetjenesten mulighed for at trække på betydelige økonomiske ressourcer. Han havde trækingsret på indfrosne danske statslige tilgodehavender i USA

samt kontrol med de løbende eksportindtægter fra kryolitminen ved Ivigtut i Grønland.

Ud fra denne styrkeposition blev Kauffmann i løbet af krigen en nøglefigur i opbygningen af et netværk af "uafhængige" danske gesandtskaber. Seks gesandtskaber gav umiddelbart udtryk for tilslutning til Kauffmanns linie, men flere måtte på grund af værtslandenes manglende opbakning trække følehornene til sig igen. Efter denne vaklende start begyndte udviklingen så småt at tage fart, da Danmark i november 1941 tilsluttede sig Antikominternpagten, og den fik et kraftigt skub fremad efter Augustoprøret 1943.

Efter dette tidspunkt kan man tale om, at der parallelt med den udenrigstjeneste, som var knyttet direkte til udenrigsministeriet i København, fandtes en alternativ dansk udenrigstjeneste, som var opbygget, finansieret og i høj grad også kontrolleret af gesandtskabet i Washington. Kauffmann måtte dog i stigende grad dele sin indflydelse med gesandtskabet i London – og efterhånden også med Frihedsrådets repræsentanter i Stockholm.

SVÆRE VALG

For de enkelte embedsmænd var et brud med København et eksistentielt problem. Ikke blot var der spørgsmålet om, hvad loyaliteten over for regeringen – og som mange oplevede det: i sidste ende Kongen personligt – i den konkrete situation indebar. Det var også indlysende, at den enkeltes valg kunne få afgørende betydning for det videre karriere-, om ikke livsforløb.

Flere måtte tage et hensyn til pårørende, som endnu befandt sig i Danmark, og for alle var der også umiddelbart økonomiske spørgsmål involveret. Den gesandt, som brød med udenrigsministeriet, måtte imødesee afskedigelse uden pension. Sad man i et fjernt og fremmed land var det ikke umiddelbart indlysende, hvordan tilværelsen fremover skulle forme sig, hvis forbindelserne til København blev afbrudt, og man sammen med sin familie skulle opbygge en ny uafhængig eksistens. Hvad skulle man leve af? Hvor skulle man bo? Hvad var fremtidsudsigterne? Ofte syntes Kauffmann og hans økonomiske støtte her den eneste vej frem.

Otto Carl Mohr,
udenrigsministeriets
direktør, (forrest) i Berlin 1941.
(Foto: Det kongelige
Bibliotek).

En afgørende faktor i den enkeltes overvejelser var værtslandenes stilling. Kunne man formå den lokale regering til på forhånd at give tilsagn om, at den kun ville anerkende den tidligere udsendte gesandt som repræsentant for Danmark, var meget allerede vundet. I så fald kunne man på ubestemt tid bevare sin diplomatiske status og – i den udstrækning man kunne finansiere det – gøre brug af gesandtskabernes boliger og andre faciliteter.

Problemet var, hvad man skulle gøre, hvis et

sådan tilsagn ikke blev givet. Man kunne da risikere, at en ny, fra Danmark udsendt kollega, kom og overtog gesandtskabet. Man måtte så se en fremtid som anonym flygtning i øjnene. Valget var ikke let.

REVENTLOW SIGER FRA

Udviklingen viser da også, at de danske gesandter havde svært ved at beslutte sig. Trods de indledende krumspring lykkedes det udenrigsministeriet at holde Fensmark i Teheran på plads helt frem til november 1941. I Buenos Aires kom gesandten, Finn Lund, efter sit første oprør på bedre tanker i maj, efter at udenrigsministeriets direktør, Mohr, personligt i en telefonsamtale havde truet ham med bål og brand. Og i Rio de Janeiro fornægtede gesandt Sehested – trods sit tidligere tilsagn om støtte – endnu i slutningen af april 1941 ethvert kendskab til Kauffmanns Grønlandstraktat.

Men indordningen under linien fra København var mere tilsyneladende end reel, og kombinationen af Scavenius' undertegning af Antikominternpagten i november 1941 og USA's indtræden i krigen få uger efter gav de uafhængige ny vind i sejlene.

Af vidtrækkende betydning var det, at også Reventlow i december 1941 tog initiativ til at bryde med København. Han gjorde det så sent, at ingen kunne være i tvivl om, at det var et uomgængeligt skridt, hvis hans tilstedeværelse fortsat skulle tolereres af den britiske regering. Det betød også, at bruddet mødte stiltiende forståelse i udenrigsministeriet og, hvad der betød meget for Reventlow, hos Christian X.

Reventlow havde under hele forløbet holdt tæt kontakt med Kauffmann og blev hurtigt en vigtig partner i samspillet mellem danske i eksil i Stockholm og London på den ene side og Kauffmann og danske kredse i Amerika på den anden. Efter Reventlows brud fulgte også – omend halvhjertet – minister Kruse i Stockholm, og gennem resten af krigen var næsten alle gesandter uden for tysk kontrolleret område knyttet til Kauffmanns netværk – og i vidt omfang finansieret over kryolitindtægterne fra Grønland.

Johan Chr.
Westergaard
Kruse, minister,
d.v.s. gesandt, i
Stockholm.
(Foto: Det kongelige
Bibliotek).

...MEN FORBLIVER LOYAL

Reventlow var solidt plantet i den udenrigsministerielle skole, som anså Danmarks udenrigspolitiske placering som grundlæggende defineret af Tysklands interesser. Det var netop denne opfattelse, som lå bag P. Munchs, Scavenius' og de ledende udenrigsministerielle embedsmænds overbevisning om, at samarbejdet med tyskerne tilbød den eneste troværdige overlevelsesstrategi for Danmark – også efter besættelsen.

Det var nemlig ikke kun et spørgsmål om, hvorvidt Tyskland ville vinde eller tabe den aktuelle krig, eller om der ville blive indgået en separatfred. Tyskland ville uanset krigens udfald forblive en europæisk stormagt – og i dansk perspektiv *den* europæiske stormagt.

For varetagelsen af Danmarks langsigtede interesser var det derfor afgørende ikke at bringe sig i et konfliktfyldt modsætningsforhold til Tyskland og ikke at blive identificeret med Tysklands fjender. Heller ikke selv om disse, De Allierede, i sidste ende skulle gå hen og vinde krigen. Det var en analyse, Reventlow ikke bare forstod, men som han også sympatiserede med.

Omvendt forstod Kauffmann nok synspunktet, men han havde gennem mange år stået for en anden opfattelse af Danmarks stilling: Kun gennem et tæt samarbejde med magter, der kunne afbalancere den tyske nærhed og dominans, kunne Danmark i længden bevare en vis handlefrihed i forhold til vor mægtige nabo.

Derfor var det pinedød nødvendigt at overbevise disse andre magter om, at Danmark havde en reel vilje til en sådan frigørelse og ikke passivt ønskede at indordne sig i rollen som tysk lydstat. Kauffmann mente derfor, at dansk udenrigspolitik aktivt måtte forfølge et tæt samarbejde med først og fremmest de atlantiske magter, England og USA, men også med Frankrig, Rusland og fjernere lande, som kunne medvirke til at mindske afhængigheden af Tyskland.

For Kauffmann var den frie danske udenrigstjeneste derfor ikke blot en nødvendig foranstaltning i den aktuelle situation. Den var en demonstration af Danmarks vilje til at modstå tysk indflydelse og dominans. Dermed var den også udtryk for Danmarks vilje til på længere sigt at overleve som selvstændig stat.

KILDER OG LITTERATUR

Finn Løkkegaard: Det danske Gesandtskab i Washington 1940-42, 1968. Nils Svenningsen i: Den danske Udenrigstjeneste 1770-1970, 1970. Den Parlamentariske Kommissions Beretning, bd. V, 1948. Akter vedrørende forholdene på de

Henrik Kauffmann på sit kontor i 1948.
(Foto: Det kongelige Bibliotek).

enkelte repræsentationer findes i “Danmarks repræsentationer i udlandet” i Rigsarkivet. Det danske arkivmateriale suppleres af State Department’s ganske detaljerede akter fra krigen om forholdene på danske repræsentationer over alt i den frie verden. Disse akter er under flytning til National Archives’ nye centralarkiv i Washington.

-FRIHEDSRÅDETS MEGET UDIPLOMATISKE REPRÆSENTANT I SOVJETUNIONEN-

"Hvis sagtegængerne og luskeperterne skal regere i Danmark efter krigen, skal jeg hjem og slås. Jeg er jo repræsentant for fighting Denmark, ikke for Buhl - og navnlig ikke for Jørgen Jørgensen, selvom jeg ikke forlanger, at alle de nye ministre skal møde med tysk blod på hænderne." Det var bredsiden som Thomas Døssing leverede hjemover fra Moskva, da han i september 1944 blev klar over at Frihedsrådet var i skred hen imod et kompromis med politikerne. Døssing, russerne og befrielsen er emnet for denne artikel af dr. phil. Hans Kirchhoff fra Københavns Universitet.

Hans Kirchhoff

Thomas Døssing besluttede at gøre hvad han kunne for at fastholde Frihedsrådet på modstandssynspunktet, og kastede sig i de følgende måneder ud i en indædt kamp for at forhindre en forsoning, der ville tilsløre at det var modstandskampen og ikke partiernes samarbejdslinje der havde sejret. Det gjorde ham ensom, og isolerede ham også i forhold til hjemmefronten da realpolitikken vandt overhånd. Men kampen blev ikke ganske forgæves.

Både befrielsesregeringen og vor allierede status ville have set anderledes ud, hvis ikke Døssing havde sat Frihedsrådet under pres og markeret en grænse der ikke lod sig overskride. Det gjorde ikke Døssing til helt, men til den mest udskældte af de store modstandsledere, og det har skamferet hans ry til i dag.

Frode Jakobsen, hovedarkitekten bag kompromiset, anså Døssing for en desperat mand, og koblede ham uden for indflydelse umiddelbart før befrielsen. Kommunisterne, som Døssing stod nærmest, tænkte kun på det første efter-

krigsvalg. Gesandterne i Washington og London intrigerede imod ham, og Kauffmann, der sad på pengekasen, gjorde hvad han kunne for at sulte ham ud. Med den gamle våbenfælle fra "Frit Danmark", Christmas Møller, kom det til et brud der aldrig siden blev lægt. Også de drevne englændere modarbejdede Døssing, og forsøgte at torpedere hans bestræbelser på at knytte Danmark nærmere til Sovjet. Eller som den britiske ambassadør rapporterede til London: Døssings fejl er den, at han gør det han mener er rigtigt fremfor at gøre det han får besked på!

Det var også det politikerne anklagede Døssing for. Især socialdemokraterne rasede imod hans "fanatiske ensidighed" og forsøgte at stække ham via Sverige. Efter deres mening spillede Døssing sit eget – eller værre endnu – kommunisternes eller Sovjetunionens spil, og var ikke nogen forkæmper for de danske interesser – i hvert fald ikke som de så dem!

EFTERMÆLET

Og hvor politikerne holdt op tog historikerne over. Jørgen Hæstrup skrev i sit store modstands-epos indfølelse om Døssing som de gode viljers mand, om hans kompromisløshed og hans mod, men han kunne kun forklare Døssings dissens som udslag af sygdommen og isolationen. Andre angreb ham for amatørisme, for aldrig at have forstået diplomatiets vilkår og pligter.

1980'ernes revisionisme arbejdede for en oprejsning. Men med kommunistregimernes fald i øst og den nye antikommunisme er bedømmelsen igen gået i bund. Senest har man på basis af nye dokumenter fra de sovjetiske arkiver, kilder man ikke havde drømt at få adgang til for få år siden, fundet ud af at det onde man førhen havde tillagt russerne i virkeligheden stammede fra Døssing selv.

Thomas Døssing døde i Moskva i 1947. Han nåede aldrig at skrive erindringer, som andre af de store – der kunne forklare, og forsvare og glatte ud. Og han opnåede aldrig den alder eller det tidspunkt da nationen tog ham til sig i forsoning, som den gjorde med andre af de sønner der var faldet uden for den nationale koncert – en Aksel Larsen, en Børge Houmann eller en Mogens Fog.

Thomas Døssing
ca. 1940.
(Foto: Det kongelige
Bibliotek).

Det blev Døssings skæbne at Den kolde Krig lagde sig imellem, og blev det spejl hvori indsatsen i Moskva blev vurderet. I det følgende skal historien om Døssing og befrielsen fortælles på hans egne og tidens præmisser.

VEJEN IND I MODSTANDSKAMPEN

Døssing var Danmarks første biblioteksdirektør, og skaberen af det moderne biblioteksvæsen vi kender til i dag. Han gjorde kvalitetslitteraturen til fællesjeje, og placerede folkebibliotekerne centralt i den demokratiske proces. Han var en

fremtrædende folkeoplyser i Grundtvig-traditionen, og en skarp debattør på Socialdemokratiets venstrefløj. En person med udstråling, elsket – for ikke at sige tilbedt – i bibliotekskredse, men også en mand af vilje og konsekvens.

Vejen ind i modstandskampen gik for Døssing som for så mange andre på venstrefløjen gennem den antifascistiske kamp i 30'erne. Som socialistisk humanist fejdede Døssing tidligt imod tendenserne sydfra. Han deltog aktivt i hjælpen til de tyske emigranter, og støttede i Studentersamfundet og i Kulturkampen det republikanske Spanien imod Franco. I radioen og på talerstole landet over trak han i de sidste år før freden brød sammen fronten mellem demokratiet og den politiske og kulturelle reaktion.

Med besættelsen i 1940 vendte han sig imod den nationale samling, med dens højredrejning og forstærkede klassekamp under dække af alsang og kongedyrkelse. Og blev undsagt af hele nationen som kryptokommunist. I vinteren 1942 var han med til at stifte det illegale "Frit Danmark", men allerede i december blev han arresteret og fængslet. Dommen faldt på treårsdagen for besættelsen, den 9. april 1943, og blev på fire måneder svarende til varetægtstiden. Tyskerne protesterede imod den milde danske justits, men affandt sig med en ordning hvorefter Døssing fik beordret orlov og husarrest.

Døssing tilgav aldrig de danske myndigheder deres hånd i dette arbejde. Det skabte en forbitrelse og en bitterhed, der bar ved til det store opgør. "Vi glemmer ikke, at det var danskere, den danske regering, den danske administration, der udleverede os til tyskerne. Vi prøver at forstå, hvorfor de gjorde det, men at forstå er ikke at tilgive. Og vi er mange tusinder, der ikke vil tilgive" – som han skrev i januar 1945.

DANMARK MELLEM ØST OG VEST

Modstandsbevægelsen var vestvendt. Våbnene og instruktørerne kom vestfra, og i vinteren 1944 blev undergrundshæren koblet på den vestallierede invasionsstrategi. I engelske og amerikanske regeringskredse herskede udbredt sympati for Danmark, og en vilje til at anerken-

de danskerne som allieret nation – ikke blot Frihedsrådet og modstanden, men også politikerne. For blikket var i 1944 rettet imod fremtiden – og imod et forenet, borgerligt-demokratisk Danmark, forankret i den atlantiske lejr.

Sovjetunionen havde en anden rolle og en anden politik. Man ville have "en fod i døren", som diagnosen lød i London – i øvrigt ikke anderledes end englænderne ville det. Og derfor arbejdede man for et venstredrejet Danmark, bygget op omkring modstandsbevægelsen og andre "progressive" kræfter, og venligsindet over for Sovjet. Derfor søgte Moskva at ramme en kile ind og isolere samarbejdspolitikerne. De havde i 1941 brudt med Sovjet, og siden tilsluttet sig Antikominternpagten. Det ville Moskva ikke give syndsforladelse for, og i maj torpederede man Vestmagternes plan om at gøre Danmark til medkæmper. I stedet søgte man direkte føling med Frihedsrådet. Det svarede til Rådets ønsker, og resultatet blev udnævnelsen af Døssing til gesandt for "Det kæmpende Danmark" i Moskva.

DØSSINGS MANDAT

Døssing fejrede den københavnske folkestrejke i Stockholm, og begyndte altså sin færd på et tidspunkt da forholdet mellem Frihedsrådet og politikerne var frosset helt ned. Det er vigtigt for at forstå Døssings syn på missionen. Han repræsenterede modstandsbevægelsen – ikke politikerne eller det politiske system. Hans regering var Frihedsrådet, og hans grundlov Rådets proklamation "Når Danmark atter er frit" – der fordømte samarbejdspolitikken og krævede et opgør med politikerne efter krigen.

"Ene af alle diplomatiske repræsentanter kommer jeg ikke fra en regering, men fra en oppositionsbevægelse, der har proklameret sig som modsætning til det officielle Danmark under krigen" – skrev han til Stockholm i januar 1945. Og bredden i mandatet var underordnet: "Et kæmpende Danmark spørger ikke om flertal."

Det er også vigtigt at forstå at Døssing ikke opfattede sig som diplomat i gængs forstand. "Jeg er jo også politiker, har mine bestemte anskuelser, som jeg i tale og skrift har søgt at hævde under okkupationstiden." Det betød at

han ville slås for sine synspunkter, ikke bare følge trop, men selv være med til at forme politikken. “Når jeg sidder i samtaler med embedsmænd her kan jeg ikke være refererende. Jeg må i samtaler kunne have og fremsætte mine private meninger.”

Hertil kom at han ikke blot så sig som gesandt for Frihedsrådet, men i sin egen ret for hele det kæmpende Danmark. Han havde siddet i fængsel og var blevet fyret på grund af sin modstand, og hele hans familie havde sat livet ind. Det gav ham et direkte mandat og en styrke til at stå på sin egen ret. “Vistnok ene af alle har vi vore børn i farezonen. Også derfor er vi tilbøjelige til at betragte alle kompromis'er som en vederstyggelighed.”

Missionen kom under pres straks fra starten. I London prøvede gesandten Reventlow og det engelske udenrigsministerium, Foreign Office, at få mandatet strakt så meget at det også kom til at omfatte Det officielle Danmark, altså også politikerne. Men Døssing stod fast. Også da Kauffmann forsøgte at få ham til Washington for at manuducere ham ind på den rette vej. Og næppe havde Frihedsrådets gesandt installeret sig i Moskva efter den lange rejse rundt om Ægypten og Iran før politikerne med kongen i spidsen søgte bod og bedring for bruddet i 1941 ved en direkte henvendelse til russerne. Det skete uden om Frihedsrådet, for målet var også at svække Rådets position. Helst havde man også forbigået Døssing. Men her lagde realisterne i Foreign Office sig imellem. Det var altså en noget konsterneret gesandt der i september som sin første embedshandling måtte overrække Sovjetunionen kongens budskab. Det skete uden varme. Døssing troede ikke på politikernes omvendelse, erklærede han direkte i Narkomindelet, det sovjetiske udenrigsministerium. Og russerne svarede aldrig direkte.

Man skulle heller ikke ønske det, for det ville ikke blive venligt, som Døssing rapporterede hjemover. Men et indirekte svar kom i pressen i november. Det var et totalt nedgørende angreb på de danske socialdemokrater som reaktionære kapitulanter og Hitler-lakajer.

Thomas Døssing
ca. 1947.
(Foto: Det kongelige
Bibliotek).

FRAGMENTERET UDENRIGSPOLITIK

Tiden var ikke til normalt diplomati, det glemmes alt for ofte. I starten arbejdede og boede Døssing i to hotelværelser, “rædselsfulde, små, mørke og kolde”, uden kontorfaciliteter – han havde hugget papir med hoved i den gamle danske legation – og uden mulighed for at få besøg. Een bil stod til rådighed for ti legationer.

Elektriciteten forsvandt gerne hen under aften,

så røg også radioen, og Døssing måtte gå i seng eller betjene sig af stearinlys, for petroleum var ikke til at skaffe. Heldigvis frøs han ikke. “Lys uden varme er jo helvedes kval, men Grundtvig havde jo ikke prøvet at mangle lys”!

Russerne var flinke nok, men bureaukratiet håbløst. Kurergangen var umådelig langsomme- lig, og egentlig telegrafering kom først sent i gang. Det første brev fra Frihedsrådet indtraf to måneder efter Døssings ankomst. Og endnu i januar 1945 kunne han sarkastisk konstatere at et brev fra Frihedsrådet af 25. november kun havde været seks uger under vejs! Meget bedre gik det ikke posten den anden vej, og fra nytåret 1945 blev spørgsmålet om at “nyinformere” Døssing stadig mere presserende. Mest søgte den danske gesandt englænderne for at indhente oplysninger, men her var man ikke uden skjulte hensigter – som berørt.

Heller ikke var informationerne hjemmefra entydige. Frihedsrådet var i vinteren 1944/45, efter arrestationerne, meget af en abstraktion, og

På Georg Jacob-
sens kendte
maleri fra 1951-52
af Frihedsrådet ses
flere af artiklens
hovedpersoner, bl.a.
Frode Jakobsen (for-
an bordet) og Alfred
Jensen (stående bag
bordet). (Foto: Det
Nationalhistoriske
Museum På Frede-
riksborg, Hillerød).

bestod i praksis kun af to mand, nemlig Frode Jakobsen og Børge Houmann, og efter sidstes forfald kørte Frode Jakobsen butikken alene. I Stockholm sad Rådets udsending, den brave, men ikke særligt skarpe Erling Foss som post- mester sammen med Ebbe Munck, og var ofte med til at forplumre situationen. Og fra Christ- mas Møller i London kom igen andre signaler.

Det var vanskelige arbejdsbetingelser, og oveni kom så pengesorger, personlige bekymringer for fremtiden – og sygdommen. En lungebetændelse bandt Døssing til sengen og gjorde ham ukampdygtig i seks uger, indtil jul.

“Ene og forladt” lyder det ofte i Døssings bre- ve. Men disse stemninger bør ikke overspilles. Det var ikke forladtheden i det ukendte der bragte Døssing på kollisionskurs med dem der- hjemme. Men vilje til at fastholde Frihedsrådet på kamplinjen, med kravet om at undgå ethvert kompromis der ville tilsløre at modstandsbe- vægelsens sejr også var en sejr for et nyt og bed- re Danmark på samarbejdspolitikens ruiner.

DET SOVJETISKE STANDPUNKT

“Døssing er en meget høj, mager, gammel mand, skønt han kun er 62 år. Et stort gråhåret hoved, store, lidet udtryksfulde, falmede blå øjne. Ludende holdning. Lange, store hænder. Nervøs, i livlig bevægelse. Taler hurtigt, men bagved anes en omhyggeligt skjult træthed. Opholdet i tysk fængsel og koncentrationslejr har efterladt mavesurhed og pirrelighed. Han fører sig med værdighed, men en vis usikkerhed ved bevidstheden om “det provisoriske” ved hans udnævnelse skinner igennem. Behersket, saglig. Udgød sig ikke i overdrevne udbrud af begejstring eller sympati for USSR, men Moskva og Sovjetunionen har utvivlsomt gjort et imponerende indtryk på ham og fremkaldt interesse og en forsigtig, men positiv holdning.” Dette er den usminkede vurdering af departementschefen for nordiske anliggender i Narkomindel, P. D. Orlov, efter det første møde med Frihedsrådets gesandt den 7. august 1944.

Døssing følte sig overmåde vel modtaget i Narkomindel. Han noterede ikke uden selvfølelse den ekstraordinære opmærksomhed der blev ham til del under sygdommen, og de mange kontakter han hurtigt fik etableret, også til topembedsmænd, og nogle på venskabelig basis, bl.a. til Orlov. Han mente også selv at han var bedre orienteret end de fleste. Ifølge den bevarede kalender blev det til mellem 15 og 20 samtaler i de to første måneder inden sygdommen slog ham omkuld. Ikke nogen dårlig frekvens i et så lukket system som det sovjetiske. Disse og de følgende samtaler tegner et ganske klart billede af det sovjetiske standpunkt:

Man havde anerkendt ikke det officielle Danmark, men “Det kæmpende Danmark”, repræsenteret af Frihedsrådet, ikke blot fordi Rådet bekæmpede tyskerne, men også fordi det bekæmpede samarbejdslinjen. Med politikerne havde man altså intet at skaffe. Og enhver forbindelse til Danmark gik via Døssing. Man ville ikke blande sig i dansk indenrigspolitik. Men det var et klart ønske at Frihedsrådet dannede regering efter krigen. Det var forkert at tro at Danmark var vestlig interess esfære. Med Tysklands sammenbrud var Sovjetunionen blevet nabo. Og

Den navnkundige sovjetiske ambassadør i Stockholm, Aleksandra Kollontaj. (Foto: Det kongelige Bibliotek).

enhver politik uden om russerne ville blive opfattet som uvenlig.

At Danmark var sovjetisk interesseområde blev stærkt fremhævet af viceudenrigskommissær Dekanozov, en veteran i stalinistisk terror, der blev henrettet efter diktatorens død i 1953. Samtalen, der fandt sted 17. januar, vakte stor uro blandt politikerne, og var med til at så tvivl om

hvorvidt Døssing refererede russerne korrekt. Mistanken blev forstærket, da andre og mildere signaler nåede igennem fra den sovjetiske ambassadør i Stockholm, den navnkundige Aleksandra Kollontaj. Men de skal formentlig ses som Kremles bevidste forsøg på at afbalancere hovedlinjen via Døssing – uden at ændre denne i substansen.

Kritikken af Døssings rapportering er blevet aktualiseret efter fremkomsten af de russiske referater, der kan afvige ganske meget fra de dan-

Den sovjetiske viceudenrigs-kommissær Dekanozov modtages i Berlin. (Foto: Det kongelige Bibliotek).

ske, og som viser en langt mere udfarende gesandt end den vi ellers har haft kendskab til. Pladsen tillader ikke nogen kildekritisk diskussion. Men jeg føler mig ikke overbevist om at Døssing skulle have serveret "sine egne fikse ideer" som om de var russernes, eller værre endnu, at han skulle have plantet synspunkter hos russerne som disse ikke havde i forvejen. Døssings omfattende arkiv understøtter i hvert fald ikke en sådan forfalskningshypotese.

Men diskussionen er i alle tilfælde sekundær i forhold til det afgørende faktum, at Døssings synspunkter i eet og alt faldt sammen med de russiske.

HJERTE OG HJERNE PÅ RUSSENERNES SIDE

Døssing var begejstret for Sovjetunionen og over det økonomiske system, som han beskrev i rosenrøde vendinger hjemover. Det virker naivt i dag, hvor vi er blevet så meget klogere. Men det var en begejstring han delte med mange ikke blot i Danmark, men i hele Vesten i 1945. Og det var i konsekvens heraf at han efter befrielsen meldte sig ind i DKP.

Døssing gik også 100 procent ind for Sovjetunionens nye stormagtsstatus. Østersøen var blevet et sovjetisk mare nostrum (vort hav). Og det ville være "utilgiveligt kortsynet" om Danmark forsøgte at lukke russerne ude eller førte en politik imod dem. Posten i Moskva var den vigtigste af alle, erklærede han ubeskedent.

Når det gjaldt de gamle politikere var russerne uforsonlige. "Jeg forsøger efter bedste evne at gøre billedet lidt mere kulørt, men det er ikke let, bl.a. fordi mit hjerte og min hjerne er på russernes side." Gang på gang slog han fast at det ville umuliggøre hans stilling hvis Frihedsrådet gik på kompromis. Russerne ville ikke forstå det – og selv ville han hjem – "hjem og deltage i den politiske kamp, der nu må komme, hvad enten den i første omgang bliver et tovtrækkeri i et koalitionsministerium, eller det straks bliver en åben konstatering af modsætningerne."

Det ville være synd at sige at Døssing viste større evne, endsige vilje, til at moderere det sovjetiske standpunkt. At forsvare politikerne ville

være "en overmenneskelig og umenneskelig opgave". I stedet angreb han dem, især socialdemokraterne og deres forsøg på at blæse sig op som frihedskæmpere. Det var løgn, erklærede han over for Dekanozov, for socialdemokraterne foretrak at "sidde den af" i København og modarbejde modstanden. Dette var jo ikke ganske forkert set, men ikke særlig fornuftigt sagt i en situation hvor grunden var ved at skride væk under Døssing. Han var alt for åbenmundet – også om splittelsen i Frihedsrådets lejr. Og russerne læste ham som en åben bog: "Døssings svage stilling skyldes bl.a., at han alt for åbent i breve og samtaler med diplomater giver udtryk for sine synspunkter, samtidig med at han i indrepolitiske spørgsmål har en ikke ganske klar og gennemtænkt platform, for slet ikke at tale om taktik" – lød det nøgternt i Narkomindel.

Men for Døssing var good-will-politikken over for russerne altid det afgørende. Han førte den med en ensidighed der kolliderede med den vestvendte og antikommunistiske elite i København – som når han ville købe våben af russerne i Finland – eller værre endnu, forsøgte at koble Den røde Hær på befrielsen af Danmark. Det skabte frygt og bæven hjemme – og i London – for en kommende bolsjevisering af Danmark.

Men for Døssing, der så forholdet til Sovjet som det "altoverskyggende problem i efterkrigstiden" var tilpasningen til USSR kun en nødvendig korrektur til Frihedsrådets vestorientering. Danmark var jo ingen filial af England, som han formulerede det – hvis han ikke mere ophidset kaldte Frihedsrådet anti-russisk!

Der var mange kokke om udenrigspolitikken i 1944/45 – og mange til at forplumre maden. Døssing arbejdede nok mindre elegant og mindre diskret end de fleste. Men hans tilpasning til Sovjetunionen afveg i sine hensigter ikke fra den good-will-linje som en Christmas Møller praktiserede i London og en Kauffmann i USA. Det der gjorde forskellen i bedømmelsen blev anti-kommunismen og siden Den kolde Krig, der gav Christmas og Kauffmann ret.

Murerarbejdsmand Alfred Jensen, DKP.
(Foto: Det kongelige Bibliotek).

FRIHEDSRÅDETS MEGET UDIPLOMATISKE REPRÆSENTANT

Over Nytåret 1945 samlede de allierede hære sig til det sidste afgørende fremstød ind i Tyskland. Dermed aktualiseredes også Danmarks befrielse, og forhandlingerne mellem Frihedsrådet og politikerne blev sat under voldsomt pres.

I slutningen af januar rejste Døssing til Stockholm for i sin egenskab af "Frihedsrådets meget udiplomatiske repræsentant i Sovjetunionen" at mødes med Christmas Møller og Hjemmefronten og forhandle den store politik. Det blev een lang og ødelæggende konfrontation. Frode Jakobsen fremstillede situationen hjemme

og politikernes dobbeltspil så at Døssing fandt alle sine fordomme bekræftet – men forsvarede alligevel midterlinjen som den der bedst kunne sikre imod splittelse og borgerkrig. Og Alfred Jensen, DKP's nye mand i Frihedsrådet, trak Døssing til side og gjorde det klart at han stod helt isoleret.

Døssing talte bittert om Frihedsrådets forræderi, og gav frit løb for frustrationerne. Men i nederlaget tilkæmpede han sig to vigtige sejre. Den nye henvendelse fra partierne og Frihedsrådet om en allieret status fik han strammet op så den blev acceptabel for Moskva. Og da det gjaldt det andet store spørgsmål om befrielsesregeringen fik Døssing lagt et så voldsomt pres på Frihedsrådet (og politikerne) at han sikrede en fifty-fifty-fordeling af posterne og forhindrede at der blev sat Scavenius-ministre ind. Det var mindre end han havde kæmpet for, men meget

Det sovjetiske udenrigsministerium, Narkomindels, hovedsæde i Moskva.

(Foto: RIA-NOVOSTI).

mere end politikerne havde været indstillet på at give – og Frihedsrådet havde regnet med at få.

Dermed fik Døssing afgørende betydning for det nationale kompromis i maj 1945 – om end hans historiske rolle, set i bakspejlet, blev en anden end han havde tænkt sig, nemlig den at lette overgangen fra krig til fred ved at udjævne modsætningerne til Sovjetunionen og til den store del af modstandsbevægelsen der ligesom Døssing følte sig forrådt af Frihedsrådet.

SLUTSPIL

Selv havde Døssing løbende proklameret at han ikke ville være gesandt for en regering hvor Frihedsrådet ikke havde ledelsen og flertallet. Men både København og Moskva fik ham overtalt til at fortsætte som kgl. dansk gesandt ud over den

5. maj 1945 – ikke fordi de elskede ham, men fordi det var det mest opportune.

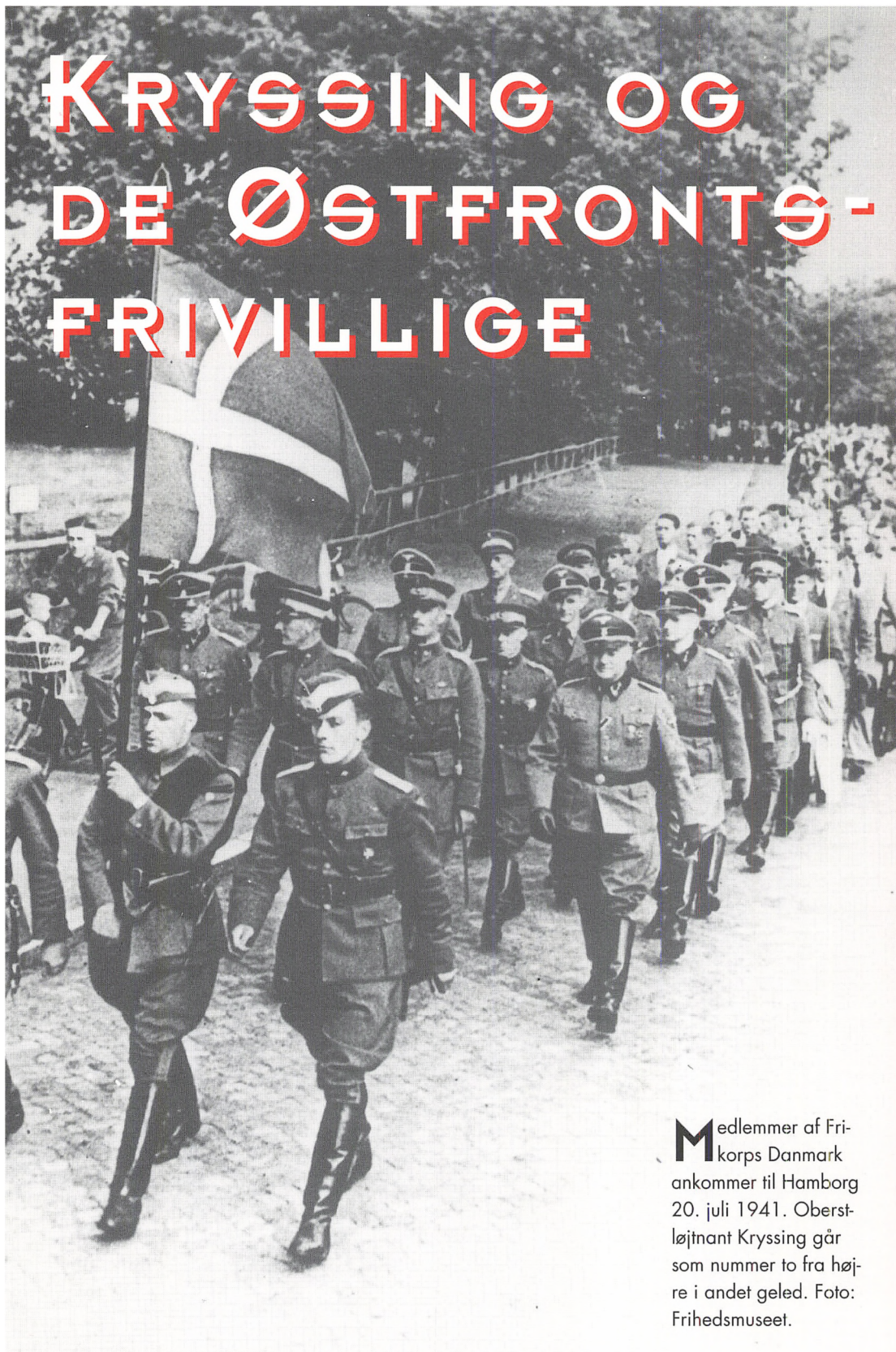
Posten blev ikke til megen glæde. For Døssing blev nu presset ind i en rolle og en karriere der ikke var hans, og hvortil hans temperament og evner ikke rakte. Han var alt for ensidig, for emotionel og troende til at være en god diplomat. Som han formulerede det kort før befrielsen: “Politik består ikke altid i at lave kompromis’er. Der er en højere form for politik, der består i at gennemføre sit program. Det er netop distinktionen mellem politik og statsmandskunst.”

I dag – hvor der igen males med den brede pensel fra Koldkrigens dage – præsenteres vi i søndagsaviserne for sensationelle fund af sovjetiske dokumenter, der – løsrevet fra deres sammenhæng, og uden bestemmelse af deres betydning – skal fortælle os at russerne planlagde at besætte og indlemme Danmark i 1945. Intet i det fremlagte materiale dokumenterer en sådan påstand, eller demterer den modsatte, at Stalin – uanset de udsendte signaler – havde afskrevet Danmark som vestlig interessesfære. USSR søgte at maksimere sin indflydelse som enhver stormagt vil gøre det. Derfor søgte man at forhindre at Danmark blev en engelsk klientstat og et kommende militært brohoved imod Sovjet, og derfor arbejdede man for en venstredrejet og venligsindet regering i København: Det samme projekt som Døssing og titusinder af andre danske sluttede op om i 1945, da de kastede deres stemme på et socialistisk Socialdemokrati og et reformistisk DKP.

KILDER OG LITTERATUR

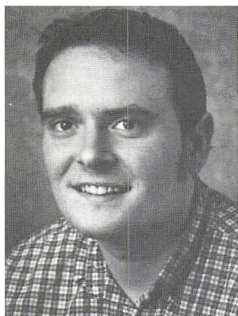
Jeg takker professor Bent Jensen, Odense, for at have stillet de sovjetiske referater til min rådighed. Han har selv gjort brug af dem i artiklen “Døssing og Dekanozov – set fra Moskva” i: Struktur og Funktion – festskrift til Erling Ladewig Petersen, 1993. Som det er fremgået af ovenstående er jeg ikke enig i vurderingen af Døssing. Stor tak skylder jeg også min svoger, studielektor Helge Land Hansen, Roskilde, der har oversat referaterne til dansk. Jeg har yderligere benyttet privatarkiver af Døssing, Erling Foss, Ebbe Munck og Christmas Møller i Rigsarkivet. Døssing er tidligere behandlet af mig i kapitlet “Thomas Døssing og det rene modstandssynspunkt” i: Kamp eller tilpasning – politikerne og modstanden 1940-45, 1987. Den grundlæggende fremstilling findes i Jørgen Hæstrup: Hemmelig Alliance I-II, 1959. Som udtryk for en revisionistisk tilgang, og med basis i materiale fra Foreign Office, se Erik Thostrup Jacobsen: Foden i døren. Danmark mellem Sovjetunionen og England 1944-45, 1984. Et udtryk for spørgsmålets behandling som avissensation er Boris Weils artikel “Russerne kommer” i: Politiken 16.10.94.

KRYSSING OG DE ØSTFRONTS- FRIVILLIGE

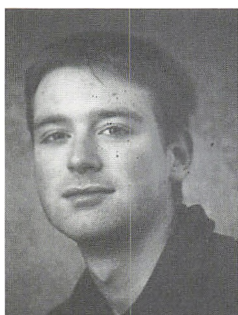

Medlemmer af Frikorps Danmark ankommer til Hamborg 20. juli 1941. Oberstløjtnant Kryssing går som nummer to fra højre i andet geled. Foto: Frihedsmuseet.

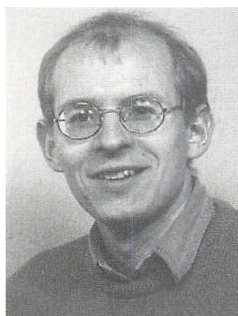
Det nøjagtige tal kendes ikke; men omkring 8000 danskere kæmpede under 2. Verdenskrig i den tyske, frivillige militære organisation Waffen-SS. Claus Bundgård Christensen, Peter Scharff Smith og Niels Bo Poulsen, der er speciale-studerende ved Institut for historie og samfundsforhold på RUC, tager i denne artikel udgangspunkt i en af de mest kendte østfrontsfrivillige, nemlig Frikorps Danmarks første chef Christian Peter Kryssing, hvis privatarkiv for nyligt er indleveret til Det kongelige Bibliotek. Undervejs bliver der også plads til at se på de danske østfrontsfrivilliges skæbne under ét.

Claus Bundgård Christensen

Peter Scharff Smith

Niels Bo Poulsen

Waffen-SS' historie går tilbage til begyndelsen af 1930'erne, hvor en lille gruppe særligt udvalgte SS-soldater optrådte som Adolf Hitlers livgarde. Der var hos SS' leder, Heinrich Himmler, og hans nærmeste medarbejdere store ambitioner om en kraftig ekspansion af denne militære gren af SS, der fra 1938 blev kaldt Waffen-SS.

Disse planer forsøgte Værnemagtens generaler imidlertid at dæmme op for. Det skete ved, at hæren monopoliserede de aktuelle årgange af unge mænd i den værnepligtige alder. Men med besættelsen af Holland, Norge og Danmark fik SS et udvidet rekrutteringsgrundlag. Det var starten på en udvikling, som skulle forvandle Waffen-SS fra en tysk elite-enhed til en multi-etnisk hær.

HVERVNINGEN I DANMARK

I løbet af 1940 startede Waffen-SS sin hvervning i de besatte lande. Selv om hvervningen i Danmark af hensyn til samarbejdspolitikken måtte foregå uhyre diskret og prægedes af stridigheder med den "naturlige" samarbejdspartner: det danske nazistparti DNSAP, lykkedes det i løbet af 1940 at få stablet det såkaldte Regiment Nordland på benene.

Her gjorde en mindre gruppe af nordmænd og danskere tjeneste. Og her blev de danske frivillige i det første besættelsesår sendt hen. Regiment Nordland blev sammen med et regiment, som især bestod af hollændere, underlagt den nyoprettede SS Division Wiking.

Interessen for at lade sig hverve til tysk militærtjeneste var i 1940 ret begrænset. Også i Danmark befandt SS' hvervekampagne sig i en krise. Af de par hundrede danskere, som i løbet af 1940 meldte sig til Regiment Nordland, vendte de fleste hjem igen. Det skyldtes først og fremmest, at mange blev hvervet under falske forudsætninger.

De frivillige havde tydeligvis ikke regnet med, at de skulle deltage i krigen, men først og fremmest forventet et ideologisk skolingsophold. Et andet klagepunkt var den dårlige behandling fra de tyske uddannelsesofficerers side. Brudte løfter og falske forudsætninger over for de udenland-

ske frivillige skulle vise sig at blive reglen snarere end undtagelsen.

Det blev klart for SS, at DNSAP måtte overtales til aktivt at gå ind i hvervningen. Kravet fra DNSAP's side var klart. Partiet ønskede anerkendelse som det eneste nazistiske parti i Danmark. Det var et løfte, SS ikke havde svært ved at opfylde, og fra 1941 begyndte de danske nazister for alvor at involvere sig i hvervningen til Waffen-SS.

FRIKORPS DANMARK

En begivenhed, der for alvor satte gang i hvervningen, var det tyske angreb mod Sovjetunionen den 22. juni 1941. Det var denne racistisk begrundede udryddelseskrig mod "jøder", "asiater" og "bolsjevikker", de danske frivillige kom til at deltage i.

Det skete gennem oprettelsen af Frikorps Danmark, der fra første færd var øremærket til at kæmpe på østfronten. Den 25. juni kom SS-Obersturmführer Erich Lorenz til Danmark. Han kunne meddele lederen af DNSAP, Frits Clausen, at Himmler havde godkendt oprettelsen af en dansk enhed, der skulle indsættes i krigen imod Rusland.

Samtidig med Frikorps Danmark blev tilsvarende enheder oprettet i Norge, Holland og Belgien. Man ønskede at give den brede danske offentlighed indtrykket af en "upolitisk" enhed; men sandheden var, at DNSAP var dybt involveret. Det blev da også de danske nazister, der stod for kontakten mellem SS og mulige danske lederemner.

DNSAP kontaktede først en ukendt dansk officer og tilbød ham stillingen som Frikorpsets kommandør. Den pågældende afslog, og den 27. juni kontaktede man i stedet oberstløjtnant Christian Peter Kryssing, chef for 5. artilleriafdeling i Holbæk. Denne accepterede efter kort tid tilbudet.

"BOLSCHEVISMEN ER EN DØDELIG FARE"

Kryssing var ikke medlem af DNSAP, og hans efterladte breve tyder heller ikke på, at han nære-

de decidede nazistiske sympatier. Men hvad fik så Kryssing til at stille sig i spidsen for Frikorps Danmark? Svaret finder man bl.a. i den tale, som Kryssing holdt i radioen kort efter Frikorpsets oprettelse. Her indleder han med at udtale:

“Frikorps “Danmark” er et upolitisk dansk Korps, ført af danske Befalingsmænd og oprettet med den danske Regerings Billigelse. Korpset optager alle vaabenføre og vaabenøvede Mænd uden Hensyn til Anskuelse eller Parti-Farve.”

Og videre hedder det: “Bolschevismen er en dødelig Fare for Danmark. Vinterkrigen i Finland og Besættelsen af De baltiske Stater fortæller os om vor Skæbne, hvis Bolschevismen ikke bliver slaaet ned”.

Da Frikorps Danmark i juli 1941 afrejste til Tyskland var troen på tysk sejr over Sovjetunionen vidt udbredt. Foto: Frihedsmuseet.

EN KRÆFTSKADE FOR FÆDRELANDET

For yderligere at forstå baggrunden for Kryssings valg, må man tilbage til 1930'erne og se på den situation, de danske officerer befandt sig i. Der var i store dele af det danske officerskorps et stærkt højreorienteret klima, der blev næret af de kraftige nedskæringer i militæret og officerernes dalende sociale status.

Een ting kunne især samle de danske officerer: Hadet til Kommunismen og Socialismen. Den politiske venstrefløj symboliserede for officererne næsten alt, hvad de opponerede imod.

I en stil fra officersskolen havde Kryssing skrevet om socialisterne: “Ved deres: ‘Ned med Militarismen’, bliver de en Kræftskade for Fædrelandet. De ofrer med uforstaaelig Ligeegyldighed deres Land til den, der har lyst til at tage det.”

SIT LANDS ÆRE

Den 9. april 1940 blev for de fleste danske officerer en af de værste dage i deres liv. Kryssings reaktion på den tyske besættelse kan vi følge i en række breve til hans nærmeste familie. Kryssing skriver således i et brev til sin mor den 9. april: “Hvad jeg forudsagde, er sket, hvilken foragtelig Regering vi dog har, og hvilken foragtelig Nation, vi tilhører, for Regeringen er jo valgt af Nationen”.

I et brev, dateret 10 dage senere, skriver Kryssing: “Jeg holder mig langt fra alle Civile. Jeg ser en Fjende i dem alle d.v.s. en af dem, der aldrig har villet ofre noget alvorligt paa Landets Forsvar”.

Kryssings handlinger kan derfor ses ud fra en besynderlig omvendt logik: Kunne den danske soldat ikke få lov til at kæmpe den 9. april, burde han melde sig til den tyske hær for på den måde at redde sit lands ære.

MED REGERINGENS BILLIGELSE

Den danske regering var ikke involveret i oprettelsen af Frikorps Danmark. Det var først, da Frikorpset var en realitet, at regeringen, med sin

tilladelse til offentlig hvervning, blev indblandet. Der blev ligeledes givet tilladelse til at befalingsmænd i den danske hær kunne træde uden for nummer, og altså kunne vende tilbage efter

endt tjeneste i Frikorpset. En meddelelse fra Udenrigsministeriets Pressebureau den 3. juli 1941 blev det nærmeste, man kom en officiel godkendelse af Frikorpset. Heri hedder det, at

Antikommunisme og nationalromantik var to af hovedelementerne i hvervepropagandaen. Vikingetiden og Valdemarernes kors-tog var ofte benyttede inspirationskilder. Foto: Frihedsmuseet.

det var med "den kongelige danske Regerings Billigelse", at Kryssing havde overtaget kommandoen over Frikorps Danmark. Der er dog ingen tvivl om, at den danske regering søgte at holde så stor afstand som muligt til Frikorpset.

PÅ SS-KASERNE

Omkring 500 mand meldte sig til Frikorps Danmark inden for de første par uger. Det første kontingent af frivillige rejste den 19. juli 1941 fra Ryvang Kaserne til deres nye opholdssted, SS-kasernen Langenhorn, der lå i udkanten af Hamborg.

En menig frikorps-soldat skrev i sin dagbog om modtagelsen i Hamborg: "Hamburg Politimesteren stod opstillet paa Perronen, og da Toget kørte ind paa Stationen, spilledes den danske og tyske Nationalmelodi. Det var et højtideligt Øjeblik, da Dannebrog første gang blev foldet ud. Marcherede derefter med Fane og Musik i Spidsen, tilbage til Kasernen, hvor en tysk Gruppenführer bød Frikorpset velkommen, og derpaa talte Oberstleutnant Kryssing. Middagen i Dagens Anledning, Svinekoteletter og Budding".

Opholdet i Langenhorn blev kun på et par måneder. Kasernen var ganske vist meget moderne og indrettet med stalde, tandklinik, biograf og behagelige indkvarteringsmuligheder for mandskabet. Men der manglede et større terræn, hvor Frikorpsets fire kompagnier kunne afholde øvelser.

Derfor blev korpset i midten af september 1941 forlagt til Treskau i det besatte Polen. Her skete der store forandringer. Bl.a. fik Frikorps Danmark, som hidtil havde været en hestetrukken infanteribataljon, nu stillet køretøjer til rådighed, især lastbiler og motorcykler.

PÅ RANDEN AF OPLØSNING

Men det var ikke kun de rent militære forhold, der ændrede sig i Treskau. Det blev efterhånden klart, at der eksisterede en interessekonflikt mellem DNSAP-tro officerer og Kryssing; og konflikten bredte sig hurtigt ned til de menige soldater i Frikorpset.

Ydermere modtog SS' ledelse rapporter om

gnidninger i samarbejdet mellem Kryssing og den tyske uddannelsesstab. Kryssing modsatte sig en egentlig ideologisk skoling af soldaterne, noget der under navnet "verdensanskuelsesundervisning" ellers var standard i SS' rækker.

De politiske spændinger og den stigende utilfredshed med Kryssing var efterhånden ved at bringe Frikorps Danmark på randen af opløsning.

Den tidligere nævnte frikorps-soldat, der selv var nazist, noterer i sin dagbog: "Mon ikke snart Tyskerne taber Taalmodigheden med Frikorpset, det er ikke Mandskabet, der er noget i Vejen med, men derimod Ledelsen. Danskerne er jo selvraadige, og Kryssing er for gammel til et Foretagende som dette ...".

At situationen i Frikorpset efterhånden var uholdbar, blev tydelig om morgenen den 2. februar 1942. Bygninger og gange var i nattens løb blevet overmalet med slagord som: "Bort med Demokraten Kryssing"!

ÅFSAT SOM LEDER

I løbet af januar 1942 startede den russiske hær en offensiv, der på et tidspunkt var ved at få de tyske linier til at bryde sammen. I denne situation faldt Waffen-SS' øjne på Frikorps Danmark, som endnu ikke havde været i kamp.

I februar 1942 foretog SS-Brigadeführer Hansen en inspektion af Frikorpset. Brigadeführerens indtryk var ikke godt. Enheden var langt fra kampklar, moralen var lav, og dertil kom, at Kryssing kun talte dårligt tysk. Han havde derfor svært ved at kommunikere med de tyske officerer.

Kryssing blev øjeblikkelig beordret til Berlin, hvor han afsattes som leder af Frikorpset. I et brev til den ældste søn, Niels, kommenterede han selv afsættelsen med følgende ord: "... paa uværdig og ugermansk vis kasserer man mig ubeset og uhørt ...". I stedet skulle Kryssing beskæftiges med kontorarbejde, indtil han kunne indsættes et passende sted, hvor han kunne udnytte sine kvalifikationer som artillerist.

FRITS C'S PERSONLIGE VEN

Den nye chef for Frikorpset, C.F. von Schalburg, var medlem af DNSAP. Han blev modtaget med glæde af korpsets soldater. Samme Schalburg bliver i et brev af Kryssings kone, Karen Kryssing, betegnet som "fanatisk Partimedlem, Frits C(lausens) personlige Ven, men absolut Idealist og Front-Helt".

Frikorpset gik med denne, for SS acceptable, leder ind til en tid, der i højere grad var præget af nationalsocialistisk ideologi. Schalburg arbejdede samtidig ihærdigt med at gøre korpset klar til frontindsats.

I maj 1942 blev Frikorps Danmark for første gang indsat ved fronten ved Demjansk, syd for Ilmen-søen i det nuværende Rusland. Allerede en måned senere faldt Schalburg, og kort tid efter led hans efterfølger, en tysker ved navn Lettow Worbeck, samme skæbne. K.B. Martinsen, den senere leder af Schalburg-korpset, overtog derpå kommandoen.

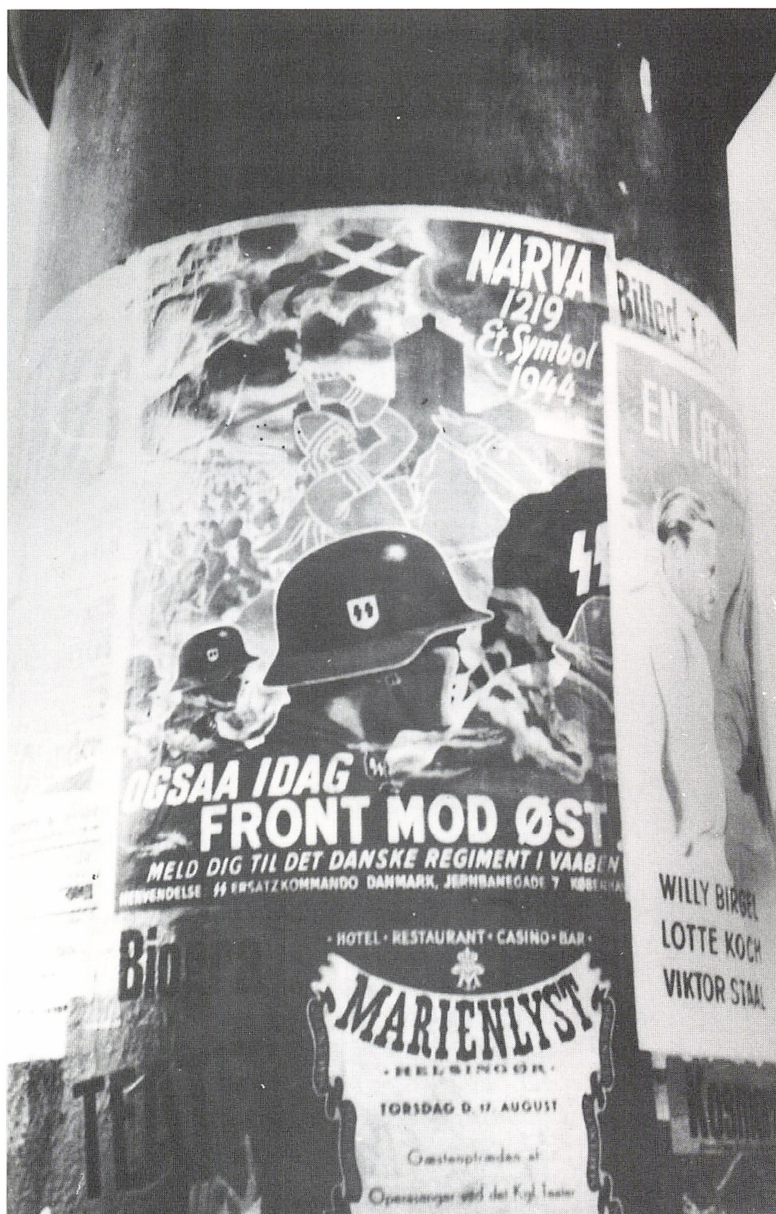
Kryssings yngste søn, Jens, faldt også ved Ilmen-søen, og i det hele taget var antallet af faldne befalingsmænd og officerer meget højt i Waffen-SS. Ydermere var de ikke-tyske befalingsmænd i forvejen få, hvorfor man relativt hurtigt begyndte at indsætte tyske befalingsmænd i de nationale enheder.

Indsættelsen af tyske befalingsmænd – og den forudgående indførelse af tysk som kommandosprog – var skridt i retning af den germanisering af de nationale enheder, som senere kulminerede med ophævelsen af disse.

OP AD RANGSTIGEN

I august 1942 meldte Kryssing sig til Division Wiking, der befandt sig i Kaukasus-området. Allerede i januar 1943 opnåede han forfremmelse til SS-Standartenführer, men måtte 1. februar lade sig indlægge på lazaret på grund af hjertesvækkelse.

April 1943 tog Kryssing imidlertid pånyet skridt op ad rangstigen og blev Oberführer. Maj samme år påbegyndte han en uddannelsesperiode, i første omgang på hærens artilleriskole i Ber-

Selv sent på krigen kunne der i et vist omfang stadig hveres danske frivillige til Waffen-SS. Foto: Frihedsmuseet.

lin. Samme måned nedlagdes den nationale enhed, han havde været med til at oprette: Frikorps Danmark.

IDEOLOGISK KOMPROMIS

SS var i foråret 1943 nået til det punkt, hvor man mente, at det militært set ikke kunne betale sig at opretholde de rent nationale enheder. På grund af store tab var de skrumpet ind, og på grund af den generelt faldende hvervning havde

Soldater fra Fri-
korps Danmark
i angreb ved Ilmen-
søen.

Foto: Frihedsmuseet.

de mistet en del af deres propagandaværdi.

For de norske og de danske frivillige betød det, at de blev samlet i den nyoprettede motoriserede Division Nordland sammen med hollandske og tyske frivillige.

Perioden betegnede i det hele taget et skift i Waffen-SS' politik, der betød, at man bevægede sig længere og længere væk fra det oprindelige ideal om at være et snævert rekrutteret elitekorps. Og specielt i krigens sidste år mindskedes organiseringen og uddannelsen – kort sagt: kvaliteten.

Mere interessant er det måske, at Waffen-SS i den grad endte med at gå på kompromis med den ideologiske linie, den ellers var en militær spydspids for.

Antallet af udlændinge i Waffen-SS oversteg således antallet af tyskere i krigens sidste år, specielt ved et voldsomt optag af, hvad der i nazistisk terminologi måtte opfattes som ikke-germanske frivillige, primært østeuropæere, men også tyrkere og indere. Et andet kendetegn ved ændringen af Waffen-SS' politik var, at man forlod frivillighedsprincippet og begyndte at tvangsrekruttere blandt tyskere i de østeuropæiske lande.

GENERALMAJOR

Kryssing, der endnu i sommeren 1943 befandt sig væk fra fronten, fortsatte i juli på Panzertruppenschule i Wünsdorf og opnåede hér en uddannelsesmæssig baggrund, der var af betydning for hans forfremmelse 1. august 1943 til Generalmajor/SS-Brigadenführer.

I december kom Kryssing til III SS-Panserkorps ved Leningrad og dermed tæt på en forening med sine gamle underordnede, idet Division Nordland var underlagt III SS-Panserkorps. Kryssings ældste søn, Niels, tjente i Division Nordland, i den såkaldte Panzerjäger-Abteilung, men far og søns indordning under samme panserkorps endte allerede den 27. januar 1944 med sønnens død ved Narva på grænsen mellem Rusland og Estland.

Familieproblemerne slutter dog ikke med tabet af også den anden søn, hvilket fremgår af et 10 siders langt brev, Kryssing forfattede i april 1944 og stilede til Heinrich Himmler.

Brevet omhandler næsten udelukkende fru Kryssings problematiske situation: Som Røde Kors-frivillig ved de tyske lazaretter blev hun såret under et bombeangreb og anbragtes i Königsberg, hvor hun, ifølge Kryssing, ikke

kunne få den fornødne behandling. Derudover blev fru Kryssing under tjenesten angiveligt dårligt behandlet af en tysk korpslæge, og man brød fra tysk side flere løfter vedrørende Røde Kors-arbejdets karakter.

At Kryssings konflikter med den tyske militærledelse ikke var overstået med fyringen fra Frikorpset fremgår også af, at Kryssing i brevet til Himmler nævner, at chefen for III Panserkorps ikke ønsker ham i tjenesten.

PERSONLIG KRISE

Set i lyset af disse kvaler er det ikke overraskende at finde endnu et brev, stilet til Himmler i juni 1944, i Christian Peter Kryssings private arkiv, hvori Kryssing skriver: "Ich bitte um Entlassung aus der Waffen SS ... Jeg beder om min afsked fra Waffen-SS".

Med tysk retræte på alle fronter, problemer med overordnede, brudte løfter og vel ikke mindst med tabet af de to sønner, der begge var trådt i deres fars fodspor, var Kryssing på dette tidspunkt tilsyneladende i en dyb personlig krise.

At usikkerhed og forvirring må have været de mest fremtrædende følelser hos den danske generalmajor, afslører yderligere et brev til Himmler fra den 13. juni 1944. I dette skriver

Kryssing, at SS-Obergruppenführer Werner Best (Rigsbefuldmægtiget i Danmark og ven af Kryssing) nu har overbevist ham om at, "... mein Verbleiben in der Waffen-SS für Dänemark doch von Nutzen sein kann ... at min forbliven i Waffen-SS trods alt kan være til nytte for Danmark".

Kryssing vil altså ikke afskediges alligevel, men fastholder dog sine forbehold over for Waffen-SS og ønsker fortsat ikke nogen kommando.

ÅT IDENTIFICERE SIG MED TJENESTEN

Kryssing var ikke den eneste, der havde frustrationer og besværligheder og måske fortrød sin indtræden i Waffen SS.

At melde sig var en beslutning, der kunne tages uden kendskab til, hvad tjenesten indebar; men hvad gjorde man i det øjeblik, man blev konfronteret med krigens rædsler og måske blev kommanderet til at overtræde almindelige moralske, menneskelige grænser?

Det var meget almindeligt ved optagelsen at binde sig for "Kriegsdauer", altså indtil krigen sluttede. De færreste havde derfor Kryssings mulighed for at søge afsked.

En udvej var at desertere, f.eks. ved at flygte til

Ikke alle kom hjem igen. Dødemandskilt fra Frikorps Danmark. Foto: Frihedsmuseet.

Sverige under orlov i Danmark, hvilket dog var yderst risikabelt, da der var dødsstraf for fane-flugt. Således blev en dansker henrettet for fane-flugt under kasereringen i Treskau.

Måske var det letteste for de fleste – idet de forblev ved deres enheder – at resignere og forsøge at tænke så lidt som muligt over krigsindsatsens formål. Andre søgte at identificere sig med tjenesten. Så sent som i november 1944 modtager Kryssing således et brev fra en norsk officers-kammerat. Han glæder sig fortsat over at "...være med i dette verdenshistoriske oppgjør..." og spør tysk sejr allerede i 1945.

FANGENSKAB OG DOM

Mens de sidste blodige slutkampe rasede i Tyskland, hvor soldaterne fra det forhenværende Frikorps Danmark kæmpede i Berlin, lagde Frihedsrådet sammen med de etablerede politiske partier sidste hånd på det straffelovstillæg, der også kom til at ramme over 3300 forhenværen-de frivillige.

De frivillige var dog ikke så ligetil at dømme. Dels udspandt der sig i den danske offentlighed en vis polemik om det betimelige i at gøre ordi-nær tysk krigstjeneste lovstridig – et af retsop-gørets mange diskutabile aspekter.

Og på det praktiske plan meldte den hindring sig, at mange frivillige ved befrielsen slet ikke opholdt sig her i landet. Formentligt befandt hovedparten sig stadig i aktiv tjeneste ved den tyske kapitulation.

De allierede havde erklæret sig villige til hurtigst muligt at demobilisere alle soldater i tysk tjeneste, og straks efter befrielsen begyndte udenrigsministeriet at undersøge mulighederne for, at Danmark kunne hjemtage de danske statsborgere i allieret krigsfangenskab, som ikke havde gjort sig skyldige i krigsforbrydelser o.lign. Til gengæld skulle de hjemtagne interne-res og have deres forhold nærmere undersøgt.

I efteråret 1945 begyndte så hjemsendelserne fra amerikanske, engelske og sovjetiske fangelej-re. Det var tilsyneladende på høje tid, for i uden-rigsministeriet havde en stor mængde efterlys-ninger på forhenværende Waffen-SS-soldater hobet sig op.

SÅ SENT SOM I 1956

Første livstegn fra "den fortabte søn" kunne være en meddelelse fra udenrigsministeriet, der fortalte, at eftersøgte A var blevet overført fra en ame-rikansk fangelejr til Vestre Fængsel, hvor han afventede undersøgelse i henhold til straffelovs-tillægget.

Eller det kunne være et telegram fra gesandt-skabet i Bukarest, der meddelte, at eftersøgte B var blevet løsladt fra sovjetisk krigsfangenskab og snarest ville blive hjemsendt med en Røde Kors-transport.

Meddelelserne om løsladelser fra de russisk-besatte lande tog dog snart af, og mens Kryssing sammen med 160 danske SS'ere som nogle af de sidste blev løsladt fra vestallieret fangenskab i februar 1946, stoppede Sovjetunionen mere eller mindre for hjemsendelsen af sine ca. 450 danske krigsfanger.

Først fra 1948 begyndte løsladelserne igen i større omfang, og så sent som i 1956 sluttede udlændigheden for den sidste danske krigsfange fra Waffen-SS. Den 13. marts dette år blev han udleveret til Danmark af de sovjetiske myndig-heder.

KILDER OG LITTERATUR

Kryssings privatarkiv (Ark. Nr. utilgængeligt 842) på Det Kongelige Bibliotek. Henning Poulsen: Besættelsesmagten og de danske nazister, 1970. Søren Schou: De danske øst-frontsfrivillige, u.år. Georg H. Stein: The Waf-fen-SS, 1966. Bernd Wegner: Hitlers politiske Soldaten: Die Waffen-SS 1933-45, 1990.

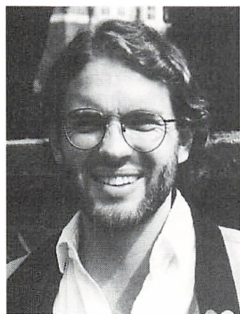
Artiklens forfattere er i øjeblikket i færd med at interviewe forhenværende østfrontsfrivillige. Eventuelle interesserede kan henvende sig til Niels Bo Poulsen, Institut V, Postboks 260, RUC, 4000 Roskilde eller på telefon 31 24 19 51.

VIPPERØD – HAMBORG RETUR

DANSKE TYSKLANDSARBEJDER- FORHOLD I BREVCENSURENS SPEJL

100.000 danskere havde under 2. Verdenskrig arbejdet i Tyskland, de fleste i en 6-12 måneders periode. De fyldte ikke meget ved siden af de henved 8 millioner arbejdere, nazi-staten hentede i andre besatte lande. Alligevel findes deres spor mange steder i de tyske arkiver. Therkel Stræde, historiker ved Roskilde Universitetscenter, fortæller her om de danske tysklandsarbejderes forhold med udgangspunkt i materiale fra den tyske brevcensur, fundet i Bundesarchiv Koblenz, rigsarbejdsministeriets arkiv.

Therkel Stræde

“Først idag, lørdag, kommer jeg til at skrive til Jer, da jeg var for træt de andre dage. Vi står op kl. 4, klæder os på og drikker kaffe. Kl. 5 skal vi allerede være ved sporvognsstoppestedet og kl. 6 er vi på arbejdspladsen. Så

arbejder vi til kl. 8.30 og spiser så morgenmad af den ration, vi har gemt fra om morgenen. 12.30 får vi et glas vand og arbejder så til kl. 6. Kl. 7 er vi hjemme og får så en gang suppe. Så vasker vi os og smører vores brød til næste dag. Kl. 9 går vi i seng. Vores polerer og vores byggeleder giver os ørefigner, men jeg har endnu ikke fået nogen.

Vi er hvervet af et dansk firma, (navnet). Men her i Hamborg er der ikke noget firma, der hedder sådan. Det er et firma i Danmark, der ikke laver andet end at hverve danskere til Tyskland, da de tjener 10 kr. for hver mand, de hverver. Der antages simpelthen ufaglærte bude, og når de så ikke kan finde ud af arbejdet, får de ørefigner. I Danmark bliver de lovet 1,10 Mark i timeløn, og når de er her, får de kun 91 Pfennig. Om lørdagen arbejder vi fra 6 morgen til 8.30 og fra 9.30 til kl. 2 uden at få mad. Vi får først vores mad kl. 4 og så først igen søndag kl. 4. Ja, da kommer man til at sulte! – Jeg var en stor idiot, at jeg rejste herved.”

Sådan skrev en dansk arbejder i sommeren 1942 hjem til familien i Vipperød fra en stor arbejderlejr i Hamborg-Billbrook. Ét brev blandt tusindvis af andre, sendt i besættelsesårene fra danskere, der arbejdede i Tyskland, til modtagere hjemme i Danmark. Et brev, der fortæller om ærgrelser, afsavn og løfter, der ikke

blev holdt – og med en yderst bramfri konklusion.

30.000 danske arbejdere opholdt sig på det tidspunkt i Tyskland. En del var tilfredse med forholdene i det store land, men mange delte mening med vor mand: "Ich war ein großer Idiot, daß ich hierher gefahren bin."

BREVCENSUREN

Brevet kendes kun på tysk, og er altså oven for tilbageoversat til dansk af mig. Og mere end det anførte stykke er ikke overleveret. Det standses i censuren.

Et andet sted i Hamborg lå nemlig Auslandsbriefprüfstelle im Wehrkreis X, altså kontoret for brev- og telegramcensur i værnemagtsdistrikt 10, der omfattede Hamborg og Slesvig-Holsten. Det var her, flertallet af danske tysklandsarbejdere under krigen befandt sig, så en meget stor del af den post, der besørgedes mellem Tyskland og Danmark, passerede gennem dette kontor.

Alle brevene blev kemisk undersøgt for at afsløre eventuel hemmelig skrift, og 10-20 % af dem blev læst. Ved lange borde sad censorerne og kontrollerede, i en periode mere end et halvt hundrede mænd og kvinder bare på dette ene

kontor. Det var mennesker, der i kraft af tidligere beskæftigelse, familieforbindelser eller studium beherskede fremmedsprog, som her kom til indsats i krigsberedskabets tjeneste. De ledte efter tegn på spionage, sabotage og oprørske hensigter, og fandt de noget i den retning, blev pågældende brev overgivet til Gestapo "til videre foranstaltning". Så kunne brevsriveren let risikere at ende torteret og mishandlet i en koncentrationslejr med beskedne chancer for at overleve.

Brevcensuren havde imidlertid også en "fredeligere" funktion. Det var nødvendigt at holde øje med stemningen blandt de udenlandske arbejdere, for Tyskland blev i løbet af krigen helt afhængigt af disse, og deres store flertal kom fra lande, nazi-riget havde undervundet, måtte altså mistænkes for upålidelighed og fjendtlige hensigter.

En fri presse, der kunne sikre den styrende elite feedback fra landets brede befolkning, fandtes ikke efter den ensretning af kulturlivet, der fulgte på nationalsocialismens magtovertagelse. Så meget vigtigere var det derfor for regimets folk at skaffe sig indseende med, hvad der rørte sig i befolkningens basis. Derfor grasserede beretningsmanien i de altid indbyrdes konkurrerende statslige organer: rapport efter rapport vandrede

Tysklandsarbejdere tager afsked på Københavns Hovedbanegård (Foto: Frihedsmuseet).

op igennem systemet, henlagdes på akterne eller gav anledning til at justere ét og andet og måske – det hændte faktisk ind imellem – forbedre systemets funktion. Der indberettedes om stemningen blandt tyskerne og altså om de udenlandske arbejdere.

FREMMEARBEJDERNE OG DEN TYSKE KRIGSØKONOMI

Tysklands krigsøkonomi var følsom over for ændringer i stemningen blandt de mange udenlandske arbejdere, for negativ stemning gav dårlig produktivitet. 3 millioner fremmede arbejdere var der i sommeren 1942 i Tyskland, svarende til mere end 10 procent af den samlede arbejdsstyrke. Og tallet var i hastig vækst, for få måneder forinden havde Hitler udnævnt Thüringens Gauleiter Fritz Sauckel til "Generalbevollmächtigter für den Arbeitseinsatz", en nyskabt post, hvis primære opgave det var at forøge antallet af fremmedarbejdere i den tyske økonomi.

Sauckels middel blev – særligt i de tyskbesatte østeuropæiske områder – tvangsudskrivning, til dels med de brutaleste metoder. Men her var der betydelig forskel fra land til land, begrundet i politiske og militære interesser og i mindst lige så høj grad i den nationalsocialistiske ideologi, der i sin kerne var racistisk, rettet mod de østeuropæiske, "slaviske" folk og jøderne.

DANSKERNES STILLING

De arbejdere, der kom fra Danmark, var ikke tvangsarbejdere som så mange andre, heller ikke efter at Sauckel havde startet sine energiske rekrutteringskampagner. Tyskerne stillede ikke krav om arbejderudskrivning i Danmark. Men en del socialkontorer, arbejdsløhedskasser og kontrolsteder lagde pres på de arbejdsløse for at få dem til at rejse, så arbejdsløhedstallet kunne bringes ned. Regeringen frygtede en politisk radikalisering af de udstødte, som kunne true samarbejdspolitikken og foranledige besættelsesmagten til at skærpe grebet om Danmark.

Principielt skulle de danske arbejdere i Tysk-

To tysklandsarbejdere. De medbringer selv værktøjet (Foto: Frihedsmuseet).

land ligestilles med deres tyske kolleger, hvad løn og arbejdsforhold angik. I praksis blev også fremmede, der tilhørte et "guttrassisch", såkaldt arisk folk, diskrimineret. Brevet fra Hamborg er typisk i den henseende: de tyske arbejdsformidlingskontorer i Danmark lovede gyldne tider i Tyskland, mens virkelighedens forhold viste sig mere moderate.

Den lange arbejdsdag på 12 timer, kun afbrudt af nogle få pauser, blev efterhånden normen, og parret med, at transporttiden til og fra arbejde ofte var lang, sled den på kræfterne, mens hyppige luftalarmer spolerede nattesøvnen og belastede nerverne. Det, at tysklandsarbejderne i reglen måtte bo i baraklejr, hvor de nok kunne gå frit omkring, men måtte leve op og ned af fremmede op til 16 mand på én stue og underkaste sig rigid disciplin, var også kilde til irritation. Så trøstede det ikke nok at vide, at man i det nazistiske hierarki over fremmede folkeslag stod i toppen, og at de fleste andre var ringere stillet, at flertallet af udenlandske arbejdere i Tyskland måtte leve i indespærring, mens danskerne kunne forlade deres beboelseslejr og bevæge sig frit omkring.

MADEN

Kostsituationen varierede en del fra lejr til lejr. Fødevarerfordelingen var opdelt efter køn, race og arten af det arbejde, man udførte. Danskerne skulle have de samme rationer som tyskerne med tilsvarende arbejde, men dels var disse noget

Fra tysklandsarbejdernes opholdssted i Hamborg (Foto: Frihedsmuseet).

mere sparsomme end dem, der gjaldt i Danmark, hvor særlig kødforbruget lå højt, dels var der i lejrene rige muligheder for at snyde arbejderne for det, der retteligt tilkom dem. Lejrkøkkenernes personale skummede af til sortbørsbrug, men der er også en del eksempler på, at firmaerne – hvor disse stod for forplejningen – systematisk forholdt arbejderne en del af de fødevarer, de var berettigede til, og på den måde tjente ekstra.

Ofte var det også madens kvalitet, der var for dårlig. De danske tysklandsarbejdere blev efterhånden berygtede blandt tyske arbejdsgivere, Deutsche Arbeitsfronts personale og de funktionærer og officerer, bl.a. i censurinstanser, som i hemmelighed holdt øje med dem, for deres krævende og kritiske holdning.

“Ingen nation er så fordringsfuld og fræk som danskerne”, hed det i en skrivelse fra 1941, hvori to tyske værker frabad sig at få flere danskere anvist, mens en beretning om stemningen blandt de danske arbejdere i Berlin-området fra vinteren 1942/43 noterer, at det sædvanligvis høje utilfredshedsniveau hos “disse i henseende til levestandardniveau forkælede arbejdere” er steget yderligere og helt truer med at ødelægge arbejdsmoralen.

I den arbejderkultur, der trivedes før velfærdstatsrevolutionen, var rigelig og fed mad en vigtig bestanddel af forestillingen om “det gode liv”. Tyskernes pjaskede, sammenkøgte Eintopf-ret-

ter så de stegemadsvante danskere ned på, og ofte var det også mest kartofler, kål og kålrabi, de var lavet på. Det var følgelig overordentlig vigtigt for stemningen og arbejdsviljen blandt danske tysklandsarbejdere, at de kunne købe levnedsmiddelpakker fra Danmark. Standardpakkernes ost, pølse, leverpostej og kødkonserves udgjorde kærkomne tilskud til den ensformige og magre storkøkkenkost – og smørret især kunne bruges til at tilbytte sig tjenesteydelser af enhver art. Sulte som vor mand i Hamborg behøvede man ikke, når først de første måneder var overstået, og man var blevet registreret som berettiget til at modtage pakker.

PENGENE

Vigtig for stemningen blandt tysklandsarbejderne var det også, at de kunne sende penge hjem til Danmark. Der var naturligvis en stærk repræsentation af unge, ugifte mænd – og en beskedent procentdel kvinder – blandt arbejderne, men ca. halvdelen af dem var gifte og havde forsørgerpligter hjemme.

Overgrænsen for, hvad der kunne sendes hjem, blev efterhånden sat op til 125 Mark om måneden for ugifte og 250 Mark for gifte, svarende til det dobbelte i danske kroner. Det var ganske store summer, sammenlignet med at en jord- og betonarbejder i Danmark gennemsnitligt tjente

ca. 350 kr. om måneden. De tyske lønninger var i reglen ikke højere end de danske, men i kraft af den lange arbejdsdag – og overarbejde, som ofte kom oveni – kunne tysklandsarbejderne alligevel overføre ganske anseelige beløb.

Pengehjemsendelsesmuligheden var nok den vigtigste faktor, når det gjaldt at holde stemningen oppe blandt tysklandsarbejderne, og en prægtig gulerod til brug i hvervningen af nye. At pengene "hjemsendtes" er iøvrigt en tilsnigelse: Danmarks Nationalbank lagde pengene ud, men modtog aldrig dækning fra Tyskland for kreditten.

DET, DER TRAK

Det var frem for noget det, der drog dem: udsigten til en indkomst. Brevcensuren folk holdt øje med tysklandsarbejdernes politiske holdninger og konstaterede, at de "overfladisk anlagte" danskere var politisk indifferente og – som det hyppigt hed i de hemmelige stemningsberetninger – uden forståelse for "den skæbnekamp, Europa under tysk lederskab fører mod den jødiske bolsjevisme". Kun 2-6 % af tysklandsarbejderne (alt efter beretningstidspunktet) kunne anses for tyskvenlige og sympatiske over for den nationalsocialistiske verdensanskuelse.

Men arbejdsløsheden var høj i Danmark i de første krigsåre, i vinteren 1940/41 helt oppe på godt 30 %, og den lagde – hjulpet af et og andet socialkontors barske praksis – pres på arbejderne for at rejse. Da hjulene herhjemme kom i gang med at snurre for tysk regning, gik arbejdsløshedskurven atter nedad, og den tyske arbejdsformidlings hververesultater tilsvarende tilbage.

DEN "HVIDE SLAVEHANDEL"

Her kom danske private firmaer imidlertid den tyske hvervning til hjælp. Danske bygningsentreprenører var tidligt i gang med byggearbejder i Det tredje Rige. Tit kom de ind som underentreprenører ved større byggerier, og ganske ofte bestod deres entrepris alene i – som i vort eksempel – at udleje de medbragte arbejdere til tyske firmaer.

Det var en særlig form for bondefangeri: man hvervede folk til almindeligt bygningsarbejde og fortalte dem måske først senere, at det var i Tyskland, det foregik, lovede så, at det var på en dansk-ledet byggeplads; når arbejderne ankom, blev de imidlertid kommanderet rundt, som det passede det tyske firma, og repræsentanten for

Danske arbejdere på vej til Tyskland (Foto: Frihedsmuseet).

Firmaet Hugo Stinnes søger Arbejdere

**i Alderen 18–35 Aar til sine Kulminer
i Bjergværksdistriktet Essen (Rhinland)**

Oplysninger om Løn-, Arbejds- og Bopælforhold etc. meddeles af de tyske Stats-Arbejdsanvisnings-Kontorer, i København Hammerichsgade 14 samt Provinskontorer.

det danske firma sås aldrig – eller kun, når han kom for at indkassere “lejen” for den arbejdskraft, han havde skaffet.

Arbejdsdisciplinen var følgelig tysk, og det betød under nationalsocialismen diktatorisk, med brug af fysisk vold og trussel om koncentrationslejr.

De danske myndigheder ville gerne stoppe bondefangerfirmaerne, og Dr. Heise, lederen af de tyske hvervebestræbelser i Danmark, så også yderst kritisk på “de hvide slavehandlere” (denne betegnelse brugtes åbent i de dansk-tyske forhandlinger om emnet). Hans bekymring var den uro, som slavehandlernes løsslupne løfter og uhæderlige praksis fremkaldte blandt arbejderne i Tyskland, for uro og klager irriterede Berlin og kunne måske fremprovokere krav om en skærpet tysk kurs i Danmark – krav, der ville have fuld rygdækning i den skærpede rekrutterings- og tvangspolitik, Sauckel havde sat i værk.

“Slavehandlerne” gjorde et nyt lag af arbejdsmarkedet tilgængeligt for tysklandsarbejderhervning og fik fat på en del ældre, gifte arbejdere, for hvem det var vigtigt at komme til at arbejde under dansksproget ledelse. På den måde kompenserede de for nedgangen i de officielle tyske hvervekontorers hvervetal og kom i 1943 til at tegne sig for over 40 % af den samlede hervning. I det lys affandt Heise sig med ondt og bakkede ud af de fælles dansk-tyske bestræbelser på at stoppe firmaerne, hvilket – bortset fra nogle enkelte retssager mod de værste bedragerer – løb ud i sandet.

TRISTHED ELLER TVANG

Billedet af en tysklandsarbejderhverdag, præget af lange arbejdsdage og trøstesløst barakliv, tilsat angsten for bombeangreb og forsuret af ærgrelsen over brudte løfter og en behandling som andenrangs mennesker, er hyppigt forekommende både i arbejderens senere beretninger, og når man – så at sige over skulderen på Auslandsbriefprüfstelles stemningskontrollanter – tager et kig ned i den post, de skrev, mens de var der-nede.

Om repræsentativiteten af det aftrykte brevuddrag kan man strides, men det stemmer overens med massevis af tilsvarende fragmenter og med de sammenfatninger, brevcensuren meddelte videre til højere sted. Det er ikke kun knyttet til de danske bondefangerfirmaers praksis, men et udbredt indtryk – og sikkert medvirkende til, at så mange tidligere tysklandsarbejdere karakteriserer det, de oplevede, som tvangsarbejde, hvad det – set i sammenligning med, hvad polske og sovjetiske deporterede blev udsat for bag “østarbejderlejrenes” meterhøje pigtrådshegn, eller med de jødiske fanger i KZ-lejrene – ikke var.

Vor mand slap godt fra sin kritik af Hitlerregiets forhold. Brevet blev frigivet til viderebesørgelse efter fjernelse af den anførte passage. Det var danskernes bedømmelse af forholdene og stemningen generelt, der interesserede kontrollanten. Andre kom i vanskeligheder på grund af lignende ytringer, når disse, hvilket – det fremgår også af censurens samling af brevekstrakter – skete, meddeltes videre til Gestapo. Så ventede forhør, måske KZ-lejr og dermed tvangsarbejde i ordets egentlige betydning.

LITTERATUR

En sammenfatning af Therkel Strædes forskning vedrørende tysklandsarbejderne – med redegørelse for kilder og litteratur om emnet – findes i bogen: Europa und der “Reichseinsatz”. Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und KZ-Häftlinge in Deutschland 1938-1945. Udg. af Ulrich Herbert (Klartext-Verlag, Essen), 1991.

“...DE DANSKE SYDSLESVIGERE BLEV UDENFOR”

Lic. phil. Nils Vollertsen hører til de yngre sydslesvigske historikere. Hér sætter han de første efterkrigsårs selvstyre- og grænseflytningskrav ind i en sydslesvigsk sammenhæng. Langt den overvejende del af de, der var danske før 1945, tænkte som Niels Bøgh Andersen, der i tiåret efter krigen blev det folkeligt-nationale Sydslesvigs førende fortaler: “Danmark blev befriet, men de danske sydslesvigere blev udenfor”.

Nils Vollertsen.

Det “gamle” danske mindretal ventede man i 1945 som en selvfølge på at blive indlemmet i Danmark. Man havde været trofast siden 1920, der var ikke noget Tyskland mere, og det var ikke deres sag at bygge det op. De ville forløses af det tyske og vilde “hjem” nu. En dansk taler, som ved et møde i Flensborg i juni 1945 krævede Sydslesvig hjem, vakte “stormende jubel”.

Det var de “gamle” mindretalslederes krav. De mente, at det var nødvendigt at søge kontakt til danske kredse uden om den danske regering, som holdt på, at grænsen lå fast. Den slesvigske Forenings formand Samuel Münchow krævede “det hele, nu vil vi hjem”.

FLENSBORG-LEDELSEN

Den 30.-31. maj 1945 krævede Flensborg-ledelsen på et møde med statsminister Vilhelm Buhl og udenrigsminister Christmas Møller en international garanti for, at Sydslesvig kunne stemme sig hjem. Der måtte ske noget, da næsten alle ville til Danmark. Hverken Vilhelm Buhl eller Christmas Møller ville dog støtte nogen grænseflytterbevægelse.

Lederne ville indlemmes i Danmark, og hvis det ikke var muligt, så at Sydslesvig blev et dansk, nordisk eller allieret mandat. Flygtninge, tidligere nazister og tyskere, som var imod danskere, skulle udvises, og kun de slesvigsksindede

Niels Bøgh
Andersen

1948.

Foto: Helge Krem-
pin, Flensborg.

blive tilbage. En tid lang talte lederne endda om, at kun de "gamle" danske skulle have lov til at stemme ved en folkeafstemning. Danske politikere havde derfor ikke den store tillid til ledelsen i Flensborg.

CHRISTMAS MØLLERS NEJ

Den 18. august 1945 talte Christmas Møller med det "gamle" mindretals fællesledelse, Fællesrådet. Rådet ønskede her, at man udnyttede kravet fra "store tyske kredse" i Flensborg til at

blive tilsluttet Danmark. Den slesvigske Forening talte for en Sli-Danevirke grænse som det eneste rimelige og anerkendte ikke folkeafstemningen i 1920. Formanden Samuel Münchow så ingen fremtid i at leve som dansk i et fattigt Sydslesvig, knyttet til et sammenbrudt Tyskland.

Tage Jessen, under nazismen Flensborg-foreningens formand, og Daniel Petersen fra Vesterholt gods nær Husum sagde, at de danske ville hjem, og at grænsen kun foreløbigt skulle ligge fast. De havde fået nok af Tyskland og ville nu indlemmes i Danmark. Det gjaldt også for friserne.

18. august mødtes Christmas Møller ligeledes med talsmænd for den dansk-slesvigske Südschleswigsche Vereinigung, der ville indlemmes i Danmark. De understregede, at de ville være gode, loyale danske statsborgere og knyttet til dansk kultur. Hugo Hellwig fra det foreløbige flensborgske SPD i Flensborg sagde, at alle flensborgske socialdemokrater og fagforeningsfolk ville have grænsen flyttet. De tyske erhvervsledere udtalte, at de var imod løsrivelsesbevægelsen, men at det ville gavne Flensborg at komme til Danmark, og at de ville være loyale mod den danske stat.

Christmas Møller troede ikke på, at så mange kunne skifte sindelag så hurtigt. Bevægelsen var materiel og en grænseflytning ansvarløs. Han gav dog tilsagn om at støtte mindretallet kulturelt. Flensborg-lederne forstod ikke Christmas Møllers nej.

Endnu i november 1945 fastholdt lederne deres krav om genforening her og nu, men i al fald Samuel Münchow indså, at de "gamle" danske ledere ingen vegne kom med kravet.

SELVSTYRE OG TILSLUTNING

Den 30. maj 1945 bad 10-12 tidligere SPD-ledere i Slesvig by fra før 1933 i en resolution den danske regering om sammen med de allierede at udarbejde en selvforvaltningsplan for et Sydslesvig, knyttet til Danmark. De diskuterede en indlemelse i Danmark, men gik bort fra tanken.

En af disse SPD'ere var Hermann Clausen, fra

1929 til 33 SPD's formand i Slesvig. Han vurderede den 19. maj, at 90% af de hjemmehørende ville tilsluttes Danmark, og at det derfor var det eneste fornuftige. Det mente også Slesvigs borgmester Hans Hinrichs, der ville væk fra Tyskland og den russiske fare. Han krævede 27. maj en øjeblikkelig tilslutning til Danmark.

Den 13. juni 1945 holdtes møde mellem borgmestrene i Flensborg og Slesvig, hvor man enedes om at kræve et selvstyret Sydslesvig, knyttet til Danmark. Man tænkte sig, at regeringspræsidenten i Slesvig kunne styre Sydslesvig og overpræsidenten i Kiel Holsten.

Da også Grænseforeningen syntes om ideen, udarbejdedes et memorandum til militærregeringen, som borgmester Hinrichs fik underskrevet på fra landråden og borgmestrene i Ejdersted, hvor han var den 29. og 30. juni 1945. Den 3. juli drog han igen "vestpå" for at samle underskrifter på henvendelsen, og den 5. juli tog han

og Hermann Clausen til Husum og Ejdersted.

Det var det første forsøg på fra "gammeldansk" lederside at samle store dele af befolkningen i Sydslesvig om fælles krav om selvstyre og tilslutning til Danmark.

LOYALITETS- ADRESSE

Den 19. juni bad en borgerlig-socialdemokratisk 14-mandsgruppe den danske regering om at udforme en selvforvaltningsplan for Sydslesvig, som kunne danne overgang for en "forbindelse" med Danmark. De ville udskilles fra Tyskland. Nazisterne skulle fjernes fra deres stillinger, udvises af Sydslesvig og folk vænnes til dansk demokrati og mentalitet. Erklæringen sendtes til det danske socialdemokrati. Det vides ikke, hvem der stod bag.

Flygtninge på
banegården i
Flensborg 1946.
Foto: Den slesvigske
Samlings billedarkiv,
Flensborg.

Den 21. juni tog den, ligeledes borgerligt-socialdemokratiske, flensborgske kreds Südschleswigsche Vereinigung initiativ til en sydslesvigsk loyalitetsadresse, rettet til den danske konge og regering. De skrev, at de trods tysk sprog og kultur hørte til Danmark. Et flertal i Sydslesvig var for at vende tilbage til Danmark. De ville leve i et frit og fredeligt land.

I Flensborg underskrev 10.000 af 13.000 adspurgte, inden de britiske myndigheder standse adressen. Fra resten af Sydslesvig kom mindst 3-5.000 underskrifter. Man bad kun hjemmehørende om at underskrive, hvorved man forstod folk, bosat i Sydslesvig før 1933, men ikke fremtrædende nazister, "udtalte tyskere" og flygtninge. Man regnede med ca. 50.000 underskrifter. Der, hvor man nåede at spørge – fortrinsvis i Flensborg og omegn – underskrev 80-90% af de hjemmehørende. En ansøgning om at fortsætte den forbudte underskriftindsamling forblev ubesvaret af briterne.

I Slesvig og Husum organiserede udvalg indsamlingen af underskrifter. I Slesvig bestod udvalget af en snes mænd, bl.a. de tidligere nævnte Hermann Clausen og Hans Hinrichs. Socialdemokraterne i Slesvig, der jo stod bag initiativet, samlede i Slesvig ca. 3.000 underskrifter på en tilslutning til Danmark ned til Sli-Danevirke. De håbede på, at det danske socialdemokrati ville støtte kravet, der var det politiske mindstekrav blandt de nationale kredse i Danmark, som krævede en grænseflytning.

I Vinnert i Husum amt skrev over halvdelen af landsbyen under. I Tønning var tallet 300 – hvilket var næsten alle, man nåede at spørge. I Aventoft i Sydtønder amt underskrev 82 på en selvlavet liste. De havde hørt, at en underskriftindsamling var i gang.

TAG SYDSLESVIG TILBAGE

Loyalitetsadressen bad Christian X om at tage Sydslesvig tilbage til Danmark og, hvis ikke dét var muligt, at overtage Sydslesvig som kongeligt mandat: "Vi forsikrer Deres Majestæt om vores loyalitet".

Underskriverne tog afstand fra den tyske mili-

Svend
Johannsen og
Hermann Clausen
samarbejdede i den
dansk-orienterede
del af hjemstavnsbe-
vægelsen.
Foto fra 1946 i Den
slesvigske Samlings
billedarkiv, Flens-
borg.

tarisme og fra nazismen, som de havde holdt sig fra, men dog måttet føje. De var tættere på det danske folk end de syd- og mellemtydske folkestammer og ønskede et sundt, rodfæstet demokrati som det danske. De lå på trods af tysk sprog "i blod og jord, art og afstamning" tættere på det danske end tyske og fremhævede, at kun en tilslutning til Danmark ville fri dem for en tredje gang "at betale blod for tysk hensynsløshed og militarisme". De ville, hvis Sydslesvig blev et dansk mandat eller en international kanalzone, fremme dansk sprog og nordisk kultur og demokrati. De var dog selv for gamle til at skifte sprog fra tysk til dansk.

GRÆNSE SYD OM FLENSBORG

Den 8. juli 1945 vedtog 34 flensborgske SPD-ledere, fagforenings- og tillidsfolk fra før 1933 en henvendelse til det danske socialdemokrati om at flytte grænsen. En af det foreløbige SPD's ledere i Flensborg Hugo Hellwig pegede på, at stort set alle flensborgske socialdemokrater ønskede Flensborg til Danmark. Erklæringen, der vedtoges enstemmigt og uden debat, var et forsøg på at få det danske socialdemokrati til ikke at afvise en grænseflytning. Men der blev ikke reageret på henvendelsen.

De flensborgske socialdemokrater troede ikke på et tysk demokrati efter det tyske sammenbrud. Kun, hvis "Flensborg og et landområde" blev tilsluttet Danmark, ville det føre til ordnede politiske og økonomiske forhold, og de nationale modsætninger ville forsvinde.

Det er uvist, hvad der forstås ved "et landområde". Peter Hattesen skrev således den 9. juli 1945 i Flensborg Avis, at en grænse "kort bag ved

Flensborg" i 1920 havde været uheldig, men at tiden dengang ikke var moden til en grænse ved Ejderen. Det var den nu, "og derfor kan vi kræve: det skal være hele Slesvig". Han mente, at en genforening med Danmark var hovedsamtaleemne i Flensborg og hele Sydslesvig. "Vi slesvigere" skulle stemme ved en folkeafstemning og de tilvandrede tyske embedsmænd udvises til Tyskland.

ET SYDSLESVIG SKILT FRA HOLSTEN

Forhenværende ministerialråd Johannes Tiedje, som var Weimar-regeringens rådgiver i slesvigske spørgsmål og i 1945-46 landråd i Flensborg amt, tog kontakt til danske og tyske borgerlige kredse i Flensborg og føling med SPD's Hermann Clausen i Slesvig. Sammen krævede de, at briterne skilte Sydslesvig administrativt fra Holsten. Tiedje skulle være regeringspræsident for Sydslesvig.

De henvendte sig den 2. juli til oberst Thomas,

Tilgangen til det danske efter 1945 var stor. Det sås bl.a. til årsmødet i Slesvig 1946. Foto: Den slesvigske Samlings billedarkiv, Flensborg.

Nøden var stor i Sydslesvig efter krigen. Her rodes der efter kul på havnen i Flensborg. Foto: Den Slesvigske Samlings billedarkiv, Flensborg.

stedfortrædende britisk guvernør i Slesvig-Holsten, som henviste dem til at skrive et memorandum til militærregeringen. Det gjorde de i form af en petition den 4. oktober 1945, der forblev ubesvaret af briterne.

De blev økonomisk og kulturelt tilsidesat af regeringen i Kiel, hed det i petitionen. Kun "slesvigerne" ville kunne fremme deres egne interesser. De ville derfor styre deres eget Slesvig, som havde mere til fælles med Danmark end det sammenbrudte Tyskland. Flygtningene truede de hjemmehørendes rolige, slesvigske folkekarakter og var en "biologisk fare" for den "slesvigske folkestamme", som var forblevet jysk og kun sprogligt fortysket. Kærligheden til fælles jord og hjemstavn bandt danske og tyske hjemmehørende sammen.

4. oktober-petitionen var underskrevet af 38 fremtrædende personer inden for tysk handel, industri, kirke og sundhedsvæsen, af foreløbige SPD- og CDU-ledere, af Südschleswigsche Vereinigungs ledere og af "gamle" danske ledere i Flensborg og Slesvig, af hjemstavnsledere i Husum og af frisiske ledere.

Mange af de 38 navne gik igen fra loyalitetsadressen af 21. juni 1945, fra 8. juli-erklæringen, fra samtalen med oberst Thomas i Kiel og fra Christmas Møller-besøget i Flensborg i august.

De havde vidt forskellige interesser, men var dog fælles om den slesvigske særfølelse, modviljen mod flygtningene og kravet om at få skilt Sydslesvig fra Holsten.

DANSK, TYSK ELLER BRITISK

"Man kunne ikke vise sig i en kro, uden at folk talte om, at nu skulle de hjem til Danmark", fortæller en lærer, da han i oktober 1945 kom til Bredbøl i det sydlige Angel for at undervise på den nystartede danske skole.

Midt i november spurgte britiske officerer rundt om i Sydslesvig tilfældige forbipasserende, om de ønskede et dansk, tysk eller britisk styre. I Husum ønskede 60-70% dansk styre, mens der i Sønder Brarup var bestræbelser henimod et britisk styre. Endnu i maj 1946 syntes der i Ejdersted at være stemning for, at danske socialdemokrater og kommunister – på de hjemmehørendes vegne – bad Danmark om at tage Sydslesvig under britisk styre.

Friserne i bevægelsen, derimod, syntes i 1945-46 at foretrække et frisisk-slesvigske særstyre, knyttet til Danmark

EN MELLEMSLESVIGSK LØSNING

Det kom aldrig frem, at Flensborg-lederne som helhed var stemt for en mellemslesvigsk løsning. De regnede ikke med at få mere med til Danmark. De fastholdt dog endnu i foråret 1946, at en folkeafstemning skulle foregå uden tysk stemmeret.

Kun Samuel Münchow mente, at "vi tager en folkeafstemning, og så ser vi, hvor langt vi når mod syd". Han ville have et uafhængigt Sydslesvig, knyttet til Danmark. Efter 15 års selvstyre skulle folk så stemme ved en folkeafstemning.

1946-47 strejfede Hans Hedtoft og H.C. Hansen i en samtale med Flensborg-ledelsen muligheden for en Flensborg-løsning. En mellemslesvigsk løsning var heller ikke fjern for Hartvig Frisch, Julius Bomholt og Frede Nielsen, der senere mente, at havde det kun været for de nordlige områder, så havde det ikke været nogen sag. Hans Hedtoft fandt også senere, at man

godt kunne have talt om en Flensborg-løsning, men at Samuel Münchow ikke var til at snakke med.

Der blev ingen mellemslesvigsk løsning. I løbet af 1946 indså Flensborg-ledelsen, at en afstemning i Sydslesvig kun ville give et knebent dansk flertal, som man ikke kunne stole på, da løsrivelsesbevægelsen var udtryk for en slesvigsk særfølelse, som intet havde med danskhed at gøre.

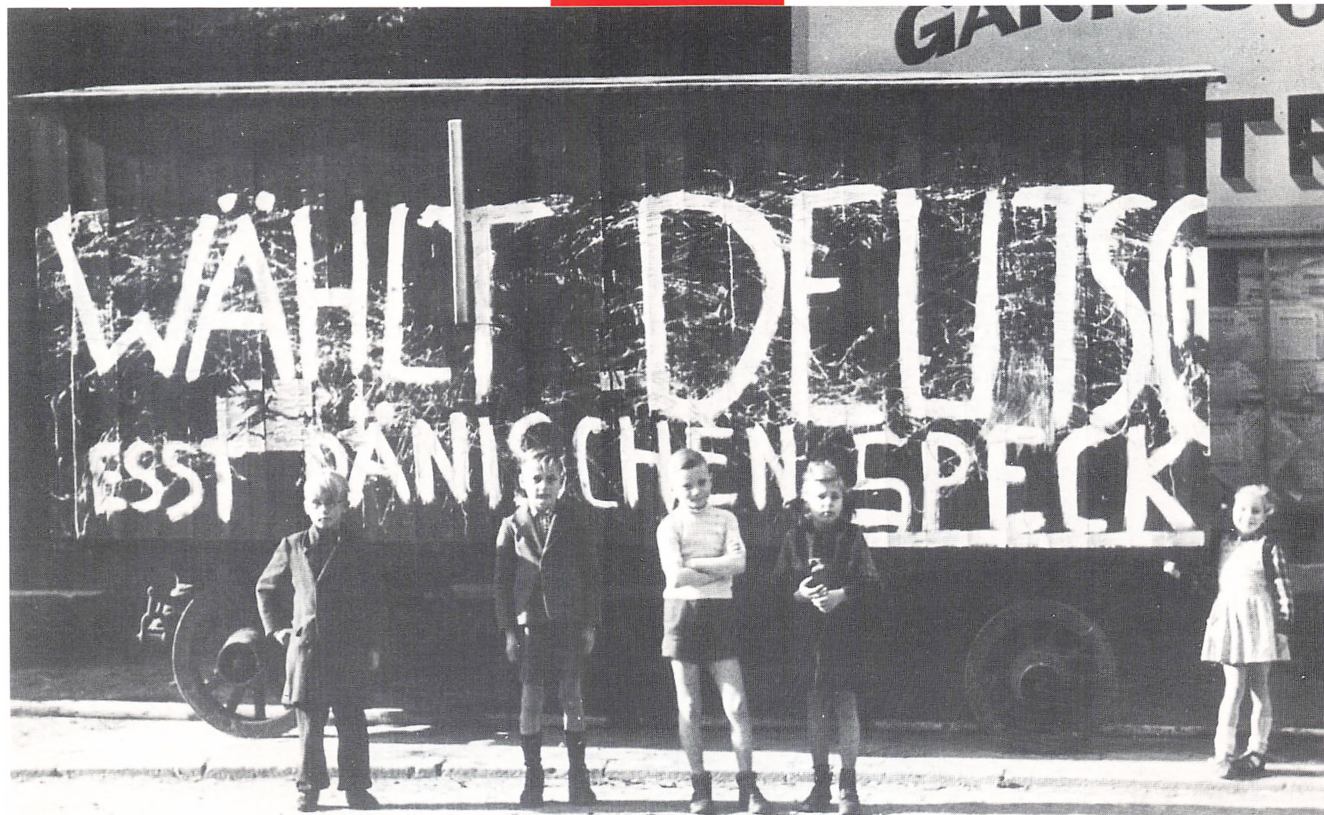
Det blev derfor heller ikke aktuelt for den danske regering at kræve en Flensborg-løsning af briterne – skønt den britiske regering antagelig hverken havde ønsket eller kunnet bakke ud, om kravet var blevet stillet.

Fra valget i
Flensborg
1946.

Foto: Den slesvigiske
Samlings billedarkiv,
Flensborg.

LITTERATUR

Nils Vollertsen: Det danske mindretal, Odense 1994. Og samme: Sydslesvig. En landsdel i nationalt opbrud 1945-48, Odense 1994.

SIDEN SAXO udgives af Statens Arkiver. Statens Arkiver består af Rigsarkivet, fire landsarkiver, Erhvervsarkivet og Dansk Data Arkiv. I Statens Arkiver opbevares de statslige myndigheders arkiver, godsarkiver, mange kommunearkiver samt et stort antal private person-, institutions- og erhvervsarkiver.

